

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

А. І. ВОЙТОВСЬКА

**ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ
СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ
ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ:
ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД**

Монографія

Умань
2022

УДК316.614-0.57.875(02)

B65

Рецензенти:

Кравченко О. О., доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Семигіна Т. В., доктор педагогічних наук, професорка кафедри соціальної роботи і практичної психології Академії праці соціальних відносин і туризму;

Слозанська Г. І., доктор педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка.

Рекомендовано до друку вченою радою

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

(протокол №3 від 20 вересня 2022 року)

Войтовська А. І.

B65 Гендерна соціалізація студентської молоді в умовах закладу вищої освіти: інклюзивний підхід: монографія / А. І. Войтовська ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Умань : ЦП Компринт, 2022. 214 с.

ISBN 978-617-8007-70-6

У пропонованій монографії здійснено системний і комплексний аналіз змісту і спрямованості гендерної соціалізації студентської молоді в інклюзивному контексті.

Для наукових працівників, учителів, викладачів та студентів закладів вищої освіти, соціальним педагогам, соціальним працівникам, психологам, педагогам спецзакладів та батькам дітей з інвалідністю.

УДК316.614-0.57.875(02)

ISBN 978-617-8007-70-6

©

Войтовська А. І., 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ЗВО: ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД	9
1.1. Проблеми гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами в наукових дослідженнях	9
1.2. Нормативно-правова база щодо забезпечення гендерної рівності та інклюзивної освіти	23
1.3. Поняттєво-категоріальний апарат дослідження	46
Висновки до першого розділу	79
РОЗДІЛ 2. ОБҐРУНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ЗВО: ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД.....	62
2.1. Гендерночутливе середовище ЗВО: підходи до його формування	62
2.2. Роль викладацького складу та студентів у процесі гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами	79
2.3. Гендерна позааудиторна діяльність студентів з особливими освітніми потребами	92
Висновки до другого розділу	103
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ЗВО: ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД	105
3.1. Діагностика отриманих результатів дослідження	105
3.2. Упровадження соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО	122
3.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи	149
Висновки до третього розділу	153
ПІСЛЯМОВА.....	156
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	161
ДОДАТКИ	189

ПЕРЕДМОВА

Становлення української держави, утвердження цивілізованих норм життя, інтеграція в Європейське Співтовариство передбачають гармонізацію суспільних відносин. Розвиток нашого суспільства вимагає радикальних змін у забезпеченні рівних можливостей представників обох статей у різних сферах суспільного життя, а також законодавчого закріплення і правового втілення гендерних правозахисних механізмів, розробки стратегії гендерної політики та її реалізації в Україні, активної участі у цьому процесі молоді.

Актуальність гендерних трансформацій в Україні зумовлена як її внутрішніми потребами, так і міжнародними зобов'язаннями держави. Гендерного реформування потребує кожна сфера нашого життя: промисловість, сільське господарство, державне управління, охорона здоров'я, екологія, будівництво, транспорт, а особливих змін чекає освітня галузь. Освітня система повинна виконувати інформаційно-просвітницьку та виховну функції, сприяючи гендерним перетворенням і формуючи у молодого покоління нові підходи у цій сфері. Підвищеної уваги потребують студенти з особливими освітніми потребами, що належать до соціально вразливих верств населення, і задля належного соціального захисту і щодо забезпечення відповідного соціально-психологічного супроводу в умовах ЗВО.

Освіта, поєднуючи функції передачі та поширення ідеалів, норм, цінностей, умінь, знань від одного покоління до іншого, спроможна закласти теоретичні та практичні основи для гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО.

Гендер є одним із фундаментальних вимірів соціальної структури суспільства; разом з іншими соціально-демографічними та культурними характеристиками формує соціальну систему, закладає соціально-рольову основу особистості, яка визначає можливості в суспільному виробництві, професійній діяльності та освіті.

Гендерна соціалізація молоді стала міждисциплінарною проблемою, що вивчається активно упродовж двох останніх десятиліть. Зокрема, педагоги усвідомлюють, що відсутність повноцінного гендерного виховання і статевої просвіти не лише призводить до відхилень у формуванні особистості, але й до невротичних і поведінкових порушень, нещасливих шлюбних стосунків у майбутньому. Жорсткі стандарти традиційної культури щодо статевого виховання, які пропагуються суспільством через заклади освіти, стають об'єктивною перешкодою для ефективної соціалізації молодого покоління.

Сьогодні особливо гостро стоїть питання соціалізації людей з особливими освітніми потребами, яке залишається «відкритим» в усіх сферах суспільного життя. Шлях до повноцінного існування студентської молоді з особливими освітніми потребами насамперед ускладнюють усталені в суспільній свідомості упередження та стереотипи. А це призводить до певного зниження життєдіяльності молоді з особливими освітніми потребами, її труднощів у самообслуговуванні, дезадаптації у навчанні та спілкуванні зі своїми однолітками та навколишнім середовищем.

В умовах розбудови демократичного суспільства в Україні знаходить підтримку громадську думку про те, що люди з інвалідністю не повинні бути ізольовані від суспільного життя, а навпаки – жити, активно спілкуватися зі своїми однолітками, членами сім'ї, навчатись у закладах освіти тощо. Завдяки розвитку в нашій країні демократичного громадянського суспільства набрали чинності міжнародні правові документи щодо захисту життя осіб з інвалідністю. Насамперед, це Декларація «Про права дитини» (1991), Декларація «Про права інвалідів» (проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН у 1997 р.), а також закони України «Про освіту» (2006), «Про основи соціальної захищеності інвалідів України» (1991), «Про державну соціальну допомогу дітям-інвалідам» (2000), «Про соціальні послуги» (2003), «Про будівельні норми» (2009) та ін.

Низкою нормативних документів (Конвенцією ООН про права дитини (1989), Законом України «Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» (2009), Законом України «Про охорону дитинства» (2001), Концепцією розвитку інклюзивної освіти (2010), Законом України «Про доступ до публічної інформації» (2011), Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації інвалідів, дітей-інвалідів та інших окремих категорій населення, переліку таких засобів» (2012), Указом Президента України «Про активізацію роботи щодо забезпечення прав людей з особливими освітніми потребами» (2015) та ін.) передбачено удосконалення нормативних засад, упровадження інноваційних технологій, демократизацію підходів в організації освітнього процесу дітей та молоді з особливими освітніми потребами, їхнього психолого-педагогічного, медико-соціального супроводу, забезпечення архітектурної доступності до закладів освіти різних типів.

Брак чіткого соціологічного розуміння соціально-конструйованої природи гендерних відмінностей і функціонування соціальних інститутів, зокрема у сфері гендерної соціалізації, зумовлює неефективний характер багатьох законодавчих актів, що ставлять на меті подолання гендерної дискримінації, формування соціально-справедливого демократичного суспільства. Тому суспільно значущим і актуальним є вивчення комплексних процесів гендерної соціалізації та виховання студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО з урахуванням особливостей наявного соціокультурного контексту.

Теоретичні положення, які розкривають соціально-педагогічні закономірності формування особистості дитини з особливими освітніми потребами та соціально-педагогічні підходи до роботи з нею, представлено в працях І. Звіревої, А. Капської, А. Колупаєвої, Н. Коляди, Т. Кочубей, В. Ляшенка, М. Перфільєвої, О. Расказової, Г. Слозанської, В. Тесленка, С. Харченка та ін. Вивчення проблем соціальної адаптації та соціалізації

дітей з інвалідністю як важливої складової допомоги родинам, що їх виховують, знайшли своє відображення в роботах Н. Грабовенко, І. Демченко, О. Заболотної, І. Іванової, А. Капської, О. Кравченко, Р. Кравченко, Т. Соловійової та ін. Розкриттю різних аспектів соціалізації молоді з особливими освітніми потребами присвячено дисертаційні дослідження вітчизняних науковців: Н. Грабовенка, В. Ляшенка, Н. Мирошніченка, В. Тесленка, М. Тютюнника, М. Чайковського та ін. Проблеми реалізації гендерного підходу у професійній діяльності, формування гендерної культури студентів ЗВО, умов впровадження гендерного підходу у ЗВО знайшли відображення у дисертаційних дослідженнях С. Гришак, І. Іванової, І. Мунтяна, Н. Приходькіної, Т. Семигіної, П. Терзі та ін.

Актуальність теми підсилюється сучасними проблемами становлення особистості з особливими освітніми потребами і як наслідок – її обмеженими соціальними можливостями. У контексті означеного особливо гостро постає необхідність створення належних соціально-педагогічних умов для врахування гендерних особливостей соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО.

Монографія складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, післямови де теоретично обґрунтовано соціально-педагогічні умови гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО (створення гендерночутливого середовища університету, заснованого на ідеї гендерної рівності; мотивація викладачів та студентів до співпраці в інклюзивному середовищі у контексті гендерної соціалізації; залучення студентів з інвалідністю до гендерного простору позааудиторної роботи ЗВО); розроблено авторську модель, у якій закладено соціально-педагогічні умови гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО; уточнено сутність ключових понять дослідження («гендерна соціалізація», «студентська молодь з інвалідністю»); критерії, показники та рівні гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами;

Практичне значення монографії полягає у використанні наукових положень і висновків дослідження для підвищення якості професійної підготовки викладачів до роботи зі студентами та їхніми батьками в умовах інклюзивного навчання, а також у системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Матеріали також прислужаться соціальним педагогам, соціальним працівникам, психологам, педагогам спецзакладів та батькам дітей з особливими освітніми потребами. Матеріали можуть використані в лекційних курсах, практичних та семінарських заняттях зі спеціальності «Соціальна робота» у закладах освіти I–IV рівнів акредитації, а також для слухачів закладів післядипломної освіти

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ЗВО: ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД

1.1. Проблеми гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами в наукових дослідженнях

Для переважної більшості юнаків і дівчат з особливими освітніми потребами вступ до ЗВО і початок навчання стають першим дієвим кроком у напрямку гендерної соціалізації. Подібний досвід не завжди відзначається позитивною динамікою. Це пов'язано з неготовністю сучасної вітчизняної освітньої системи до створення оптимальних умов для навчальної діяльності студентів цієї категорії. Організація різних форм інтеграції студентської молоді з інвалідністю (враховуючи їхні індивідуальні особливості та потреби) в освітнє середовище, сприятиме професійному та соціальному становленню цієї категорії молоді, формуванню їх як повноцінних та повноправних учасників життєдіяльності [103]. Тому метою цього підрозділу монографії є охарактеризувати теоретичні аспекти проблеми гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО на основі аналізу наукової літератури.

Останнім часом в Україні значно активізувалася наукова діяльність, спрямована на гендерні дослідження, зокрема й у системі вищої освіти. Є досить актуальними соціальний захист, освітня підтримка та інтеграція у соціум студентів з обмеженими можливостями [164].

Таким чином, здійснюючи аналіз наукової літератури, ми у своєму науковому пошуку опираємося як на надбання в галузі педагогіки в контексті гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами, так і на сучасні гендерні теорії, що розкривають цілий комплекс проблем, пов'язаних із упровадженням гендерної рівності як у суспільстві взагалі, так і в студентському середовищі зокрема.

Студенти з особливими освітніми потребами є соціально вразливими у зв'язку з незначними здібностями до повноцінного усвідомлення і засвоєння етичних норм і духовних еталонів у стосунках, у тому числі і статево-рольових.

Гендерна соціалізація студентів з особливими освітніми потребами найчастіше постає як проблематична, недійсна. У сегрегованому співтоваристві відтворюються норми «обмеженої сексуальності», гендерні відмінності заперечуються (або їм приписується біологічний характер). В Україні проблеми гендерної соціалізації у зв'язку з обмеженнями життєдіяльності практично не торкалися ні в соціологічних дослідженнях, ні в публічному дискурсі.

Як показує світовий досвід, розв'язання різноманітних гендерних проблем залежить від формування в суспільстві культури рівності між чоловіком та жінкою, культури їхніх гендерних відносин, які конструюються саме в процесі гендерної соціалізації.

Вивчення гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами дозволило з'ясувати, що вона має комплексний характер, бо охоплює не тільки дослідження багатьох суспільних наук (філософії, психології, соціології, соціальної педагогіки та ін.), що розкривають різноманітні аспекти соціалізації студентів узагалі, але й базується на методологічних засадах гендерних досліджень, які містять ідеологічні концепції щодо призначення жінок і чоловіків у суспільстві і шляхів розв'язання проблем гендерної рівності в їхніх стосунках.

Таким чином, здійснюючи аналіз наукової літератури, у здійсненому дослідженні спираємося як на надбання в галузі педагогіки в контексті організації навчальної діяльності студентів з особливими освітніми потребами у процесі їх гендерної соціалізації, так і на сучасні гендерні теорії, що розкривають цілий комплекс проблем, пов'язаних із упровадженням гендерної рівності як у суспільстві взагалі, так і в студентському середовищі зокрема.

У ході нашої аналітичної роботи будемо намагатися виокремлювати ті аспекти, які якнайближче співвідносяться з цілями та завданнями нашого дослідження.

В основному до проблеми гендерної рівності звертаються дослідники у галузі юридичного права та політики, які на рівні державного законодавства доводять необхідність упровадження гендерних перетворень у всіх сферах суспільного життя. Тому певний інтерес викликають роботи, у яких відображено міжнародний досвід упровадження гендерної рівності та становлення гендерної рівності в нашій країні, виявлення національних механізмів, що повинні забезпечувати реальну рівність між жінками та чоловіками [2; 10; 41; 48; 65; 68; 100; 130; 153; 208].

Однією з таких робіт є колективна монографія авторів [165], які, використовуючи гендерну методологію, проводять аналіз сучасних найбільш гострих гендерних проблем розвитку українського суспільства і наголошують на необхідності розробки гендерної стратегії його переходу на шлях сталого розвитку. Авторами обґрунтовано основні механізми реалізації політики гендерної рівності в Україні. Очевидно, що розроблені гендерні стратегії сталого розвитку нашої держави можна вважати цілком придатними і для розв'язання практичних завдань нашого дослідження, бо вони:

- 1) базуються на критеріях і нормах, визначених світовим співтовариством і вітчизняним законодавством;
- 2) орієнтуються на ліквідацію дискримінації за ознаками статі для забезпечення суспільного прогресу в усіх сферах життя;
- 3) визначають пріоритети проведення заходів на користь статі, чиї права практично обмежені;
- 4) забезпечують дотримання принципу партнерства між чоловіками і жінками (пропорційність, паритетність і толерантність відносин);
- 5) ураховують реальну різноманітність умов, інтересів, традицій, настанов щодо поведінки різних груп чоловіків і жінок з різними доходами, освітою, сімейним станом, національно-культурними особливостями;
- 6) визначають механізми досягнення гендерної рівності, співпраці влади і громадських організацій у вирішенні проблем сталого розвитку [57].

Гендерні стратегії часто зводяться до перспективного планування, розрахованого на 5–7 років. Стратегія передбачає бачення суспільства не на кілька років, а мінімум на два-три покоління вперед.

На основі аналізу міжнародного досвіду створення механізмів, які необхідні для розв'язання гендерних проблем, дослідники у галузі державної політики доводять, що кожна держава для забезпечення рівних прав і можливостей повинна проводити егалітарну гендерну політику, складовими якої мають бути як політика покращення становища жінок, забезпечення для них рівного статусу з чоловічою половиною людства, так і політика стосовно чоловіків, «формування у чоловіків гендерної свідомості, культури поведінки на паритетних основах, орієнтації на паритетність відносин із жінкою» [154, с. 215]. Цілком очевидно, що висновок Т. Мельник (українська науковиця, гендерологиня, політологиня, громадська активістка), який стосується державної гендерної політики, можна з упевненістю співвіднести із завданнями нашого дослідження, бо гендерна соціалізація студентів з особливими освітніми потребами, на нашу думку, повинна проходити саме на основі партнерства та взаємоповаги, базуватися на принципах егалітаризму.

З точки зору Л. Кобилянської [112], для досягнення реальної гендерної рівності суспільство повинно засвоїти гендерну ідеологію, яка потребує певних трансформацій суспільної свідомості, а ще обґрунтування, що досягнення рівності є справою не лише жінок, але й чоловіків; та переконання, що саме рівність сприятиме розвитку обох статей.

Безсумнівний інтерес у цьому напрямку викликає робота С. Хрисанової [250; 251], у якій авторкою обґрунтовано позитивну роль ООН у процесі формування гендерної ідеології, у створенні умов для появи нового світобачення, яке передбачає фундаментальну зміну характеру взаємовідносин між жінками та чоловіками як двома соціальними групами у кожній країні у напрямку їх гармонізації, найбільш повного розкриття їхнього потенціалу на користь прогресу світового співтовариства. Роблячи соціологічний аналіз

низки документів ООН, які стосуються актуальних гендерних проблем у сучасному суспільстві, дослідниця зауважує, і ціком слушно, що певних цілей щодо ліквідації гендерної дискримінації і просування гендерної рівності можна досягти за рахунок планомірних оперативних дій, «в першу чергу, держави для створення переконливої правової бази і відповідної ідеології в системі освіти» [250, с. 98].

Аналізуючи роботи, які безпосередньо стосуються розкриття сутності ідеї гендерної рівності, відзначимо більшу увагу до вивчення цієї проблеми соціологів, юристів, правознавців, політиків, тобто науковців у галузі державної політики та законотворчості [132; 207; 208; 222].

За словами Т. Мельник, «рівність соціальних статей перш за все обумовлена рівністю прав і рівністю можливостей» [140, с. 96].

Уперше всебічний аналіз розвитку принципу гендерної рівності в законодавстві України було зроблено в дисертаційному дослідженні О. Рудневої. У роботі авторкою поглиблено теоретичні знання про принципи права, сутність рівних прав і можливостей жінок і чоловіків [208]. У дослідженні вченої визначено, що складовими «...принципу гендерної рівності є рівні права, свободи та обов'язки жінки і чоловіка, урахування особливостей (фізіологічних, психологічних тощо) статей у правовому регулюванні, система засобів гарантування їх рівності у державі» [208, с. 103]. Подібної думки дотримуються автори інших робіт у галузі державного права та державної політики [45; 165; 77; 98; 246].

У контексті розв'язання поставлених завдань нашого дослідження привертає увагу думка більш широке розуміння концепції гендерної рівності, бо воно повинно включати не тільки антидискримінацію, тобто пропагувати не тільки рівність юридичну, а це означає, що всі нерівні звернення у законодавстві до жінок або чоловіків мають бути усунуті.

Однією з фундаментальних робіт в аналізованому напрямку вважаємо дисертаційне дослідження С. Гришак [70], яке присвячене підготовці фахівців соціальної сфери до впровадження ідей гендерної рівності у

щоденному професійному житті. Дослідницею виявлено, що ключовим поняттям в розкритті ідеї гендерної рівності є феномен гендеру, аналіз якого довів, що гендер, на відміну від біологічної статі, має соціальне походження, він конструюється через певні інститути соціалізації, культурні норми, розподіл праці, наявні в суспільстві ролі і стереотипи та відтворює відносини влади і нерівності, які, у свою чергу, можна деконструювати. Цей висновок для нас є найважливішим науковим орієнтиром у подальшій побудові концептуальних основ нашого дослідження.

На основі змістовного аналізу ідеї гендерної рівності окреслено такі підходи до визначення цього поняття: 1) рівність перед законом; 2) рівність можливостей; 3) рівність результату; 4) гендерний паритет (забезпечення гендерно-збалансованих відносин між статями, що, враховуючи статеві відмінності, сприятиме розвитку партнерських взаємовідносин між жінками і чоловіками, їх загальної відповідальності в усуненні дисбалансу в приватній та публічній сферах, ствердженні паритетних засад, що ведуть до зближення, а не до розмежування статей) [86; 132]. Названа робота має цінність для розв'язання поставлених нами дослідницьких завдань тим, що надає науково-теоретичну інформацію для розуміння та осмислення проблем гендерної рівності в процесі гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО.

Питанню гендерної рівності у студентському середовищі в процесі гендерної соціалізації студентів присвячено низку публікацій ученого-педагога Т. Голованової [61; 62; 63; 64].

Слід відзначити, що виявлення сутнісних характеристик гендерної соціалізації, на нашу думку, неможливе без визначення та з'ясування специфіки загального соціалізаційного процесу. Тому вважаємо цілком обґрунтованим звернення до робіт тих авторів, які надають фундаментальні теоретичні відомості щодо цієї проблеми і впливають на формування теоретичних уявлень дослідника щодо процесу соціалізації взагалі [65; 123; 131; 134; 154; 222]. Але праці вищеназваних учених детально вивчено й

проаналізован в десятках дисертаційних досліджень.

На нашу думку, більш детальної уваги потребують ті праці, у яких надано тлумачення соціалізації як базисного поняття в контексті гендерних особливостей цього процесу і наукові ідеї яких дозволяють з'ясувати сутність гендерної соціалізації. Це праці М. Лукашевича та М. Туленкова [133]; А. Мудрика [148; 149], М. Рожкова [203], Л. Ваховського та С. Савченка [212; 213]; Н. Голованової [61; 62; 63; 64].

Певний інтерес для нас становлять роботи, у яких досліджено окремі напрямки і види соціалізації, одним із яких і є гендерна соціалізація [1; 59; 65; 89; 114; 124; 161; 216].

Аналіз наукової літератури гендерного напрямку свідчить, що за останні роки посилилась зацікавленість до розробки тематики гендерної соціалізації як цілеспрямованого процесу, що містить механізми відтворення гендерної асиметрії суспільства, які виявляються у різному вихованні та призначенні чоловіків і жінок, а також має багатий потенціал у пошуку ефективних засобів подолання статевої нерівності через вивчення статевої особливостей та тих способів, що сприяють їх диференціації та ієрархізації в сучасному суспільстві.

Можемо констатувати, на жаль, незначну кількість гендерних досліджень водночас і невизначеність та суперечливість думок учених щодо гендерної термінології. Це стосується і визначення поняття «гендерна соціалізація».

Автори послуговуються такими термінами: «гендерна соціалізація» [65]; «гендерно-рольова соціалізація» [103; 104; 105]; «статева соціалізація» [124]; «статева / гендерна соціалізація» [71]. Незважаючи на таке різноманіття визначень для означеного поняття, маємо відзначити дещо спільне у його розумінні науковцями які базуються на відмінностях у статусах, нормах і ролях, що відповідають біологічній статі особистості відповідно до культури сучасного суспільства.

У роботі варто розкрити сутність й іншого напрямку соціалізації –

статеврольової, аби порівняти із процесом гендерної соціалізації.

На відміну від дослідників статево-рольової соціалізації, прибічники гендерної теорії та гендерної методології в науці змінюють акцент зі статі на соціальні сили, які перебувають в основі гендерного розподілу праці, і наголошують на впливі самого суспільства на формування гендерної ідентичності особистості і їх гендерних взаємин [7; 86; 130; 140; 170; 166; 243; 251]. Вони доводять, що досягти гендерної рівності можна тільки за умови, якщо «ми визнаємо, що традиційні ролі несправедливі, не підходять для сучасного суспільства і обмежують не тільки жінок, але й чоловіків» [2, с. 13].

Треба відзначити, що проблемне поле науковців із питань гендеру у сфері дослідження гендерної соціалізації досить велике за обсягом, бо включає в себе вивчення багатьох питань, серед яких: гендерна ідентичність особистості, агенти та інститути гендерної соціалізації, гендерні ролі та стереотипи, механізми гендерної соціалізації.

Аналіз робіт, присвячених проблемі гендерної ідентичності особистості, виявив тенденцію зростання наукового інтересу щодо її вивчення [59; 65; 224].

Гендерна соціалізація студентської молоді, зазначає О. Кікінежді, має бути заснована на особистісно-егалітарному підході як основному принципі гендерної освіти. Цей принцип, за словами дослідниці, базується на «науковості, об'єктивності гендерних знань як головного підґрунтя подолання стереотипів; позитивізму і толерантності у ставленні до статей та міжстатевого спілкування» [116, с. 12], урахуванні власного життєвого досвіду індивіда та критичного осмислення засвоєних настанов щодо життя статі. Активізація гендерного самовизначення та саморефлексії, наголошує О. Кікінежді, відбуватиметься за умови ведення навчального діалогу та підкреслення рівноцінності чоловічого та жіночого начал у людині.

У процесі гендерної соціалізації індивідам через певні суспільні структури приписується наслідувати ту чи іншу гендерну роль, що повинна відповідати гендерній ідентичності. Домінуючими структурами гендерної

соціалізації дослідники вважають сім'ю, заклади освіти, групу однолітків, ЗМІ тощо.

Аналіз досліджуваної проблеми дозволив виявити неоднозначне ставлення науковців щодо значущості впливу тих чи інших агентів гендерної соціалізації на становлення гендерної ідентичності [58; 65; 67; 104; 224].

Так, одні вважають, що найважливішими агентами соціалізації в сім'ї є особистісні та гендерні характеристики батьків, у тому числі їх ідентичність і рольові моделі, стать народженої дитини, уявлення батьків щодо того, якою має бути дитина цієї статі [59; 124]. Сучасні психологічні дослідження свідчать, що саме відносини нерівності у родині можуть вплинути на розвиток особистості й її гендерні характеристики [107; 108].

Вплив навчально-виховного процесу закладів освіти як провідного чинника гендерної соціалізації на формування гендерної ідентичності відзначають В. Кравець і О. Кікінежді: «Зміст навчального матеріалу, вимоги педагогічного колективу створюють нормативно-психологічне поле для набуття первинної гендерної ідентичності («ми – хлопчики / дівчатка») та виступають засобами формування орієнтацій дітей на егалітарні чи традиційні гендерні стосунки» [109, с. 34]. Низка досліджень підтверджує традиційну орієнтацію в навчанні, яка сприяє формуванню гендерних ролей дівчат і хлопців як відмінних, що спонукає перших відходити на другий план, а других бути активними [134; 219].

Аналіз джерел доводить, що наукова література та засоби масової інформації підсилюють дію інших агентів гендерної соціалізації у напрямку встановлення гендерного дисбалансу, розповсюджують сексистські погляди, підтримуючи стереотипні, традиційні образи чоловіків і жінок, і виявляють їхню асиметрію на користь маскулінних тенденцій [75; 86; 140; 147; 251].

Упродовж свого розвитку в процесі гендерної соціалізації особистість набуває відповідних гендерних ролей, на вибір яких великою мірою впливають наявні в суспільстві традиційні гендерні стереотипи. Тому поняття «гендерна роль» та «гендерний стереотип» невід'ємно пов'язані між

собою і потребують окремого вивчення, про що свідчить аналізована література [66; 153].

У контексті розв'язання завдань нашого дослідження цінними вважаємо такі ідеї дослідників: гендерні ролі тісно пов'язані з гендерною ідентичністю, тобто з усвідомленням себе як представника певної статі з виконанням цієї ролі [4; 46; 47; 51]; засвоєння гендерних ролей і формування гендерної ідентичності в процесі гендерної соціалізації, за словами І. Каширської, «протікають гетерохронно»; виділяють маскулінну, фемінну моделі гендерних ролей; гендерні відмінності відтворюються в ході асиметричної гендерної соціалізації у процесі навчання певним гендерним ролям під впливом соціальних факторів (сім'я, ЗМІ, заклади освіти, групи однолітків тощо), вони біологічно не детерміновані, а створюються культурою; у процесі гендерної соціалізації соціальні фактори можуть суперечити один одному, їх склад на різних етапах, ступінь впливу і значущість можуть варіюватися; традиційні гендерні ролі несправедливі, не підходять для сучасного суспільства, обмежують як жінок, так і чоловіків і затримують розвиток їхньої особистості; гендерна нерівність існує внаслідок того, що жінок і чоловіків готують до різних ролей у суспільстві; якщо гендерні відмінності створюються в процесі взаємодії статей, цілком можливим є процес деконструкції, зміни суті й механізмів відтворення соціально сконструйованих рис, ролей і стосунків [101].

Продовжуючи аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми, зупинимося на вивченні механізмів і способів гендерної соціалізації, які сприяють статевій диференціації та стратифікації жінок і чоловіків у сучасному суспільстві.

У цьому підрозділі ми не будемо давати детального аналізу зазначених робіт, оскільки про це йтиметься у наступному підрозділі. Але необхідно відзначити, що, на думку психологів, вище зазначені механізми поодинокі не можуть тлумачити гендерну соціалізацію, вони лише акцентують на різних моментах становлення гендерної поведінки [65].

У контексті вивчення проблеми, пов'язаної з механізмами гендерної соціалізації, нашу увагу привертає робота С. Бем, у якій авторка з гендерних позицій, розглядає те, як уявлення про жінок і чоловіків, що вкорінилися в культурі та соціальних інститутах, трансформуються в уявлення та психологію індивіда. Цю працю вважаємо фундаментальною для нашого дослідження, бо вона розкриває механізм гендерної соціалізації, який покладено в основу теорії гендерної схеми (ТГС), а саме – механізм засвоєння гендерної ролі в процесі гендерної соціалізації. Так, учена обґрунтовує дві стратегії відповідності до теорії гендерної схеми, для виховання дитини, вільної від гендерної схематизації, у суспільстві, де вона панує [4].

Найбільший інтерес викликає дисертаційне дослідження Л. Харченко, яке є першим в Україні, де розроблено педагогічні умови формування сучасних гендерних стереотипів у процесі соціалізації жіночої молоді [244]. У дослідженні знайшли свій розвиток визначення сутності та змісту сучасних і застарілих гендерних стереотипів як чинників соціалізації жіночої молоді [243; 244; 245].

Спорідненість виховання та соціалізації дозволяє використовувати значний досвід, напрацьований у цій галузі, для подальшої розробки соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами.

Продовжуючи свій аналіз, звертаємося до літератури, яка пов'язана з визначенням сутності та особливостей гендерного виховання [7; 82; 97; 129; 142; 253]. Найбільш фундаментальною в цьому напрямку вважаємо книгу В. Кравця «Гендерна педагогіка». Автор визначає, що гендерне виховання – це «процес, спрямований на формування якостей, рис, властивостей, що визначають необхідне суспільству ставлення людини до представників іншої статі» [123, с. 225]. Його мета полягає у необхідності формувати не тільки правильне усвідомлення сутності моральних правил у руслі гендерних взаємовідносин, але й потреби дотримуватися їх в усіх сферах діяльності.

Висновок ученого, що будь-який вид діяльності може слугувати інтересам гендерного виховання, вважаємо цілком придатним для розв'язання практичних завдань нашого дослідження.

Принципи гендерного виховання, спрямовані на підтримання дружнього співіснування статей, висвітлюються у спільній роботі В. Кравця і О. Кікінежді. Як науковий орієнтир у сфері забезпечення ефективності гендерної соціалізації студентської молоді визначаємо слова авторів, що для «рівноправного людського розвитку потрібні радикальні зрушення в гендерній соціалізації дітей та юнацтва. Необхідно відмовитися від обмежувального підходу до виховання дитини залежно від її статі, від статево відповідних традиційних очікувань на користь особистісного, індивідуалізованого потенціалу» [125, с. 97].

На необхідності упровадження гендерного підходу в педагогічну освіту наголошує О. Луценко. Гендерний підхід у виховному процесі дозволяє виявити, що відмінності у сприйнятті чоловіків і жінок визначаються вихованням на основі поширених у певній культурі уявлень про сутність маскулінного та фемінного. Сучасне виховання, яке ґрунтується на статево-рольовому підході, на думку автора, «...істотно обмежує розвиток особистості рамками традиційних гендерних ролей» [134, с. 336]. Тому вчена вважає, що поняття виховання у сучасній педагогічній науці як певній системі впливу та взаємодоповнення в межах суб'єкт-суб'єктних взаємин освітньо-виховного процесу та соціалізації особистості потрібно розглядати з точки зору гендерного аспекту, «який передбачає гармонізацію статево-рольової взаємодії на основі егалітаризму як принципу рівних прав та можливостей особистості, незалежно від статі» [134, с. 476]. На думку дослідниці, конструктивістське розуміння статі допоможе уникнути стереотипів ієрархічності, дискримінації, асиметрії в навчально-виховному процесі, тому визначає його як «принципово новий сучасний підхід до інтерпретації освітніх проблем» [134, с. 479].

Необхідність упровадження гендерного підходу в педагогічній

науковій думці обґрунтовується ще в низці публікацій [53; 80; 147; 150; 253]. Місію гендерного підходу в педагогічній практиці розуміють як конструювання певної навчально-виховної діяльності, яка спрямована на подолання нерівності та гендерних стереотипів, формування егалітарної ідеології статей і досвіду егалітарних відносин [147; 253].

Цінним для нашої роботи дисертаційне дослідження І. Мунтяна, присвячене гендерному підходу у професійній підготовці студентів педагогічних закладів вищої освіти. Метою інтеграції гендерного підходу в підготовку фахівців дослідник вважає формування у них професійно значущих якостей особистості, що обумовлюють успішне розв'язання завдань гендерного виховання молодого покоління [150].

Педагогічні проблеми гендеру також висвітлювали В. Кравець, Л. Штильова, Т. Говорун, О. Кікінежді, К. Корсак, Н. Лавриченко та ін. Разом з тим результати теоретико-методологічних досліджень та освітньої практики свідчать про недостатню увагу до гендерної культури студентської молоді з особливими потребами і вказують у доцільності застосування гендерного підходу до організації освітньо-виховної діяльності [264].

Гендер є визначальним фактором переживання особистістю обмеження життєдіяльності, про що свідчать такі факти зі статистики Всесвітньої організації охорони здоров'я:

- 1) найнижчий рівень життя спостерігається у жінок з інвалідністю;
- 2) найчастіше, як правило, зазнають жорстокої експлуатації жінки і діти з особливими освітніми потребами;
- 3) дівчатка з особливими освітніми потребами практично не представлені серед учнів шкіл;
- 4) фахівці, що надають послуги людям з інвалідністю, отримують низьку зарплату, тому у їх числі в основному жінки [77].

Жіночий досвід переживання реальності формується за допомогою соціального конструювання гендерних відносин, які поділяють людей на категорії чоловіків і жінок. Цей досвід маскується гендерно-нейтральною

мовою. Гендерні розмежування побудовані на такій соціальній організації, яка нав'язує діаду домінування відносин між чоловіками і жінками. Ці бінарні розмежування й зумовлюють той факт, що чоловіки, як вища частина діади, пригнічують жінок. Ця форма організації відома як сексизм. Сексизм може взаємодіяти і співіснувати з іншими формами гноблення за ознаками класу, «раси» та інвалідності.

Таким чином, здійснений аналіз літератури з досліджуваної проблеми гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО дозволяє зробити певні висновки.

Вивчення проблеми гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами довело, що вона має комплексний характер, бо охоплює не тільки дослідження багатьох суспільних наук (філософії, психології, соціології, соціальної педагогіки), що розкривають різноманітні аспекти соціалізації студентів взагалі, але й базується на методологічних засадах гендерних досліджень, які містять ідеологічні концепції щодо взаємовідносин жінок і чоловіків у суспільстві та шляхів розв'язання проблем гендерної рівності в їхніх стосунках.

Вивчення досліджень, присвячених гендерній соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами, свідчить про спорідненість виховання та соціалізації, що дозволяє використовувати значний досвід, напрацьований у цій галузі, для розробки педагогічних умов гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами. Гендерна соціалізація спрямована на подолання нерівності і гендерних стереотипів, формування егалітарної ідеології статей для встановлення зразкових гендерних відносин на засадах ідеї гендерної рівності.

Разом із тим, аналіз літератури з теми дослідження дозволив усвідомити низку нерозв'язаних проблем щодо гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО.

Отже, можна стверджувати, що досвід обмеження життєдіяльності не є гендерно-нейтральним, адже чоловіки і жінки мають різний життєвий,

соціокультурний досвід, які визначають позиціонування і розуміння інвалідності.

Поняття «гендер» підкреслює, що чоловічі і жіночі ролі в суспільстві конструюються і визначаються соціально. Їх зміна в бік більш справедливого розподілу ресурсів і доходів, прав і обов'язків, інших явищ суспільного життя є способом досягнення самореалізації особистісних домагань кожної особистості, зокрема у сфері професійної діяльності.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях дедалі частіше робляють спроби розглянути процес формування особистості з особливими освітніми потребами як представника певної статі, з позиції носія деяких вихідних якостей, які визначають зміст поведінки індивіда як хлопчика або дівчинки.

Отже, на основі аналізу наукової літератури нами виявлено, що в нашій державі питання гендерної соціалізації у зв'язку з обмеженнями життєдіяльності практично замовчується і в соціологічних дослідженнях, і в публічному дискурсі, а, відповідно, проблема нашого дослідження є актуальною і такою, що потребує розробки.

Зважаючи на це, наступний етап нашого дослідження буде присвячений аналізу гендерного законодавства та нормативних документів стосовно доступу молоді з інвалідністю до здобуття вищої освіти.

1.2. Нормативно-правова база щодо забезпечення гендерної рівності та інклюзивної освіти

На сучасному етапі в Україні вирішення актуальних питань щодо дітей і молоді з особливими освітніми потребами здійснюється відповідно до документів, затверджених міжнародними організаціями, серед яких – ЮНЕСКО, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародна організація праці, Міжнародна ліга товариств допомоги людям з особливими потребами. Вони зосереджують зусилля на розробці методів і критеріїв діагностики

відхилень у здоров'ї, визначенні обов'язків держав щодо цих осіб, вивченні шляхів удосконалення системи допомоги, розвитку їх правового статусу. Серед міжнародних документів, що регламентують здобуття освіти людьми з особливими потребами, найбільшого значення набули акти, прийняті ООН.

У цьому параграфі розглянемо акти міжнародного і вітчизняного законодавства, де йдеться про освіту людей з особливими потребами, розвиток гендерного законодавства; здійснимо аналіз соціально-педагогічних особливостей нормативно-правової бази в процесі реформування спеціальної освіти та визначимо сучасні тенденції розвитку вітчизняного законодавчого регулювання освіти молоді з особливими освітніми потребами, проблеми забезпечення її інклюзії та гендерної рівності.

Міжнародне та вітчизняне нормативно-правове забезпечення освіти молоді з особливими потребами частково висвітлено в працях таких науковців, як Ю. Богінська, О. Василенко, А. Колупаєва, В. Ляшенко, О. Рассказова та ін. Разом із тим, в Україні залишається недостатньо дослідженим соціально-педагогічний контекст законодавства щодо реформування спеціальної освіти молоді з особливими потребами, що й зумовлює необхідність більш детального вивчення цього питання.

За статичними даними, відсоток людей з інвалідністю у світі наблизилася до 680 млн. За даними ЮНЕСКО, у середньому 10 % населення будь-якої країни складають інваліди. Не є винятком й Україна, 25 % населення якої не може повноцінно жити внаслідок наявних психологічних і фізичних бар'єрів. У той самий час розроблені Генеральною Асамблеєю ООН і прийняті в 1993 р. Україною Стандартні правила забезпечення рівних можливостей щодо інвалідів гарантують їм рівні з іншими громадянами можливості на проведення соціальної допомоги і реабілітації [214].

У дослідженні ми окремо проаналізуємо зарубіжне та вітчизняне законодавство з проблеми.

Правова парадигма соціальної роботи з людьми із особливими освітніми потребами базується на певних міжнародних нормах, які почали

формуватися на початку 50-х років ХХ століття, після прийняття у 1948 році Всесвітньої декларації прав людини. В основі Декларації лежить думка про рівність усіх людей у своєму праві на життя. Стаття 25 проголошує: «Всі люди повинні діяти до інших у дусі братерства, кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне забезпечення, який необхідний для підтримки здоров'я і благополуччя її самої та її сім'ї, і право на забезпечення на випадок безробіття, вдовства, хвороби, інвалідності, старості чи іншого випадку, втрати засобів до існування за обставин, які не залежать від неї» [251].

Міжнародні стандарти щодо забезпечення прав і гарантій соціального захисту дітей-інвалідів відображені в документах Організації Об'єднаних Націй, серед яких – Декларація прав дитини (1959), Декларація соціального прогресу та розвитку (1969), Декларація про права розумово відсталих осіб (1971), Декларація про права інвалідів (1975), Всесвітня програма дій щодо інвалідів (1981), Конвенція про права дитини (1989), Всесвітня декларація щодо забезпечення виживання, розвитку і захисту дітей (1990), Принципи захисту психічно хворих і покращення психіатричної допомоги (1991), Стандартні правила забезпечення рівних можливостей відносно інвалідів (1994) [254, с. 45].

У міжнародних документах виразно наголошується на тому, що людину, яка є неповноцінною фізично, психічно чи соціально, треба забезпечувати спеціальним режимом, освітою і турботою, які їй необхідні через її особливий стан, гарантувати їй соціальне забезпечення, страхування і добробут. Розумово відстала людина має ті ж самі права, що й інші люди, а також право на належне медичне обслуговування і заступництво, які дозволять їй розвивати свої здібності. У разі необхідності – на влаштування у спеціальний заклад, умови її проживання повинні бути максимально наближеними до умов звичайного життя.

Проблеми, з якими стикаються інваліди, уперше були висвітлені у Всесвітній програмі дій щодо інвалідів (1981). У Програмі зазначається, що

більшість інвалідів у світі не може вести повноцінний спосіб життя, оскільки суспільство створює соціальні і фізичні бар'єри, які перешкоджають їхній інтеграції.

Всесвітня програма дій щодо інвалідів стала основою для проведення «Десятиріччя інвалідів» (1981–1991), одним із досягнень якого було встановлення Міжнародного дня інвалідів і розробка Генеральною Асамблеєю ООН Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів, як уже зазначалося вище [214]. Цей документ має рекомендаційний характер, тобто рекомендує прийняття державами моральних та політичних зобов'язань, а також передбачає реалізацію принципів, що стосуються співробітництва і відповідальності. В шостому пункті резолюції виокремлено освіту як «...важливий засіб інтегрування осіб із особливими потребами / інвалідністю та зазначено, що держави-учасниці зобов'язані визнати принцип рівних можливостей у сфері початкової, середньої та вищої освіти для осіб з інвалідністю» [121].

Саламанкська декларація та «Програма дій щодо освіти осіб із особливими освітніми потребами» є важливими міжнародними нормативними документами, в яких дається визначення терміну «інклюзивна освіта». У сфері вищої освіти прийнятті рішення на Конференції міністрів освіти країн Європи про посилення соціальної мети та відповідальності щодо надання освітніх послуг людям з обмеженнями життєдіяльності.

Відповідно до Комюніке Лювенської конференції заклади вищої освіти країн-учасниць Болонського процесу зобов'язалися забезпечити належні умови для осіб з інвалідністю. Відповідно Україна, яка доєдналася до цих реформ також має виконувати всі взяті на себе зобов'язання. Це стосується стратегічного напрямку забезпечення рівності та соціальної взаємодії в рамках Європейської співпраці в освіті («ЕТ 2020») [124]. Власне Україна, як учасниця Болонського процесу, «...має використовувати роль освіти, і вищої освіти зокрема, як основний інструмент досягнення високого рівня соціального захисту та розвитку моделі соціальної інклюзії осіб із

особливими потребами» [123, с. 78].

Вважаємо доцільним окремо схарактеризувати міжнародну законодавчу базу гендерної парадигми.

Одним із найважливіших міжнародних документів, який не тільки забороняє всі форми дискримінації щодо жінок, але й передбачає функції контролю за виконанням норм цього документу усіма країнами, яка його ратифікувала, стала Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, або «Жіноча конвенція»), яка була прийнята ООН у 1979 р. та набула чинності у 1981 р. Ст. 10 цього документу визначає: «Держави-сторони вживають усіх відповідних заходів для того, щоб ліквідувати дискримінацію щодо жінок, з тим щоб забезпечити їм рівні права з чоловіками в галузі освіти...» [123, с. 111].

У 1995 р. відбулася Четверта Всесвітня конференція зі становища жінок (Пекінська конференція) – перший міжнародний захід, у підсумкових документах якого були використані терміни «гендер» та «комплексний гендерний підхід» (gender mainstreaming). Документи, розроблені та одностайно прийняті у Пекіні, – Платформа Дій задля рівності, розвитку і миру та Пекінська декларація – відобразили нові міжнародні зобов'язання щодо забезпечення рівності жінок і чоловіків. У Платформі Дій визначено 12 стратегічних пріоритетних напрямів для всіх країн, що підписали ці документи. Одним із цих напрямів визнано освіту: «капіталовкладення у формальну і неформальну освіту та навчання дівчат і жінок є одним із найкращих засобів досягнення стабільного розвитку та економічного зростання». Основною передумовою успішного здійснення Платформи Дій визнано зобов'язання та конкретні заходи з боку урядів, міжнародних організацій та установ і мобілізацію необхідних ресурсів на всіх рівнях.

У жовтні 1998 р. у Парижі відбулася Всесвітня конференція з вищої освіти, під час якої було прийнято «Всесвітню декларацію про вищу освіту для XXI-го століття: підходи і практичні заходи» [69]. У декларації наголошено, що в наукових дослідженнях проблем вищої освіти необхідно

спрямувати зусилля на викорінення всіх гендерних стереотипів, урахування гендерних положень у всіх дисциплінах і збільшення участі жінок на всіх рівнях й у всіх освітніх компонентах, забезпечивши тим самим вищий рівень активності у процесі прийняття рішень [69]. Тобто знову було підтверджено курс європейської освітньої спільноти на досягнення гендерної рівності.

Окремий інтерес у освітній сфері представляють освітні програми ЄС – «Сократ» і «Леонардо да Вінчі», які сприяють встановленню рівних можливостей жінок та чоловіків.

У вересні 2000 р. на Саміті Тисячоліття у Нью-Йорку було затверджено Декларацію Тисячоліття ООН [145], що визначила цілі та конкретні завдання на довгострокову перспективу, серед яких дві цілі і чотири завдання напряму зорієнтовані на досягнення рівності. Україна ратифікувала всі вищезазначені документи й тим самим взяла на себе певні зобов'язання у сфері забезпечення дійсної гендерної рівності, у т.ч. й у сфері освіти.

У Конвенції про права осіб з інвалідністю (2006) у статті 6 окремо виділено жінок з інвалідністю, де зазначено: «Держави-учасниці визнають, що жінки з інвалідністю та дівчата з інвалідністю піддаються множинній дискримінації, й у цьому зв'язку уживають заходів для забезпечення повного й рівного здійснення ними всіх прав людини й основоположних свобод» [121, с. 541].

Отже, у цілому міжнародні документи з питань освіти інвалідів за соціально-педагогічним змістом із 70-х років ХХ ст. спрямовані на успішну реалізацію курсу на закриття спеціальних закладів освіти, крім тих, що призначені для людей з важкими вадами здоров'я, тому дискримінація дітей і молоді з особливими потребами є лише на першому рівні реформування освіти; із початку 90-х років міжнародні документи визначають включену (інклюзивну) освіту як пріоритетний напрям реформування спеціальної освіти. В Україні для координації дій, пов'язаних із виконанням міжнародних документів про освіту людей з особливими освітніми потребами, діє низка законодавчих актів, згідно з якими спеціальна освіта залишається

поширеною формою навчання дітей і молоді з особливими потребами і набуває подальшого розвитку й удосконалення; створено передумови для розвитку інтегрованого та інклюзивного освітнього процесу, допускається закриття спеціальних закладів освіти за наявності відповідних умов для навчання і можливостей надання соціальних послуг у загальноосвітньому закладі.

Відсутня державна політика та стратегія щодо захисту прав жінок і дівчат з особливими освітніми потребами, у тому числі їх права на інклюзивну освіту, охорону здоров'я, зайнятість, житло та участь у політичному і громадському житті. Відсутні механізми для захисту жінок і дівчат з особливими освітніми потребами від множинних форм дискримінації, а також від насильства і жорстокого поводження.

За даними [137; 154], в Україні існує практика примусової стерилізації жінок, визнаних недієздатними, за згодою їх опікуна і без їхньої вільної і усвідомленої згоди.

У зв'язку із стійкою тенденцією зростання кількості осіб з обмеженими можливостями серед здорового населення останніми роками в Україні гостро постає питання соціального забезпечення, захисту, реабілітації та освіти означеної категорії населення. Відповідно до цього в ментальності соціуму відбуваються зрушення, підтвердженням яких може бути відмова від поняття «інвалід», що акцентує увагу на відсутності якихось можливостей чи на недієздатності, і прийняття більш гуманного «особа з обмеженими можливостями», «особа з особливими освітніми потребами» та ін.

Здобуття незалежності держави ознаменувалося прийняттям основного Закону – Конституції України, де стверджується рівність прав усіх людей, незалежно від політичних, релігійних та інших переконань, місця проживання, раси, статі, кольору шкіри, етнічного та соціального походження, майнового стану, від мовних та інших ознак. У Конституції визначено та стверджено основні права людини, серед яких – право на освіту (ст. 53), право на соціальний захист (ст. 46) та ін. [122].

Положення прописане у Конституції, наочно показує, як підходи до інвалідності та осіб з інвалідністю в Україні (принаймні, у перші роки після здобуття незалежності) віддзеркалюють традиції радянського періоду. Замість того, щоб несприятливе становище, у якому опиняються особи з інвалідністю, розглядати у термінах дискримінації або рівності, Конституція визначає осіб з інвалідністю як уразливих, не здатних доглядати за собою і залежних від державної допомоги. Метою надання права соціального захисту є допомога людям з інвалідністю з гуманітарних міркувань, але не забезпечення їх рівної з іншими участі в усіх аспектах життєдіяльності.

Законодавчого визнання набуло право на здобуття освіти громадянами України без будь-яких обмежень у прийнятому Законі «Про освіту» (1993) та новій редакції цього закону 2017 року [186].

Поступово розвивається і вдосконалюється й нормативно-правова база, орієнтована на впровадження інклюзивного навчання. Сьогодні відповідні положення містяться в Законах України «Про освіту» (ст. 37), «Про дошкільну освіту» (ст. 33), «Про загальну середню освіту» (ст. 21), «Про професійно-технічну освіту» (ст. 42), «Про вищу освіту» (ст. 3). Відповідні положення також внесено до законів України «Про охорону дитинства» (ст. 7) та «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (ст. 4, 22) [186; 187].

Одним із перших важливих кроків, спрямованих на виконання цього завдання, став Указ Президента України від 17.04.2002 р. «Про Національну доктрину розвитку освіти» [160].

Поступово прийнято ряд постанов Кабінету Міністрів України «Про встановлення строку навчання у загальноосвітніх навчальних закладах для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» від 23.04.2003 року, «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та(або) розумового розвитку» від 5.07.2004 року; накази Міністерства освіти і науки України – «Про затвердження положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» від 20.12.2002 року, «Про створення

умов щодо забезпечення права на освіту осіб з інвалідністю» від 2.12.2005 року, «Про забезпечення прав дітей-інвалідів та дітей, які потребують корекції фізичного та(або) розумового розвитку» від 27.11.2007 року та ін. [42; 182; 190; 192].

У жовтні 2010 року Міністерство освіти і науки України затвердило «Концепцію розвитку інклюзивної освіти», яка передбачає необхідне навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах інклюзивного навчання та здійснення відповідних конкретних змін [96].

На виконання поставлених завдань у серпні 2011 року Кабінет Міністрів України затвердив «Порядок організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» [184].

Нова редакція Закону України «Про вищу освіту» (2017) декларує, що «Особа з особливими освітніми потребами – це особа з інвалідністю, яка потребує додаткової підтримки для забезпечення здобуття вищої освіти» [186]; тому «навчальні заклади зобов'язані створити та забезпечити рівні умови доступу до вищої освіти, у тому числі забезпечити осіб з особливими освітніми потребами спеціальним навчально-реабілітаційним супроводом та створити для них вільний доступ до інфраструктури ЗВО з урахуванням обмежень життєдіяльності, зумовлених станом здоров'я» [186, с. 15]. Також у Законі поняття «вищий навчальний заклад» (ВНЗ) замінюється терміном «заклад вищої освіти» (ЗВО) – «окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей» [190, с. 21]. Цих змін і будемо дотримуватись у дисертаційному дослідженні.

Питання забезпечення доступу до якісної освіти дітей з особливими освітніми потребами є одним із пріоритетів держави у сфері освіти [184]. Відповідно до частини 6 статті 3 Закону держава створює умови для здобуття

освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, а також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти [184]. У Законі визначено такі нові поняття, як «індивідуальна програма розвитку», «інклюзивне навчання», «інклюзивне освітнє середовище», «розумне пристосування», «універсальний дизайн у сфері освіти» тощо.

Підкреслимо, що новим Законом України «Про освіту» передбачена норма про обов'язковість здобуття учнями гендерної компетентності – здатності усвідомлювати рівні права і можливості.

Звертаємо увагу на те, що постановою Уряду від 12 липня 2017 р. № 545 уже затверджено Положення про інклюзивно-ресурсний центр. З урахуванням редакції пункт 31 статті 48 Закону України «Про загальну середню освіту» до цього Положення будуть внесені відповідні зміни.

Водночас необхідно здійснити рішучі кроки для усунення перешкод в її успішному розвитку. О. Руднева стверджує: «...треба продовжувати імплементувати зміни в законодавстві щодо цієї системи навчання не лише в загальноосвітніх навчальних закладах, а й в закладах дошкільної, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти; приділяти особливу увагу додатковій освітянській підготовці вчителів та вихователів, які працюють з дітьми з інвалідністю формувати модель відомчої взаємодії, де кожний нормативний акт спільно готуватимуть представники всіх відповідальних відомств» [208, с. 104].

Отже, здійснений аналіз нормативно-правових документів у сфері освіти дав змогу встановити, що інклюзивна освіта стрімко розвивається і є пріоритетним напрямом державної політики, і в цій сфері наявні суттєві досягнення.

На необхідності інтегрування студентів з особливими освітніми потребами наголошено в офіційних документах на рівні постанов Кабінету Міністрів України та державних програм [242].

Аналіз законодавчих та нормативно-правових документів засвідчив, що освітня політика нашої країни щодо студентів з особливими освітніми потребами характеризується щонайбільшим залученням держави до постійного розв'язання проблем цієї категорії молоді, однак механізми реалізації цього процесу нині перебувають на етапі активної розробки та вдосконалення [78].

Унаслідок цього особи з інвалідністю в Україні відчувають серйозні обмеження у своїй здатності до участі на рівній основі з іншими, особливо у сфері освіти, зайнятості та в інших галузях соціального життя.

Стаття 24 Конвенції про права осіб з інвалідністю гарантує «право осіб з інвалідністю на освіту (...) без дискримінації й на підставі рівності можливостей». Закони України «Про основи соціальної захищеності інвалідів» та «Про реабілітацію інвалідів в Україні» вимагають від навчальних закладів створення відповідних умов для тих учнів, інвалідність яких це потребує. Однак, ці положення реалізуються неефективно: кількість навчальних закладів, здатних задовольнити потреби студентів з інвалідністю, є недостатньою; дуже небагато працівників, які навчені для роботи з учнями з особливими потребами; відсутні доступні навчальні матеріали. Наприклад, матеріали, надруковані шрифтом Брайля, доступні тільки в бібліотеках Українського товариства сліпих – неурядової організації, що не отримує державного фінансування; публічні бібліотеки не мають книг, надрукованих шрифтом Брайля. Уряд підрахував, що «тільки 11 % освітніх установ повністю доступні для дітей з особливими освітніми потребами, і 39 % частково доступні» [121]. У ЗВО спеціальні засоби, необхідні для навчання студентів з інвалідністю, переважно відсутні.

Указ Президента України № 113/2009 від 02.03.2009 «Про першочергові заходи щодо поліпшення становища осіб з вадами зору», що передбачає забезпечення людей із вадами зору безкоштовними озвученими термометрами, глюкометрами та тонометрами, не працює у зв'язку з відсутністю коштів: тифлозасоби (засоби з озвученням) є дорожчими за

звичайні у 3–4 рази [6].

Спробу нормативної легітимізації терміна «інклюзивна освіта» здійснено в наказі Міністерства освіти і науки № 855 від 11.09.2009 року, що затверджує План дій щодо запровадження інклюзивного навчання дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009–2012 роки [188]. Саме в цьому наказі МОН України чи не вперше наголошено на тому, що: «впровадження інтегрованого та інклюзивного навчання потребує створення відповідного освітнього середовища, забезпечення наукового супроводу, створення навчальних програм, навчальної методичного забезпечення, а ключовим фактором розвитку інклюзивної освіти має бути відповідна підготовка педагогів до роботи з дітьми з особливими потребами» [182].

Актуальність теми підсилюється листом Міністерства освіти і науки України від 7 листопада 2018 року № 67-1120 «Про необхідність забезпечення доступності навчальних приміщень». Згідно із ним має бути безперешкодний доступ до інфраструктури відповідно до будівельних норм, правил та стандартів, що повинно бути підтверджено фахівцем, який має кваліфікаційний сертифікат.

Зауважимо, що навесні 2019 року вступив у дію законопроект № 7370 про «Про внесення змін до Закону «Про регулювання містобудівної діяльності» (щодо посилення захисту осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення при здійсненні містобудівної діяльності)» до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності».

10 липня 2019 року затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 635 «Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти».

1 січня 2020 року набув чинності Закон № 4607 «Про соціальні послуги». Зокрема, закон визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, допомогу в їх подоланні громадянам (особам), сім'ям,

дітям, молоді, які потребують сторонньої допомоги.

Однак, окремі щорічні міжнародні звіти присвячено лише тематиці забезпечення гендерної рівності. У Звіті із глобального гендерного розриву 2014 р. (Global Gender GapReport 2014), що готується Світовим економічним форумом (World Economic Forum), вимірюється величина гендерного розриву (gender gap) у чотирьох важливих сферах нерівності між чоловіками та жінками: економічна участь, рівень освіти, політичне представництво та сфера здоров'я. У 2014 році Україна посідала 56 місце із 142 досліджуваних країн (чим вища позиція в списку, тим більше країна наближена до гендерної рівності). В Україні найгіршою є ситуація із політичною компонентою (участю жінок у процесі прийняття рішень) – 105 місце із значенням, яке майже наближається до нуля, тобто, до суцільної гендерної нерівності.

У вересні 2015 року лідери 193 країн під час засідання Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй ухвалили 17 Цілей сталого розвитку на 2016–2030 роки (відомі також як Глобальні цілі сталого розвитку). Ці цілі замінили Цілі розвитку тисячоліття, термін дії яких завершився 2015 р. Цілі сталого розвитку охоплюють широкий спектр проблем сучасності – від протидії бідності до безпечного використання землі. До цих цілей запропоновано 169 конкретних показників, які дають змогу вимірювати прогрес у досягненні цілей.

Ліва частина досліджень на гендерну тематику в Україні проводиться різноманітними міжнародними організаціями чи їх представництвами в Україні, які працюють у напрямку утвердження рівності між чоловіками та жінками, забезпечення їм рівних прав та можливостей. Інформація Бюро з питань демократії, прав людини і праці Державного департаменту США, Міжнародної організації з міграції, Британської Ради, ОБСЄ, Програми рівних можливостей ПРООН та інших організацій є цінною для моніторингу ситуації із забезпеченням гендерної рівності в українському суспільстві.

Вважаємо за доцільне окремо схарактеризувати вітчизняну законодавчу базу гендерної парадигми. Із загального населення близько 45,4 млн людей,

які проживають в Україні, близько 24,3 млн або 53,7 % становлять жінки [44].

Розвиток нашого суспільства вимагає суттєвих змін у забезпеченні рівних можливостей жінок та чоловіків у всіх сферах життєдіяльності та юридичного закріплення та елементарного правового впровадження гендерних правозахисних інструментів впливу, розроблення стратегії гендерної політики та її здійснення в Україні, активної участі у цьому процесі представників обох статей [56].

У травні 2006 року Міністерство юстиції видало Інструкцію з проведення гендерно-правової експертизи [49]. Інструкція передбачає, що всі законопроекти мають проходити експертизу, починаючи з 1 червня 2006 року, а чинне законодавство оцінюється з 1 січня 2007 року. Станом на травень 2019 року, Міністерство юстиції здійснило гендерно-правову експертизу 68 законодавчих актів [50]. З них десять були визнані такими, що містять положення, які дискримінують за ознакою статі. З них чотири вже були змінені задля усунення гендерної дискримінації, тоді як шість ще чекають на внесення поправок.

Досить швидкими темпами відбувається розвиток гендерного законодавства в Україні. Серед завдань, які взяла на себе Україна перед Європейським Співтовариством, окреслено досягнення жінками і чоловіками рівних прав та можливостей [86].

Останніми роками Україна досягла значних успіхів у вивченні та осмисленні гендерних проблем [49]. Державна політика сьогодні спрямована на створення рівних можливостей для жінок і чоловіків, при цьому вона організовується з урахуванням міжнародних документів, підписаних Україною. Це, зокрема, Статут Організації Об'єднаних Націй (1945); Загальна декларація прав людини (1948); Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами (1949); Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950); Міжнародний пакт про громадські та політичні права (1966); Декларація про ліквідацію дискримінації щодо жінок (1967); Конвенція про ліквідацію усіх форм

дискримінації щодо жінок (1979); Пекінська декларація (1995) та ін.

Проте питанню забезпечення в Україні реальної гендерної рівності має приділятися ще більше уваги з огляду на обраний напрямок роботи Президента та Уряду щодо членства України в Європейському Співтоваристві [45]. А тому розвиток та вдосконалення законодавства в частині гендерної складової є досить важливим завданням, що поставлене перед нами міжнародною спільнотою [45].

Серед основних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію жінками і чоловіками своїх рівних прав і можливостей, є Конституція України, яка закріпила рівність прав жінки і чоловіка [45].

Так, відповідно до статті 24 Конституції України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом [122]. Вона є найбільш значущим конституційним положенням щодо захисту прав на рівність і недискримінацію. Вважаємо за потрібне коротко проаналізувати її. Саме третя частина статті 24 є єдиним положенням, що визначає заходи з боку держави, які можна назвати «позитивними діями». Вона містить довгий список заходів, які держава зобов'язана вжити з метою забезпечення «рівності прав жінок і чоловіків».

Потенційною проблемою є *спеціальні заходи, вживані стосовно охорони праці жінок*. Незважаючи на те, що під час вагітності та в післяпологовий період жінки мають особливі потреби, які можуть вимагати коригування умов їхньої роботи, вони, по суті, не мають особливих професійних вимог безпеки порівняно з чоловіками та навпаки. Ця стаття викриває підхід, який, здається, є прямо дискримінаційним за ознакою статі. Свідчення цього можна знайти в законодавстві: наприклад, Кодекс законів про працю обмежує участь вагітних та жінок з маленькими дітьми у певних видах праці, навіть якщо вони відповідають усім вимогам і готові працювати.

Реалізація тези *«створення умов, що роблять можливим для жінки поєднувати роботу і материнство»*, є проблематичною тому що труднощі в поєднанні роботи з виконанням батьківських обов'язків однаково

ускладнюють життя і жінок, і чоловіків, а не тільки жінок (за винятком часу вагітності та післяпологового періоду). Таким чином, маючи найкращі наміри, це положення посилює стереотипне уявлення, що виключно жінки мають нести відповідальність за виховання дітей і тому мають потребу у поєднанні роботи з материнством, а чоловіків це не стосується. Звичайно, Україна не поодиноким у цьому ставленні. Багато держав продовжують дискримінувати чоловіків щодо батьківських прав, можливо, завдаючи шкоди як чоловікам, так і жінкам, а також і дітям.

Встановлення пенсійних пільг теж не є позитивними діями. Різні пенсійні пільги для чоловіків і жінок є дискримінацією через самий факт їх встановлення, отже, вони мають бути заборонені, а не розглядатися як позитивні дії.

Схожим чином п'ятий і останній із цих пунктів, що закликає *«забезпечувати правовий захист, матеріальну і моральну підтримку материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям»*, посилює стереотипне уявлення, що виключно жінки мають бути відповідальними за виховання дітей і тільки їм потрібно поєднувати роботу з материнством, замість розуміння, що все це рівною мірою стосується і чоловіків. Всі заходи, такі як оплачувана відпустка по догляду за дитиною, сприяння в забезпеченні догляду за дітьми тощо, повинні бути однаково доступні батькам нарівні з матерями.

У Конституції України написано: «...не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [122, с. 32]. А також і те що: «Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам

можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» [122, с. 45].

Гендерне законодавство окрім Конституції України також складається з таких законодавчих актів, як Кодекс законів про працю України, Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України та Кримінальний кодекс України, закони України про освіту, пенсійне забезпечення, державну допомогу сім'ям з дітьми, охорону праці, Основи законодавства України про охорону здоров'я та інші.

Проте, незважаючи на існування значної кількості законодавчих актів, що містять гендерний аспект, необхідним було прийняття спеціального законодавчого акту з гендерної проблематики.

У зв'язку з цим, Верховною Радою України 8 вересня 2005 року було прийнято Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Зазначений закон був прийнятий на розвиток зазначених положень Конституції України.

«Розділ V. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у здобутті освіти та в засобах масової інформації». Ст. 21. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у здобутті освіти та професійній підготовці.

Держава забезпечує рівні права та можливості жінок і чоловіків для здобуття освіти [132].

Л. Міщик наголошує: «навчальні заклади забезпечують:

- рівні умови для жінок і чоловіків під час вступу до навчальних закладів, оцінки знань, надання грантів, позик студентам;
- підготовку та видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка та спрямованих на формування ненасильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, поваги до людської гідності та статевої недоторканості;

– виховання культури гендерної рівності, ненасильницької поведінки, взаємоповаги та рівного розподілу професійних і сімейних обов'язків між жінками та чоловіками» [146, с. 121].

Таким чином, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» став основним нормативно-правовим актом, що спрямований на досягнення рівного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства та ліквідації дискримінації за ознакою статі [176].

Проте, на даний час, відсутні соціологічні дослідження та статистична інформація стосовно реалізації жінками і чоловіками своїх прав. Відсутній також гендерний аналіз державного бюджету, існування якого окреслило б увесь гендерний дисбаланс [150].

Одним із останніх розпоряджень Кабінету Міністрів України щодо впровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти є «Освіта: гендерний вимір – 2020» [193]. Стратегія визначає базові принципи, мету, стратегічні цілі, завдання, цільові групи, сфери впровадження та реалізації державної політики гендерної рівності та недискримінації в освіті [193].

Також Україна ратифікувала Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок і регулярно бере участь в оцінці заходів із здійснення Конвенції [45].

Вітчизняна нормативно-правова база з проблем гендерної рівності носить виключно описовий характер та не забезпечена реальними кроками впровадження, тобто фінансовими та організаційними ресурсами [45]. Громадянська спільнота в Україні в сучасних умовах, на жаль, не є рушієм, який може змінити гендерну ситуацію в країні [45]. Отож, законодавче закріплення гендерної рівності в державі лише теоретично простежується, а в реальних життєвих практиках жінкам складно досягнути повноцінного рівноправ'я на рівні з чоловіками.

Досягнення гендерної рівності має стати ознакою демократичності нашого суспільства; запорукою його економічного розвитку та стабільності;

гарантом використання державою всіх потенційних можливостей нації.

У зв'язку з цим відносно новим проектом відповідно до Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Швеції про загальні умови технічного та фінансового співробітництва (від 29 серпня 2007 року) укладено Угоду між Міністерством фінансів України та Шведським агентством міжнародного розвитку та співпраці стосовно підтримки проекту «Гендерне бюджетування в Україні».

Гендерно орієнтоване бюджетування – визнаний у всьому світі ефективний інструмент, що сприяє розробленню справедливих і ефективних бюджетів, спрямованих на задоволення реальних потреб чоловіків і жінок. Такий підхід до складання бюджетів дає змогу побачити кінцевого отримувача бюджетних коштів, проаналізувати ефективність витрат, а також визначити групи з відмінними та особливими потребами.

Відповідно до Угоди про співробітництво від 17 червня 2015 року № 13010-05 між Проектом, Міністерством фінансів України та Міністерством освіти і науки України МОН активно долучилося до реалізації зазначеного проекту.

25 вересня 2015 року 193 держави-члени Організації Об'єднаних Націй на Саміті зі сталого розвитку в Нью-Йорку одностайно прийняли нову глобальну програму сталого розвитку, що містить 17 цілей, яких світ має досягнути до 2030 року. Гендерна рівність є осередком прав людини і цінностей. Серед них п'ята мета – досягнути гендерної рівності і посилити права жінок та дівчат.

Україна долучилася до головних міжнародних зобов'язань щодо забезпечення гендерної рівності, включаючи Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, 1980) та її Факультативний протокол, Пекінську декларацію та Платформу Дій (1995); встановила національну законодавчу та політичну основу для гендерної рівності, включаючи Державну програму щодо забезпечення рівних прав та можливостей для чоловіків та жінок (до 2016), а також Національний план

дій «Жінки, Мир та Безпека» (2016) як додаток до Резолюції Ради Безпеки.

Незважаючи на вжиті заходи, жінки досі стикаються з перешкодами у здійсненні своїх політичних, економічних та соціальних прав. Випадки насильства щодо жінок та дівчат, включаючи побутове та сексуальне насильство, залишаються перешкодою для повної реалізації їхнього потенціалу. Рівень залученості жінок до процесу прийняття рішень залишається дуже низьким і зосереджений переважно у низькооплачуваних галузях економіки з обмеженим доступом до високих управлінських позицій в усіх секторах економіки. Натомість жінки переважно задіяні до виконання побутових обов'язків, маючи обмежений контроль над дохідною частиною та ресурсами.

Сьогодні гендерна дискримінація посилюється у зв'язку з анексією Криму, військовим конфліктом, економічною та соціальною кризою та вжитими Урядом України заходами суворої економії з метою її подолання. Жінки і діти складають дві третини з 1,6 млн офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб.

Нав'язування окремими чоловіками сумнівної ідеї про шкідливість гендеру, прагнення ототожнити його з рухами ЛГБТ-спільнот, твердження, що гендер не є властивий для українського суспільства, є не що інше, як намагання соціологічну категорію «гендер» замінити біологічною категорією «стать». Гендерний підхід є продуктом культури людства, є предметом багатьох наукових досліджень і наслідком поступового утвердження напрямку нових знань – гендерології. Гендерні стратегії напрацьовані Радою Європи, і, як країна європейської орієнтації Україна має орієнтуватися на культуру, створену цивілізаціями. Небажання народних депутатів парламенту ратифікувати Стамбульську конвенцію, що засуджує насильство в сім'ї, посиляючись на наявність у ній категорії «гендер», є способом заперечення прогресу щодо рівноправності, скритою формою привласнення чоловіками ролей та обов'язків, спрямованих на гноблення жінки, страх бути витісненими на периферію суспільства.

Загально визнано, що рівень розвитку цивілізованої держави та суспільства визначається відношенням до соціально вразливих верств населення, серед яких і молодь, особливо студенти з особливими освітніми потребами [146]. Держава має докласти максимум зусиль для створення відповідних умов соціалізації підростаючого покоління.

Аналіз законодавчої бази щодо зазначеної проблеми показав, що, незважаючи на значну кількість вітчизняних нормативних актів, які стосуються забезпечення гідного життя осіб з обмеженими можливостями та гендеру, досі не повною мірою забезпечено належні соціально-педагогічні умови для гендерної соціалізації осіб з особливими освітніми потребами.

Для студентів з особливими освітніми потребами здобути вищу освіту в Україні непросто. Переважна кількість ЗВО не здатна прийняти студентів з інвалідністю на денну форму навчання [143]. Відповідно, невтішною є ситуація із гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО.

Сьогодні Україна знаходиться між двома сферами впливу – Росії та Західної Європи. З моменту здобуття незалежності контроль над політичною владою опинявся по черзі в руках лідерів, які сповідували або рішуче проєвропейські, або проросійські погляди на майбутнє країни, хоч і обіцяли працювати на досягнення балансу. Одним із наслідків такої ситуації є те, що антидискримінаційний закон навіть після внесення поправок містить численні недоліки, які перешкоджають його ефективному застосуванню. У різних місцях законодавчої бази все ще можна зустріти радянський підхід до традиційно дискримінованих груп. Таким чином, доки Конституція та законодавство містять положення про потужне соціальне забезпечення жінок та осіб з інвалідністю, триватимуть очевидні патерналістські підходи у вигляді дискримінаційних правових положень і практик. Проте засоби захисту – навіть «традиційні» щодо жінок та осіб з інвалідністю – залишаються, здебільшого, не забезпеченими та не виконаними. Крім того, оскільки боротьба за майбутнє країни триває, для держави буде надто

важливо попередити скочування до політики ідентичностей та зростання нетерпимості до меншин.

Жінки стикаються із гендерною дискримінацією у всіх галузях життєдіяльності, що обмежує їхні можливості брати участь у житті суспільства нарівні з чоловіками. Жінки є головними жертвами дискримінації за ознакою статі в Україні, потерпаючи від дискримінації та невідного становища, що у значній мірі є наслідками збереження соціальних норм, а саме патріархальних і патерналістських. Таким чином, незважаючи на змістовну правову базу, що протидіє дискримінації за ознакою статі, ряд нормативних документів містять пряму дискримінацію щодо жінок, а деякі, уявно прагнучи їх «захистити», насправді обмежують здатність жінок робити вибір, особливо у сфері зайнятості. Попри спеціальне кримінальне законодавство, рівні побутової експлуатації та торгівлі жінками продовжують залишатися значними. Жінки перебувають у сфері зайнятості на рівні з чоловіками [40].

Люди з обмеженнями життєдіяльності не мають можливості брати участь у будь-якій сфері життя на рівні з іншими внаслідок як прямої дискримінації, так і відмови від розумного пристосування [120]. Україна є учасницею Конвенції про права осіб з інвалідністю і реформувала своє законодавство для виконання своїх зобов'язань згідно з Конвенцією, але реалізація цих зобов'язань залишається незадовільною [121].

Проблемною є доступність до громадських місць та будівель, попри наявні законні зобов'язання щодо забезпечення доступу і пристосування будівель та інфраструктури [180]. Така категорія громадян не є рівною з іншими у професійному житті, а кількість безробітних серед них дуже висока – як через відсутність належних умов пристосування, так і через дискримінацію основних прав і свобод [192]. Подібним чином, сама влада визнає, що освіта залишається недоступною для більшості людей з інвалідністю.

Однак і досі гендерний аудит і освіта не є вільними від гендерних

стереотипів, але найчастіше це має прихований, малопомітний характер, і у кожному ЗВО може виявлятися по-різному. А особливо у вищих школах практично не займаються гендерною соціалізацією студентської молоді з особливими освітніми потребам.

Нами розроблено рекомендації уряду України, які допоможуть Україні виконати свої міжнародні зобов'язання – захист основних прав і свобод, забезпечення рівності та протидії дискримінації:

1. Дотримання міжнародних зобов'язань, пов'язаних із рівністю.
2. Реформа Конституції та законодавства (Закону України «Про відпустки», Закону України «Про державну допомогу сім'ям із дітьми»; Конституція не містить тих принципів, які сьогодні є актуальними, а саме: недопущення насильства щодо жінок, покарання сексуальних посягань, недопущення торгівлі жінками та насильства в сім'ї).
3. Дії з подолання дискримінації (Кабінет Міністрів і Верховна Рада мають змінити всі законодавчі положення, які дискримінують за ознакою гендеру; Кабінет Міністрів має розглянути все відповідне національне законодавство з метою завершення переходу від медичної моделі до соціальної моделі інвалідності, фокусуючись на усуненні бар'єрів, з якими стикаються особи з інвалідністю; видання підручників для дітей з вадами зору, нечуючих, з розумовими порушеннями).
4. Збір даних. У ході дослідження було встановлено, що існує брак інформації, вкзокрема статистичних даних, стосовно ключових показників рівності в Україні. Україна має забезпечити неможливість використання цієї інформації таким чином, щоби це не порушувало права людини.
5. Забезпечення рівності через освіту. Україна має вжити заходів щодо підвищення обізнаності громадськості про рівність та впровадити відповідну просвіту щодо принципу рівності як засадничого права в усіх навчальних закладах.
6. Заборона регресивної інтерпретації. При ухваленні та здійсненні законів і політики із забезпечення рівності, Україна не повинна допускати

жодного відступу від уже досягнутого рівня захисту від дискримінації.

На нашу думку, саме дотримання таких рекомендацій допоможе уряду України виконати свої міжнародні зобов'язання щодо рівності у країні.

Виправити становище, домогтися справжньої рівності громадян обох статей та осіб з інвалідністю – завдання важке, розв'язання якого вимагає зусиль не одного покоління прихильників паритетної демократії і гендерної рівності.

Сьогодні гендерна структура перебуває у стані потрясінь під впливом сучасних військових дій, окупації українських територій, що несуть нові проблеми, зумовлюють внутрішню перебудову гендерних відносин і пошук жінками шляхів розв'язання повсякденних проблем. Незалежна Україна має вже майже три десятиліття самостійного розвитку. Це був складний час. Але при всіх негараздах це був і великий поступ до гідності, свободи і справедливості. Поряд з ними завжди розглядалась і практично втілювалась рівність. Вони наповнюють і примножують життєву енергію українських жінок і чоловіків.

У монографії оперуємо категоріями: «гендер», «соціалізація», «гендерна соціалізація», «студентська молодь», «молодь з особливими освітніми потребами», «інклюзивна освіта», «інтеграція», тощо. З методологічної точки зору доцільно здійснити аналіз поняттєво-категоріального апарату дослідження.

1.3. Поняттєво-категоріальний апарат дослідження

Дослідження проблеми гендерної соціалізації студентської молоді в інклюзивному контексті вимагає цільового трактування наукових дефініцій у цій галузі. Тому метою цього підрозділу монографії є обґрунтування та уточнення теоретичних понять, що дасть можливість проводити ґрунтовний аналіз наукової проблеми та визначити педагогічні умови гендерної соціалізації молоді з інвалідністю в умовах ЗВО, що і є метою нашого

дослідження.

Процес наукового пізнання дійсності передбачає оперування вже усталеними поняттями та формування нових. Тому в контексті предметного поля нашого дослідження необхідним є уточнення таких ключових понять, як «особа (молодь) з особливими освітніми потребами», «соціалізація», «гендер» «гендерна соціалізація», «соціально-педагогічні умови формування гендерної соціалізації студентської молоді». Крім цього, поряд з аналізом так званих первинних ключових понять дослідження, нами здійснено аналіз «вторинних», супутніх понять, якими, на наш погляд є «інтеграція», «інклюзія».

Один із документів (наказ Міністерства освіти і науки України № 691 від 2 грудня 2005 року «Про створення умов щодо забезпечення права на освіту осіб з інвалідністю») використовує низку термінів, таких як «діти з особливими освітніми потребами», «молодь з інвалідністю», «діти з тяжкими порушеннями розвитку», «діти з обмеженими можливостями здоров'я» [184].

Усі ці терміни відображають медичну модель, яка «розглядає ваду здоров'я як характеристику особи, що може бути викликана хворобою, травмою чи станом здоров'я» і, відповідно, потребує медичного чи іншого втручання з метою «корекції» відповідної проблеми особи [37]. Безумовно, що реакцією суспільства на медичну модель є забезпечення реабілітації, лікування та соціальної допомоги такої як спеціальна освіта та пенсія. Іншими словами – ставиться за мету зробити життя людини з інвалідністю до певної міри «без проблем», забезпечивши її певні потреби [37].

Гуманістичне спрямування сучасної соціальної політики потребує відповідного формулювання поняття «особа з обмеженими можливостями». Як показав аналіз наукових джерел [3; 6; 72], досі на визначення медичного стану тривалого пошкодження організму вживають термін латинського походження «інвалід» (що буквально означає «непридатний»).

Не вдаючись до глибокого історичного аналізу цієї проблеми, акцентуємо увагу на сучасних підходах щодо її розв'язання.

«Аномальні особи», «дефективні», «інваліди», «діти з вадами» – ці терміни в нашій країні донедавна були законодавчо встановленими та загальноживаними [85; 189]. Спрямування цих термінологічних визначень зазначають порушення, вади, відносну аномальність. Утім, ще у 1927 році Л. Виготський, обґрунтовуючи теорію надкомпенсації, передбачав: «...доведеться відмовитися і від поняття, і від терміна «дефективні діти» [152, с. 67].

Сучасні дослідники означеної проблематики, зокрема, російська вчена А. Гордєєва, вказує на те, що «...використання терміна «дефективний» є коректним тільки в науковій царині, оскільки в основі аномалій розвитку завжди криється певний дефект, як правило, фізичного походження або соціального у випадку «моральної дефективності. Однак ці назви з морально-етичних позицій не витримали випробування часом» [113, с. 38].

Щодо терміна «інвалід», міжнародне визначення якого вперше подано в Декларації ООН «Про права інвалідів» у 1975 р., то це – «особа, яка не може самостійно забезпечити повністю або частково потреби нормального особистого і/або соціального життя через порушення, вроджене або набуте, фізичних або розумових здібностей» [92, с. 24].

Знак рівності між поняттями «інвалідність» і «особлива потреба» поступово знімається, та ще й досі це питання залишається досить суперечливим, підтверджуючи гірку правду: бути інвалідом означає бути неблагополучним [221].

Зауважимо, що в країнах Західної Європи та Америки досить уживаним вважався термін «фізично або розумово неповноцінні особи», «особи з порушеннями розвитку» або просто «особи з порушеннями». Термін «особи з порушеннями розвитку», який переважно зустрічається у державних офіційних документах фінансового характеру [268].

Поняття «діти з особливими потребами» має в цілому узагальнений характер і конкретизує усіх дітей, чиї потреби виходять за межі загальноприйнятих норм. Це стосується дітей із порушеннями психофізичного розвитку, зокрема дітей з інвалідністю, дітей із соціально

вразливих груп, але перш за все – дітей [221]. Це поняття покликане витіснити із широкого вжитку терміни «аномальні діти», «діти з порушеннями розвитку», «діти з відхиленнями», які конкретизують їх як інвалідів, ідіотів та даунів, що вказує на ненормальність та неповноцінність людини. Підтвердженням логічності використання цього терміна може слугувати твердження видатного дослідника, дефектолога Л. Виготського: «Тим часом зрозуміло кожному, що сліпа чи глухоніма дитина насамперед є дитина і вже потім – дитина особлива, сліпа чи глухоніма» [199, с. 137].

Досить ще новий термін у сучасній науці «діти з особливими освітніми потребами» обумовлює утвердження принципів інтегрованої освіти, і його використання обумовлене потребою суспільства показати в термінологічній мові нове тлумачення прав безперешкодного доступу освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку [161].

Як свідчить міжнародна практика, аналіз нормативно-правових документів інших країн, у світі загальноживаний термін «діти з особливими потребами» («Children with Special Needs»). Це термінологічне тлумачення зміщує акценти з недоліків і відхилень у дітей, до окреслення їхніх особливих потреб. І як зауважує А. Гордєєва: «...говорячи про особливості, ми відштовхуємося від людини взагалі, а не від норми, від людини з певними особливостями, які притаманні лише їй» [247, с. 115].

Водночас С. Садовська піддає критиці популярне сьогодні поняття «дитина із особливими потребами», яке концентрує увагу слухача на двох речах, а саме: на потребах, які повинні задовольнятися, а також на особливому вимогливому характері тих потреб. У цьому понятті бракує виразної емоційної експресії, заміненої сильнішою мотиваційною назвою «потреба» [210, с. 21].

Серед самих хворих також побутує специфічний сленг, який вони вважають за звичайний, зокрема «опорник», «шийник», «колясочник», але у широкому соціальному колі ці слова майже не використовуються.

З етичних міркувань використання таких, на нашу думку, принизливих

слів, як «хворий», «каліка», «деформований», «інвалід», «аномальний», «відсталий» та ін. недопустиме стосовно як до зрілої особистості, так і до дитини. Також не можна в жоднім разі погодитися зі словом «інші» – з перспективи повноцінної людини, коли тим часом з перспективи, наприклад, людини, малорухливої на візку, то ми є інші.

Використання таких слів, по суті, відображає негативне ставлення суспільства до осіб, що мають звужені можливості. Змінюючи сутність, зміст слів, можливо змінити і ставлення до самих осіб та їхніх проблем, що в подальшому здатне вплинути на соціокультурні норми [202].

Тому в сучасній науковій та комунікаційній термінології дискримінаційні слова замінюються більш коректними: «особа з обмеженими можливостями», «особа з обмеженими функціями», «особа з фізичною чи психічною недостатністю», «людина із спеціальними потребами», «особа з особливими освітніми потребами».

Проблеми обмеженості та визначення поняття на її позначення перебувають у центрі уваги більшості європейських країн. Поширене загальне визначення особи з обмеженими можливостями, представлене Європейським Форумом у Європарламенті в жовтні 1994 року: «особою з обмеженими можливостями є особа у повній мірі своїх прав, що перебуває в ситуації, внаслідок якої з причин виниклих в неї пошкоджень не може долати економічні та соціальні бар'єри середовища в такій спосіб, як інші люди. Ці бар'єри часто збільшені через знецінені позиції з боку суспільства. До завдань суспільства належить зменшення або компенсація цих бар'єрів, щоб надати кожній одиниці можливість користуватися суспільним майном, водночас поважаючи її права і привілеї» [254, с. 33].

На нашу думку, головним завданням на сьогодні залишається не стільки зміна трактувань поняття, стільки зміна стереотипів, нав'язаних суспільством, що, по суті, як і біологічні фактори, спонукають до обмеженості та є невіддільними один від одного.

Ми дотримуємося думки, що інвалідність – це проблема не інваліда, а

суспільства, у якому людина не може виконувати ті чи інші функції, порівняно зі здоровими людьми.

Проте 7 вересня 2016 року Верховна Рада прийняла закон «Про внесення зміни до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про права інвалідів і Факультативного протоколу до неї». За відповідне рішення проголосували 248 народних депутатів. Слово «інвалід» у Конвенції, ратифікованій у 2009 році, замінили поняттям «особа з інвалідністю».

Тому, на нашу думку, вживання терміна «особи з особливими освітніми потребами» не змінить суті дослідження, оскільки ми опирались на останні нормативно-правові документи.

Конвенція про права інвалідів захищає права неповносправних людей, а також заохочує повагу до них. Вона також визначає, що до осіб з інвалідністю належать люди з фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які можуть заважати їхній повній та ефективній участі у житті суспільства нарівні з іншими.

Отже, проаналізувавши праці зарубіжних і вітчизняних науковців, законодавство, виходячи із неоднозначного трактування понять «інвалід», «інвалідність» та визначивши найбільш коректну форму означення цієї категорії людей, у своїй роботі будемо вживати поняття *«особа з особливими освітніми потребами»*, у тому числі *«студентська молодь з особливими освітніми потребами»*, і як синонім будемо використовувати термін «особа з інвалідністю» у контексті соціальної обмеженості особистості, що виникла внаслідок фізичних, психічних чи медичних порушень організму і створених суспільних умов, які звужують можливості щодо виконання соціальних ролей та самореалізації належно до життєвих норм.

Процес інтеграції є органічною складовою процесу соціалізації, під час якого індивід із певними біологічними задатками набуває якостей, необхідних йому для життєдіяльності в суспільстві, а з іншого боку, це процес формування, розвитку і становлення особистості під впливом навчання, виховання та засвоєння елементів культури, норм, цінностей і

соціальних ролей, які є сутнісними для цього суспільства та певних соціальних спільнот [96].

Відповідно до визначення дослідниці М. Тишкової: «Процес соціалізації – це формоутворення в індивідуум, на основі узагальненого досвіду в суспільному середовищі і передання в ході процесів суспільної комунікації визначених, зумовлених суспільно і культурно, внутрішніх регуляторів діяльності, а також зразків і правил, індивідуальної розробки й інтерпретації досвіду» [114, с. 134].

Процес соціалізації особистості здійснюється під дією багатьох стихійних і керованих факторів та умов, під впливом яких вона може розглядатися і як умова, і як результат діяльності особистості.

Погоджуємося з думкою І. Рогальської, яка стверджує: «...соціалізація людини як процес залучення її до соціальної дійсності має складну структуру, розгортається в конкретних умовах її життєдіяльності і зумовлюється багатьма факторами» [124, с. 47]. Основними сферами, у яких розгортається цей процес, дослідниця називає діяльність, спілкування та самосвідомість.

Звичайно, діяльність людини з обмеженими можливостями не можна характеризувати так само, як діяльність та, відповідно, соціалізацію людини, не обмеженої фізично, психічно, морально та соціально. Це складний, багатоступеневий і не завжди реалізований повноцінно процес. Розуміння цього і є одним з основних факторів впливу та допомоги здорового суспільства.

Як відомо, Л. Виготський виділив три базових фактори, які принципово впливають на розвиток дитини з обмеженими можливостями та на її подальшу соціалізацію: час появи порушень (чим раніше виникає порушення, тим більш серйозний відбиток воно накладає на процес розвитку), ступінь і глибина порушень, а також умови, у яких перебуває дитина після виникнення аномалій [242].

Аналізуючи процес соціалізації, часто приписують йому такі ознаки, як

ефективність і дієвість. У педагогіці вони мають особливе значення, бо є мірою не тільки реалізації власного «Я» через застосування ефективних дій у визначених ситуаціях, але також набуття самостійності, зрілості, креативності і творчості. Тому аналіз процесу соціалізації осіб з особливими освітніми потребами дає змогу звернути увагу на те, що в цій групі співпрацює ускладнена кореляція чинників, які у здорових осіб мають другорядне значення [237].

Одним із основних понять у дослідженні є «гендер». Існують різні версії щодо того хто ж увів у науковий обіг цей термін звертаємо увагу на такі усталені версії: сексолог Джон Мані, який у 1955 році вжив його у Британському журналі із медичної сексології, та не менш відома версія – психоаналітик Роберт Столлер, що у 1968 році опублікував статтю, у назві якої використав слово «гендер»: «Стать і гендер: про розвиток мужності та жіночності» («Sex and Gender: on the Development of Masculinity and Femininity»).

Уперше чітке визначення поняття «гендер» з'явилося у праці Р. Унгер «Про редефініції понять «стать» і «гендер», у якій авторка запропонувала використовувати слово «секс» (sex) у контексті позначення спеціальних біологічних аспектів людини і термін «гендер» (gender) при обговоренні соціальних, культурних та психологічних аспектів, тобто рис, норм, стереотипів, ролей, що вважаються типовими і бажаними для тих, кого суспільство визначає як жінок або чоловіків [269].

Оскільки, термін «гендер» виник наприкінці ХХ ст., не можна знайти його визначення у словниках минулого століття [55; 221]. Але вже на початку ХХІ ст. розпочалось активне дослідження та визначення гендеру як наукового терміна та розділу в соціології. На сьогодні термін має декілька визначень, які не дуже відрізняються між собою. Гендерний центр у своєму словнику дає таке визначення терміна «гендер»: «поняття, що увійшло в обіг із соціології і визначає соціальну стать людини на відміну від біологічної статі (sex); соціально-рольовий статус, який стосовно соціальних

можливостей кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці є одним із базових вимірів соціальної структури суспільства» [239].

Коли говорять про гендер, то також мають на увазі такі поняття, як маскуліність і фемінність (соціальні уявлення про те, що означає бути чоловіком або жінкою), які відображають гендерну ідентичність. Зокрема, маскуліність у традиційній (патріархальній) парадигмі пов'язується із силою, владою, мужністю, витривалістю, аргесією, неемоційністю, орієнтацію на успіх. Натомість фемінність – протилежні до маскуліності риси: емоційність, чуйність, слабкість, залежність тощо.

Гендер як соціологічне поняття знадобилося для того, щоб продемонструвати різницю між біологічною статтю людини (статтю як природженою даністю, незмінною) і статтю як набором соціально обумовлених особливостей статусу та поведінки жінок та чоловіків, які сформовані під впливом суспільства і можуть бути змінені.

Погоджуємось із думкою Б. Кочубей: «Гендер – соціально-біологічна характеристика, через яку визначаються поняття «чоловік» і «жінка», психосоціальні, соціокультурні ролі чоловіка і жінки як особистостей, а також психобіологічні особливості, на які впливає біологічна стать, цілісна психічна репрезентація статі, сповнена неповторним динамічним, глибинним, когнітивним та поведінковим поняттям жіночого та чоловічого, здобута індивідом у результаті набуття індивідуального гендерного досвіду» [76, с. 85]. Тобто деякий соціальний конструктор, що визначає соціальну стать людини.

Семантичне поле цього поняття ще не до кінця окреслене та інституціоналізоване в соціології. Проте в науковому дискурсі часто послуговуються терміном «гендерологія» (гендерний підхід), використовуючи їх як синонімічні.

Гендер постає як набір соціально-рольових самоідентифікацій (самовизначень), які можуть збігатися із суто біологічними особливостями

або суперечити їм [8].

Також Б. Кочубей зазначає: «...гендерні відмінності формуються у процесі соціалізації – навчання ролі чоловіків і жінок, що відбувається від перших днів народження до статевозрілого віку, і меншою мірою – пізніше. На це впливають сімейне виховання, школа, взаємодія з іншими дітьми та ігрова активність» [76, с. 86]. Розуміння відмінностей між статями формується приблизно із дворічного віку.

Узагальнивши різні підходи [54] до трактування ключової дефініції дослідження, пропонуємо визначення, яким будемо послуговуватися у своїй роботі: гендер – це соціальна стать, що визначає поведінку людини в суспільстві, і те, як ця поведінка сприймається.

У своїй роботі розглядаємо процес соціалізації у гендерному контексті, тому обрано поняття «гендерна соціалізація» як один із напрямів соціалізації.

Відповідно до визначення Ю. Галустян: «Гендерна соціалізація – це процес засвоєння норм, правил поведінки, установок, що узгоджуються з культурними уявленнями про роль, положення і призначення чоловіка та жінки в суспільстві» [58, с. 55].

За результатами останніх наукових досліджень [5; 52; 136; 139], на гендерну соціалізацію активніше стали впливати нові форми навчання, у яких відмовляються від заучування, дискримінації на користь гуманності, толерантності та поваги.

Гендерна соціалізація індивіда відбувається на всіх етапах життєдіяльності. У її процесі особистість засвоює моделі гендерної поведінки, які є позитивними для чоловічої й жіночої статі, і починає демонструвати чоловічу, жіночу або кросгендерну позицію. Зріла гендерна ідентичність виявляється в адаптованості особистості до трансформацій, які відбуваються в сучасному суспільстві, зокрема у гендерних ролях. Соціальний прогрес, демократизація стосунків між статями, трансформація культури супроводжуються загальною тенденцією до змін у процесах ідентифікації і соціалізації особистості, у тому числі й гендерної.

Таким чином, поняття «гендер» і «гендерна соціалізація» стають визначальними для розуміння сьогоденного порядку денного у житті суспільства, складних соціальних відносин, що існують в ньому. Особливе місце в цьому процесі належить гендерній соціалізації молоді з особливими освітніми потребами, прищеплення їй неупередженого ставлення до людей будь-якої статі.

Отже, гендерна соціалізація – це, по-перше, засвоєння індивідом соціального досвіду, психосоціальних норм і ціннісних переконань, конкретних способів поведінки, діяльності, властивих представникам чоловічої та жіночої статі. По-друге, це процес формування статевої самосвідомості або статевої ідентичності. Він включає процес пізнання своєї і протилежної статі, емоційну оцінку себе як представника певної статі, самоствердження себе як представника певної статі у спілкуванні і діяльності.

У своєму дослідженні будемо керуватися саме таким визначенням П. Горностай: «Гендерна соціалізація – це процес засвоєння людиною соціальної ролі, визначеної для неї суспільством від народження, залежно від того, чоловіком або жінкою вона народилася» [65, с. 132].

Одним із ключових термінів нашого дослідження є гендерна рівність. У Конституції України зазначено, що: «це рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [122].

Однією з провідних категорій нашого дослідження, є категорія «заклад вищої освіти», яка виконує організаційно-нормативну функцію. Нормативно-правові документи про освіту (зокрема, Закон України «Про вищу освіту, 2017) окреслюють заклад вищої освіти як «окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами

вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей». Згідно із цитованим Законом України «Про вищу освіту», університет – це «багатопрофільний вищий навчальний заклад четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації широкого спектра природничих, гуманітарних, технічних, економічних та інших напрямів науки, техніки, культури і мистецтв, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення, сприяє поширенню наукових знань та здійснює культурно-просвітницьку діяльність» [231, с. 89].

З урахуванням завдань роботи нами використано праці учених, які вивчали феномен «молодь», визначали вікові рамки цієї соціальної групи, аналізували закономірності і проблеми особистісного розвитку молодої людини (Б. Ананьєв, І. Бестужев-Лада, М. Головатий, С. Іконнікова, В. Козлов, І. Кон, Г. Костюк, Д. Левінсон та ін.).

Поняття «молодь» по-різному трактується в багатьох галузях науки – філософії, соціології, політології, педагогіці, психології тощо. Найбільш ґрунтовним є таке визначення поняття «молодь»: молодь – це окрема (відносно велика) соціально-демографічна група, яка вирізняється за сукупністю вікових характеристик, особливостей соціального становища та обумовлених соціально-психологічних якостей, що визначаються суспільним ладом, культурою, закономірностями соціалізації, вихованням в умовах певного суспільства [221].

У результаті було з'ясовано, що існує багато різних суджень, поглядів, позицій стосовно особливостей цієї соціальної групи. ЮНЕСКО, наприклад, відносить до неї юнаків та дівчат віком від 17 до 25 років. У США та багатьох інших країнах світу соціологи окреслюють період молодості в межах від 12 до 24 років, розділяючи при цьому відповідну групу на юнацтво

(12–18 років) та «молодих дорослих» (18–24 роки) [270].

Студентство, за визначенням А. Петровського, – мобільна соціальна група, метою діяльності якої є організована за певною програмою підготовка до виконання високих професійних та соціальних ролей у матеріальному і духовному виробництві [162].

Зазначимо, що студентська молодь має свої специфічні фізіологічні, психологічні, соціокультурні, пізнавальні потреби та інтереси, відмінні від потреб та інтересів інших поколінь, оскільки характеристики та риси студентів перебувають у стані формування та становлення.

Так, Ю. Самарін визначає в розвитку студентської молоді низку характерних рис і суперечностей соціально-психологічного характеру. У цей період людина визначає свій майбутній життєвий шлях, опановує професію й починає пробувати себе в різних життєвих сферах; самостійно планує свою діяльність і поведінку, активно відстоює самостійність суджень і дій [215].

Дослідники студентського віку (І. Кон, Г. Костюк, В. Лісовський та ін.) визначають його як час активного формування внутрішньої потреби особистості співвідносити власні прагнення, бажання із суспільними інтересами. Студентство, на їхню думку, – це специфічна соціально-професійна група, яка займає своє особливе місце у структурі держави, соціального знання, соціально-психологічних і політичних рис [117; 118; 119].

Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (5 лютого 1993 р.) з березня 2004 р. визначає молодь як групу населення віком від 14 до 35 років (з 1993 р. по 1999 р. – від 15 до 28 років, з 1999 р. до 2004 р. – від 14 до 28 років).

Вікові межі молодості обумовлені, по-перше, особливостями соціального становища; по-друге, особливостями психологічного розвитку людини.

Таким чином, результатом різноаспектного аналізу основних термінів і понять дослідження, під *гендерною соціалізацією студентської молоді з особливими освітніми потребами розуміємо цілеспрямований, багаторівневий процес засвоєння норм, правил поведінки, установок чоловічих і жіночих ролей,*

найбільш сприятливих для повноцінного функціонування молоді з нозологіями в умовах ЗВО.

Соціально-педагогічні умови гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами – це система чітко спланованих міждисциплінарних заходів, що спрямовані на формування і розвиток духовних та соціальних якостей особистості, засвоєння життєво необхідних навичок шляхом активного залучення до гендерної соціальної діяльності через основні інститути гендерної соціалізації особистості [61].

Отже, нами виокремлено такі педагогічні умови гендерної соціалізації студентської молоді з інвалідністю: залучення студентів з інвалідністю до гендерного простору позааудиторної роботи ЗВО; створення гендерночутливого освітнього середовища університету, заснованого на ідеї гендерної рівності; мотивація викладачів та студентів до співпраці в інклюзивному середовищі у контексті гендерної соціалізації.

Висновки до першого розділу

У пропонованому розділі проаналізовано стан вивчення проблеми, уточнено ключові поняття дослідження, особливості гендерної соціалізації студентської молоді, дозволяє зробити висновки узагальнювального характеру.

Аналіз наукової літератури довів, що в Україні проблеми гендерної соціалізації у зв'язку з інвалідністю практично не торкалися ні в соціологічних дослідженнях, ні в публічному дискурсі, тому тема дослідження є актуальною та не розробленою. Викликом часу стає осмислення гендерного аспекту сучасної педагогіки, психології та інших наук, що впливають на формування нової людини – жінки і чоловіка – і готують їх до життя через 5–15–20 років. Освіта має прагнути не до заучування формул, а готувати до майбутнього, риси якого народжуються вже в сучасності.

З'ясовано, що міжнародні стандарти щодо забезпечення прав і гарантій соціального захисту дітей-інвалідів відображено в документах Організації Об'єднаних Націй, серед яких – Декларація прав дитини (1959), Декларація соціального прогресу та розвитку (1969), Декларація про права розумово відсталих осіб (1971), Декларація про права інвалідів (1975), Всесвітня програма дій щодо інвалідів (1981), Конвенція про права дитини (1989), Всесвітня декларація щодо забезпечення виживання, розвитку і захисту дітей (1990), Принципи захисту психічно хворих і покращення психіатричної допомоги (1991), Стандартні правила забезпечення рівних можливостей відносно інвалідів (1994).

Встановлено, що Україна останніми роками значно розвинулась у вивченні та осмисленні гендерних проблем. Державна політика орієнтується на створення рівних можливостей для жінок і чоловіків, при цьому вона проводиться з урахуванням міжнародних документів, підписаних Україною [78]. Це, зокрема, Статут Організації Об'єднаних Націй (1945); Загальна декларація прав людини (1948); Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами (1949); Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950); Міжнародний пакт про громадські та політичні права (1966); Декларація про ліквідацію дискримінації щодо жінок (1967); Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (1979); Пекінська декларація (1995) та ін. Законодавство України містить положення про потужне соціальне забезпечення жінок та осіб з інвалідністю, однак очевидні патерналістські підходи у вигляді дискримінаційних правових положень і практик.

У своїй роботі вживаємо поняття «особа з особливими освітніми потребами», у тому числі «студентська молодь з особливими освітніми потребам» у контексті соціальної обмеженості особистості, що виникла внаслідок фізичних, психічних чи медичних порушень організму і створених суспільних умов, які звужують можливості щодо виконання соціальних ролей та самореалізації відповідно до життєвих норм.

Існують різні підходи до вивчення поняття «гендер»: статево-рольовий підхід зводить гендер до одного з його соціально-психологічних проявів – гендерних стереотипів (схем сприйняття), при цьому таке тлумачення відповідає початковому розумінню гендеру як соціальної надбудови над біологічною статтю; соціально-конструктивістський підхід розглядає відносини між чоловіком та жінкою перш за все як соціокультурно сконструйовані, акцент при цьому робиться на владних відносинах між чоловіком та жінкою, у той час як біологічні відмінності вважаються другорядними.

Визначено, що досі гендерний аудит і освіта не є вільними від гендерних стереотипів, але найчастіше це має прихований, малопомітний характер і у кожному в ЗВО – може виявлятися по-різному.

Під гендерною соціалізацією студентської молоді з особливими освітніми потребами розуміємо складний, багатоступеневий процес засвоєння норм, правил поведінки, установок чоловічих і жіночих ролей, найбільш сприятливих для повноцінного функціонування молоді з нозологіями в умовах ЗВО.

У ході дослідження проблеми гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами нами виділено певні соціально-педагогічні умови, рівень та комплексність яких прямо пропорційний успішній взаємодії людини та соціуму, людини і свого внутрішнього «Я». Реалізація цих соціально-педагогічних умов дозволить поліпшити гендерну соціалізацію студентської молоді з інвалідністю в умовах ЗВО.

Проведений науково-теоретичний пошук складає методологічну базу для обґрунтування концептуальних основ розробки соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації студентів в умовах ЗВО: інклюзивний підхід.

РОЗДІЛ 2

ОБҐРУНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ЗВО: ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД

2.1. Гендерночутливе середовище ЗВО: підходи до його формування

Детальне вивчення та аналіз теоретичних аспектів процесу гендерної соціалізації студентської молоді в інклюзивному аспекті, зроблений у першому розділі дослідження, слугує науковим підґрунтям для визначення й розробки соціально-педагогічних умов названого процесу в умовах ЗВО.

Вважаємо визначальними у формуванні гендерної соціалізації студентської молоді в умовах ЗВО в інклюзивному аспекті такі соціально-педагогічні умови: створення гендерночутливого середовища університету, заснованого на ідеї гендерної рівності; мотивація викладачів та студентів до співпраці в інклюзивному середовищі у контексті гендерної соціалізації; залучення студентів з інвалідністю до гендерного простору позааудиторної роботи ЗВО.

У цьому підрозділі розглянемо важливість саме створення гендерночутливого середовища університету, заснованого на ідеї гендерної рівності, у навчальному процесі ЗВО (інші не менш важливі педагогічні умови відповідно розглянемо у підрозділах 2.2 та 2.3 цього ж розділу).

Проблемам гуманізації системи освіти та підвищенню ефективності освітнього процесу в умовах ЗВО з акцентом доцільності створення гендерночутливого середовища присвячено дослідження вчених у галузі педагогіки та психології: С. Архангельського, Г. Балла, Е. Барбіної, І. Беха, С. Гончаренка, І. Зязюна, А. Капської, А. Касьянова, Л. Міщик, Н. Ничкало, В. Носкова, В. Семиченко, Н. Чухим та ін. Упровадження гендерного підходу у ЗВО також знайшло відображення в наукових дослідженнях С. Гришак, І. Іванової, І. Мунтяна та ін. Проблеми гендерного виховання і гендерної рівності у своїх працях розглядали: В. Васютинський, К. Веселовська,

С. Вихор, Т. Говорун, С. Гришак, В. Каган, О. Кікінежді, Я. Коломинський, І. Кон, В. Кравець, О. Луценко, А. Мудрик, Н. Павлущенко, А. Палій, О. Шарган та інші.

Взагалі дослідники відзначають, що сучасний університет як організація є типовою формою інституалізації чоловічого соціуму. Це виражається у структурній перевазі чоловіків у всіх соціально-професійних групах і в більшості підрозділів; в абсолютному домінуванні чоловіків у владних структурах, у домінуванні чоловічого ділового стилю й чоловічих норм і правил комунікації в організації поведінки. Крім цього, можна відзначити такі типові риси чоловічого соціуму, як пріоритет діяльності в порівнянні з людськими відносинами, пріоритет результатів над утриманням процесів, пріоритет глобальних рішень над проробленням деталей, зневага до комфорту й етикету. В університеті немає розробленої гендерної політики. У неявному вигляді гендерна політика керівництва втілюється в політику гендерної асиметрії (на користь чоловіків) при розподілі ролей і в політику «унісекс» у розподілі функцій [195; 242].

І тема гендеру, і тема інвалідності обходяться і не вважаються значущими.

Однак кожний студент та студентка мають володіти гендерною культурою поведінки, бути гендерночутливими. Особливої уваги при цьому потребують студенти з особливими освітніми потребами.

Гендерному вихованню не прийнято приділяти значну увагу, особливо в університетському середовищі. Значущим є використання гендерночутливої мови, формування розуміння своєї належності до певного гендеру. Слід уникати в навчальному процесі некоректних слів, андроцентризмів та поширення стереотипів і сексизму.

Підкреслюємо, що саме система закладів вищої освіти, яка навчає молодих людей, що в недалекому майбутньому стануть елітою країни і будуть її будувати, здатна розвивати принципи гендерної рівності в усіх сферах життя українського суспільства [81].

В сучасних реаліях українські університети уже напрацювали методики і технології, які дозволяють не лише продукувати і поширювати знання, але й формувати навички відповідної поведінки, в основу якої покладені знання і принципи гендерної рівності. Одночасно активізація такої роботи сприятиме накопиченню якісних змін і в самому освітньому середовищі [240].

Не потребує доведення думка, що пріоритетним з позиції набуття суспільством ознак егалітарного є гендерночутливий підхід, який можна окреслити таким виразом: «Ми різні, але рівні». Саме цей підхід гендерних досліджень буде базовим нашої роботи.

Студенти з особливими потребами мають певні проблеми, які сформувалися в різні періоди життя і навчання молодих людей та суттєво позначаються не тільки на їхній пізнавальній активності, а й на інтеграції в освітнє середовище [37]. Серед них: труднощі у подоланні бар'єрності навколишнього середовища, зокрема освітнього; прогалини в знаннях; труднощі у сприйнятті навчального матеріалу у загальноприйнятому вигляді; підвищена вразливість до інфекційних захворювань і в зв'язку з цим проблеми з відвідуванням занять; знижена працездатність, підвищена втомлюваність та виснажливість, порушення концентрації уваги; недостатня орієнтація в соціумі, низька соціальна активність; низький рівень фізичної підготовки; низький рівень мотивації досягнення мети, відчуття втрати майбутнього; дефіцит комунікабельності; звичка до невимогливого, поблажливого ставлення, завищені уявлення про свої можливості; низька самооцінка, нерозвиненість самоконтролю, підвищена тривожність, вразливість, емоційна нестійкість, депресивні стани низький рівень самоактуалізації, нерішучість, переважання інтровертності поведінки та багато іншого [37].

Водночас, системні зміни у вищій освіті у результаті розпочатої Освітньої реформи негативно впливають на становище жінок у сфері освіти. За оцінками НУО, з урахуванням інфляції державні видатки на освіту у 2019 році скоротилися на 30–40 %. У ЗВО та в системі закладів НАНУ розпочато скорочення викладачів і співробітників, а ці посади посідають

переважно жінки. Розпочате скорочення гуманітарної складової у вищій школі призвело до значного скорочення годин викладання гуманітарних кафедр, на яких переважно працюють викладачки-жінки.

Зберігається дискримінація дівчат при вступі до ЗВО МВС, МЗС. Ускладнений доступ студенток до навчання на військових кафедрах ЗВО. Студентки ЗВО, особливо технічних спеціальностей зазнають демотивації з боку викладачів. Інноваційні науково-технічні та перспективні академічні проекти у ЗВО не мають обов'язкової гендерної складової. У середній школі зберігається роздільне навчання окремих предметів («фізична культура», «обслуговуюча праця», «захист Вітчизни»), що порушує передбачене Конвенцією право дівчаток на доступ до однакових з хлопцями програм навчання. Рекомендовані МОНУ підручники, що мають статево-обмежене спрямування; «Трудове навчання для дівчат» (2015) і «Трудове навчання для хлопців» (2013) продовжують серію аналогічних видань попередніх років, а отже, видавнича політика МОНУ не змінилася.

У сфері наукової діяльності акредитовано спеціальність «богослов'я», але досі не акредитовано гендерні дослідження. Ініціативи науковців щодо системного викладання гендерних досліджень поки не підтримані, не існує підготовки фахівців за цим напрямком, а тематика не входить до класифікаторів професій та спеціальностей.

Причинами гендерної нерівності і проблем гендерної соціалізації може бути андроцентризм, а також глибоко укорінені системні проблеми, що не були розв'язані раніше. До них належать слабе верховенство права, застарілі системи соціального захисту, слабкий потенціал національних механізмів щодо поліпшення становища жінок, а також відсутність політичної волі. Збройний конфлікт на Сході України серйозно погіршив системні проблеми і створив нові виклики і нові типи порушень прав жінок [208].

До ключових проблем на територіях, де ситуація ще загострюється через безперервний військовий конфлікт, відносять: громадське і політичне

життя, відсутність працевлаштування і насильство щодо жінок.

Конвенція про права осіб з інвалідністю передбачає долати стереотипи стосовно осіб з інвалідністю, зокрема щодо статевої належності й віку, в усіх сферах життя.

Стаття 6 Конвенції про права осіб з інвалідністю зобов'язує державам-учасницям включати права жінок та дівчат з інвалідністю в усі сфери життя, спрямовані на виконання Конвенції [121]. Зокрема, необхідно вживати конкретних дієвих заходів для забезпечення захисту жінок з інвалідністю від численної дискримінації, а також для забезпечення їхніх прав та основних свобод нарівні з іншими [121].

С. Оксамитна підкреслює: «Шкідливі стереотипи за статтю та інвалідністю у своєму поєднанні живлять дискримінаційні ставлення, політики та практики, такі як: вище цінування освіти хлопчиків, ніж дівчат; підтримку у навчальних матеріалах несправедливих стереотипів щодо гендерної ідентичності та інвалідності; одруження неповнолітніх дівчат з інвалідністю; сімейні заняття, доступ до яких обмежується за статевою ознакою; приписування ролі осіб, що здійснюють догляд, виключно жінкам; відсутність у школах санітарних засобів для забезпечення особистої гігієни під час менструального циклу, це призводить до високих рівнів неграмотності, поганої успішності у школі, нерегулярного відвідування шкіл, пропусків занять та повного відрахування зі школи» [121, с. 347].

Ще однією проблемою є гендерна різниця у розмірах заробітної плати. Розрив не змінився з 2009 року і на сьогодні різниця в заробітній платі чоловіків та жінок складає близько 24 %. Законодавча база, яка існує нині, забороняє жінкам працювати там де є шкідливі умови праці.

В Україні проблеми гендерної соціалізації у зв'язку з інвалідністю практично не досліджувалися, а на Заході ця тема потрапила в поле наукових академічних суперечок в 1980-ті рр. під впливом відповідних соціокультурних рухів [261]. Так, Л. Штилева зазначає, що гендерні підходи в науці сприймаються поки як наукова екзотика.

З одного боку, суспільство відмовляє особам з інвалідністю у статевого вираженні, і доказовість того – це знаки на туалетах у громадських установах на Заході [37]. Відзначимо, що в Україні людям з особливими освітніми потребами які пересуваються на візках взагалі відмовлено у громадському житті, зважаючи на велику кількість фізичних бар'єрів, відсутність ліфтів та місць громадського користування, спеціально обладнаного транспорту, пандусів у будівлі [38].

Гендер є суттєвим чинником переживання студентів з особливими освітніми потребами (особливо студенток), про що свідчать такі факти зі статистики Всесвітньої організації охорони здоров'я [37]:

- 1) студентки з особливими освітніми потребами становлять соціальну групу з найнижчим рівнем життя;
- 2) студентки з особливими освітніми потребами часто зазнають жорстокої (фізичної, сексуальної, емоційної) експлуатації;
- 3) в Україні студентки з особливими освітніми потребами практично не представлені серед студентів ЗВО, а серед дорослих жінок-інвалідів практично 90 % безробітних;
- 4) спеціалісти, що працюють з цією категорією студентів, отримують низьку зарплату;
- 5) академічне співтовариство, включаючи представників феміністських напрямків, не цікавиться питаннями інвалідності, а в соціальній політиці щодо інвалідів ігноруються гендерні аспекти.

Хлопці-студенти з особливими освітніми потребами, виходячи за межі соціального статусу «інвалід», все ж можуть набути нового статусу з притаманними владними соціальними ролями, тоді як у студенток такої можливості шансів набагато менше [37].

Тому особливу увагу при гендерній соціалізації студентської молоді з інвалідністю необхідно приділяти проблемам формування адекватних уявлень про роль чоловіка і жінки в соціумі, навчанню культури спілкування та міжособистісної взаємодії, а також навичок поведінки відповідно до своєї

статі та підготовці до відповідального шлюбу і батьківства.

Однією з найважливіших проблем, які стоять на шляху створення гендерночутливого середовища університету, заснованого на ідеї гендерної рівності, є *подолання гендерних стереотипів* [240].

Жінки з інвалідністю піддаються суттєвим стереотипам, які можуть бути особливо шкідливими. Можна продемонструвати такі стереотипи за ознакою інвалідності та статі, які поширюються на жінок з інвалідністю: мають статеві патології (наприклад, на жінок з інвалідністю поширюються стереотипи про їхню асексуальність, неактивність, надмірну активність, нездатність, сексуальне збочення), мають містичні якості або є лиховісними (стереотипно вважаються проклятими, одержимими, відьмами, такими, що приносять добру або погану вдачу, шкідливими); жінки з інвалідністю є обтяжливими для інших (потребують догляду, є джерелом труднощів, суму, відповідальності, вимагають захисту), вразливими (беззахисними, залежними, такими, що перебувають у небезпеці) та (чи) жертвами (страждають, є пасивними, безнадійними), меншовагтими (неспроможними, несамодостатніми, слабкими, нікчемними) [121].

Процес формування гендерних стереотипів (методом гендерного аналізу навчальної літератури різного рівня) з метою викорінення їх з освітнього процесу вивчали такі дослідники, як Т. Барчунова, В. Гайденко, Т. Говорун, Н. Козлова, О. Кікінеджи, І. Предборська, П. Романов, А. Смірнова, П. Фролов, О. Ярська-Смирнова та ін.

Стереотипні, а саме «правильні» уявлення стосовно образу чоловіка та жінки у людській свідомості склалися та формувалися віками й дотепер час продовжують поширюватися на всіх представників тієї або іншої статі, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей та віку. Умовно їх поділяють на статеві (відмінності, що йдуть від природи чоловіка і жінки) і гендерні (відмінності, сформовані під впливом соціуму) [260].

Стереотипи засвоюються в ранньому дитинстві, зазвичай з вторинних джерел. Як правило, носіями стереотипів є батьки, близькі родичі групи

людей, до яких належать, а також ЗМІ [100].

Гендерні стереотипи є невід'ємними атрибутами повсякденного мислення, самоусвідомлення та взаємодії індивідів у соціальному просторі.

Стереотипні образи жіночності та інвалідності, як пасивні, поєднуються один з одним, лише підсилюють патріархальний вигляд, викликаючи асоціації з жалістю: випускники дівчата-студентки з особливими освітніми потребами вважаються неспроможними як для економічного виробництва (традиційно більш відповідного для чоловіків, ніж для жінок), так і для традиційно жіночих репродуктивних ролей. Саме цей конфлікт потрапляє в центр уваги масової культури [37].

Життєва реальність хлопців-студентів з особливими освітніми потребами часом дуже відрізняється від стереотипних поглядів. Ці характеристики пов'язані з ресурсами незалежного життя. Також потрібно врахувати проблеми аспекту материнства [37]. На нашу думку, можна створити сприятливі умови для формування культури материнства, що виявляється у прийнятті материнства як цінності, водночас із усвідомленням соціальної позиції в суспільстві.

Такий застарілий стереотип, як «слабка залежна дівчина – сильний рішучий юнак», гальмує розвиток особистісних рис і перешкоджає її самореалізації. Як зазначає О. Кікінежді: «Стать не є причиною для будь-якої дискримінації, що дає можливість жінці та чоловікові користуватися правами людини у повній мірі, породжує сили вибору шляхів і форм соціалізації на рівності своєї індивідуальності» [109, с. 34].

Проходячи гендерну соціалізацію в родині, а потім у школі, ЗВО і суспільстві, діти засвоюють стереотипи, що склалися історично; які, в основному, ставлять жінку свідомо у понижену позицію.

Огляд літератури за вказаною проблематикою [5; 46; 50; 56; 67; 76; 111; 131; 147; 198; 215; 235] дає підстави стверджувати, що інакшій стан розробки теми щодо характеру трансформацій гендерних стереотипів не відповідає рівню соціальної значущості цього соціального явища. Оскільки

сучасна гендерна картина виявляє як конструктивний, так і деструктивний характер функцій гендерних стереотипів сьогодення, то необхідним стає пошук стратегій оптимізації цього характеру відповідно до адекватного сприйняття нової реальності та потреби в нових способах розуміння суб'єктів цієї реальності.

Г. Бурова зазначає: «Студенти з особливими освітніми потребами на 50 % позбавлені можливостей освіти, сексуального самовираження та шансів стати батьками, оскільки батьківство зазвичай сприймається суспільством як найвище людське досягнення, студенти з особливими освітніми потребами не можуть реалізувати себе через суспільні установки, державну політику та культурні норми, які підтримують такі стереотипи. У світі, де прославляється «тілесна краса» – молоде атлетичне тіло, – студенти з особливими освітніми потребами відчувають особливу неповносправність; їм залишається переживати супутні стани почуття втрати, смутку і страждання, асоційовані з особистою невдачею, вони відчувають сильну дискримінацію у трудовій та сімейній сферах; у світовому масштабі вони найчастіше виявляються на найменш бажаних робочих місцях з низькою оплатою праці і стають бідними серед бідних; студентки з особливими освітніми потребами, так само більшою мірою, ніж здорові, піддаються насильству – чи фізичному, чи емоційному, чи сексуальному» [9, с. 87].

Нав'язливими є гендерні стереотипи, які діють на студентів: дівчина має робити хатню роботу, доглядати дітей, а у хлопців значно більше вільного часу, який вони витрачають не на навчання. Гендерний стереотип, який лояльніше належить до патологічних форм прояви агресивності і шкідливих звичок чоловіків. Також у жінок-матерів висока завантаженість домашньою працею, вихованням дитини, така ситуація в матері-студентки призводить до низького рівня і гуманітарної освіти, та виховання уже молоді. Цей процес погіршується змістом гендерних стереотипів сучасних молодіжних ЗМІ, де переважна більшість образів молоді дівчата які породжують чоловічі фантазії із напіводягнуеною красунею.

Т. Говорун зазначає, що «...згідно з даними психологічних досліджень, причиною появи гендерних стереотипів є те, що більшість педагогів, перебувають під впливом традиційних поглядів на взаємини статей» [59, с.11].

Досвід переживання реальності формується за допомогою соціального конструювання гендерних відносин, які поділяють людей на категорії хлопців і дівчат. Цей досвід маскується гендерно-нейтральною мовою. Гендерні розмежування побудовані на такі соціальні організації, яка нав'язує діаду домінування відносин між дівчатами та хлопцями. Ці бінарні розмежування й зумовлюють той факт, що хлопці як вища частина діади, пригнічують дівчат. Така форма організації відома як *сексизм*. Сексизм може взаємодіяти і співіснувати з іншими формами гноблення за ознаками класу, «раси» та інвалідності (класизм, расизм та інвалідизм) [66].

У нашій роботі сексизм визначаємо як «систему гноблення, базовану на презумпції антагоністичних відносин між хлопцями і дівчатами. У цих стосунках хлопець реалізує свою владу над дівчиною, будучи привілейованим або маючи перевагу, а дівчат розглядають як нижчих істот. Система, яка організовує соціальні відносини таким чином, що хлопці можуть контролювати й експлуатувати дівчат на індивідуальному, інституціональному і культурному рівнях, називається патріархатом» [153, с. 65].

Отже, сексистські соціальні відносини закріплюють владу чоловіків і роблять їхні якості такими, що переважають. Це здійснюється таким чином: підтримуються установки, форми поведінки та культурні норми, які легітимують і стверджують владу хлопців над дівчатами; робиться акцент на «відмінності» між дівчатами та хлопцями; притаманне дівчатам розцінюється як менш значуще в суспільстві; до студентів з інвалідністю звертаються як до інших або незначних, як до тих, хто відрізняється від встановлених або домінантних чоловічих норм; дівчат виключають із публічного простору.

Як зазначає С. Бем, сексизм – нормалізуюча ідеологія, що стосується гендеру, яка девальвує атрибути жінок і ту роботу, яку роблять жінки [4].

Прославляючи якості та досягнення чоловіків і принижуючи гідність жінок, сексизм сприяє нерівності між статями. Сексистські соціальні відносини стверджують чоловічі норми та диктують, яку поведінку вважати «нормальною» як для хлопців, так і для дівчат. Ця діада пронизує всі інші соціальні відмінності, включаючи інвалідність, детермінує перевагу інтересів і в навчальній діяльності хлопців-студентів з особливими освітніми потребами порівняно із студентками з особливими потребами.

У нашій країні існує путівка для оздоровлення матері і дитини, але ж відповідного аналогу для батька з дитиною немає.

Чоловікам іноді вкрай важко обійняти деякі посади, що традиційно вважаються «жіночими» (наприклад, освітні: вихователька дитячого садка, вчителька початкової школи) через підозру у професійній неспроможності або навіть сексуальній збоченості.

Очевидно, що усталена патріархатна культура «карає» тих чоловіків, які намагаються порушити наявний статус між чоловіками і жінками у розподілі соціальних ролей, влад, цінних ресурсів, як у випадках, коли, наприклад, чоловік намагається зайнятися чимось «суто жіночим» і цим наче «здає» свої привілейовані «чоловічі позиції», за що має отримати від культури «на горіхи» (доглядати за дитиною або займатися вихованням – «не чоловіча справа»; «справжній чоловік» не може бути слабаком, «армія таких навчить» тощо) [86].

Інший важливий аспект гендерночутливого середовища університету – так званий «настінний простір» (стенди, інформаційні дошки, плакати, твори мистецтва), що теж є наскрізь гендерованим, адже, з одного боку, відображає панівну гендерну сегрегацію і поляризацію, гендерну нерівність суспільства, з іншого – прямо їх конструє: на підсвідомому і свідомому рівнях студент легко і невимушено сприймає приховані у змісті цього простору «меседжі». Вкрай важливо звертати увагу на гендерний зміст таких елементів «настінного простору»: «*Вони опікуються освітою*» (може мати іншу схожу назву) – зображення світлин керівників держави, області, міста, району,

зокрема в освітянській галузі. Так наочно демонструється закон гендерної стратифікації влади: чим вища посада, тим із більшою вигодою її обійматиме чоловік.

«Наші відмінники» («Наша гордість» або інша схожа назва). Фотокарток із зображенням дівчат тут зазвичай у півтора-два рази більше, аніж із хлопцями, і це формує стереотип, начебто жіноча стать краща у навчанні. Оцінки дівчат і справді нерідко вищі, проте причину варто шукати не у вродженій схильності осіб цієї статі до навчання і, звичайно, не у тому, що саме їхні таланти університет розвиває якось особливо. Просто через певні сформовані особистісні риси і набуті конформістські навички дівчата легше пристосовуються до університетських вимог щодо поведінки, відповідають образу ідеального студентства, що і формує добрі результати навчання.

Присвячені АТО: жінки тут найчастіше зображені як матері або кохані, які зустрічають своїх чоловіків-героїв. Таке трактування спотворює реальну історію: жінки не тільки воюють поруч із чоловіками, а й героїчно проявляють себе в тилу, роблячи великий внесок у наближенні перемоги.

«Гендерні вади» виховного процесу у ЗВО можна легко виявити, аналізуючи сутність годин куратора, університетських ритуалів, свят, що відкрито ретранслюють усталені гендерні норми до студентської свідомості. Наприклад, при проведенні таких заходів, як «8 Березня», «Містер університету», «Міс університету», «Козацькі забави», «9 травня», суботники, відбувається жорстка сегрегація студентів за статевою ознакою, засвоєння статево типових ролей і моделей поведінки, вибудовуються відповідні ієрархії в середині кожної з гендерних груп за ступенем сформованості у конкретного студента маскулінних чи фемінних ознак.

Гендерна стратифікація персоналу, з одного боку, є продуктом панівного гендерного режиму, а з іншого – його безпосереднім співтворцем, коли конструє статі як протилежні, радикально відмінні, впливаючи на життєвий, професійний вибір студента. При дослідженні цієї складової вищої

школи як організації варто звернутися до вивчення особливостей розподілу посад («вертикальна гендерна сегрегація»), кар'єрних траєкторій жінок і чоловіків (ефекти «скляної стелі» і «скляного ліфта»), гендерних закономірностей розподілу педагогів за науково-предметними профілями («горизонтальна гендерна сегрегація»). Очевидно, що на керівних посадах в університетській освіті чоловіків значно більше. У «горизонтальному розрізі» виявити гендерні закономірності ще легше – достатньо проаналізувати, хто які предмети викладає. Традиційно «жіночими» вважається викладання мов і літератур, культурологічні та мистецькі дисципліни, обслуговуюча праця (для дівчат), останнім часом також історія (зі зникненням радянського ідеологічного підґрунтя цього предмета). Чоловіки найчастіше викладають фізико-математичні науки, інформатику, фізичну культуру (для хлопців). Очевидно, що чим менш точною вважається дисципліна, чим рідше вона асоціюється з раціональним мисленням і фізичною силою, тим із більшою вірогідністю її викладає жінка. І навпаки – там, де підкреслюється маскулінність, логіка, де не треба виказувати чуттєвість та емоції – такі предмети чоловіки прагнуть залишити за собою [155].

Таким чином, створення гендерночутливого середовища університету, заснованого на ідеї гендерної рівності, полягає в уникненні сексизму, подоланні існуючих гендерних стереотипів, формуванні досвіду партнерства між статями на рівних засадах, мінімізації фактів протиставлення за ознакою статі у ЗВО, створенні рівних умов та можливостей для реалізації творчого потенціалу, можливостей особистісного розвитку кожного студента та студентки.

Аналізуючи вищезазначене, ми сформували принципи гендерної рівності студентів з особливими потребами для середовища університету:

- переглядати ієрархії між студентами обох статей;
- ставитися з повагою та гідністю до кожного;
- враховувати сильні сторони (цінувати навички і талант);

- визначати потреби, погоджуючи їх з особистою думкою;
- стимулювати студентів до висловлення креативних ідей та надання можливостей втілювати їх в життя;
- вибудовувати ланцюг взаємозв'язку між чинниками, які впливають на життя;
- створювати ресурсні центри підтримки студентів з особливими освітніми потребами;
- напрацьовувати спектр освітніх, реабілітаційних послуг для такої категорії студентів в умовах ЗВО [54].

Підсумовуючи вищевикладене та на основі результатів дослідження Л. Штильової, можна стверджувати, що: «Гендерночутливий ЗВО – це такий заклад вищої освіти, що реалізує освітні програми за певними освітніми рівнями, забезпечує освітній процес та професійну підготовку осіб, а також здійснює наукову та науково-технічну функції з урахуванням гендерних підходів та має у змісті діяльності гендерну складову» [38, с. 77].

Вважаємо, що упровадження гендерної рівності в умовах закладу освіти носить наскрізний характер на кожному рівні освіти через гендерночутливе освітнє середовище, упровадження міждисциплінарного підходу до висвітлення теоретичних знань з гендерної теорії; проведення планової виховної та соціокультурної діяльності, спрямованої на нівелювання гендерних стереотипів, які лежать в основі недотримання гендерної рівності та продукують дискримінацію [46]. Вищезначене забезпечує формування гендерної компетентності та рівності студентства загалом, а особливо з освітніми потребами.

Отже, можемо констатувати, що досвід здобувачів освіти з особливими освітніми потребами не є гендерно-нейтральним, адже юнаки та дівчата мають перебувати у різних життєвих ситуаціях, які накопичують своєрідний досвід і розуміння феномену інвалідності.

Варто перейти до розробки необхідних дій при формуванні гендерних

підходів серед студентів з особливими освітніми потребами у навчальному процесі ЗВО, а саме:

1. Зміст нормативних дисциплін та дисциплін вільного вибору наповнити гендерними аспектами.
2. Уведення гендерних спецкурсів до навчального плану.
3. Розширення гендерної проблематики наукової роботи студентів.
4. Урахування гендерної складової у «настінному просторі» навчальних аудиторій.
5. Включення розвитку гендерної культури у студентів до плану виховних заходів ЗВО.
6. Використання новітніх освітньо-виховних технологій, форм та методів навчання, що сприяють популяризації у навчанні атмосфери взаєморозуміння, поваги, формують толерантне ставлення всіх суб'єктів навчального процесу.
7. Спрямування навчальної роботи на формування стійких переконань про рівність прав та можливостей кожної людини, унікальність кожної особистості.
8. Включення гендерного паритету до основних заходів культурно-дозвілевого та соціально-виховного спрямування.
9. Усунення гендерної необ'єктивності викладачів.
10. Недискримінаційне спілкування у роботі професорсько-викладацького складу та студентів.
11. Гендерне співвідношення освітнього процесу.
12. Здійснення гендерної експертизи посібників та підручників.
13. Розробка та видання навчально-методичної літератури для студентів з особливими освітніми потребами, з урахуванням принципів гендерної рівності.

У свою чергу, гендерна чутливість ЗВО може визначатися такими показниками:

- наявність гендерного компоненту у змісті навчально-виховного процесу;
- наявність та діяльність Гендерного центру;
- наявність нормативно-правової бази загального характеру та гендерної складової в навчальних планах;
- регулярне проведення у ЗВО гендерної експертизи;
- незалежна гендерна перевірка роботи ЗВО;
- створення у ЗВО середовища, яке дозволяє студентам та професорсько-викладацькому складу поєднувати професійні і особисті інтереси;
- гендерний баланс у складі професорсько-викладацького складу та керівництва [53].

Передбачено і можливі ускладнення при впровадженні гендерної паритету у навчальний процес. На нашу думку, основною перешкодою є недостатня готовність викладацького складу для здійснення навчальної діяльності з практичною реалізацією гендерної стратегії, що може призвести до викривлення гендерного підходу в освіті із статево-рольовим вихованням [148]. Також ускладнює процес відсутність спеціалізованої якісної літератури навчально-методичного характеру, в якій належним чином висвітлюються завдання та сутність гендерного підходу [155]. В Україні відсутні сертифіковані навчальні програми із підготовки фахівців із цієї проблематики. Нагальною потребою є створення експертного кола, яке зможе дати об'єктивну оцінку освітнім програмам на їх відповідність гендерним засадам та надати рекомендації з включення ключових принципів гендерної рівності до змісту освіти.

Створення гендерночутливого середовища університету, заснованого на ідеї гендерної рівності, дозволяє студентам краще зрозуміти себе і своє життя в гармонійному поєднанні його сімейної та професійної складової.

Відповідно визначено шляхи вдосконалення середовища ЗВО:

- 1) збагачення бібліотечних ресурсів гендерною літературою [211];
- 2) популяризація наявної літератури серед користувачів бібліотеки, в тому числі електронних ресурсів [48];
- 3) створення web-сторінки структурного підрозділу ЗВО гендерного спрямування;
- 4) запровадження інноваційних форм роботи щодо підтримки молодих батьків з числа студентів, методична допомога у виконанні батьківських обов'язків у поєднанні з процесом здобування освіти;
- 5) розробка фахівцями Соціально-психологічної служби програми підтримки студентів з числа соціально-вразливих категорій молоді на засадах гендерної рівності;
- 6) кількісне і якісне збагачення середовища ЗВО засобами «настінного простору».

Отже, зробити освіту й освітні заклади гендерночутливими – одне із актуальних завдань для сучасного українського суспільства.

Таким чином, обґрунтовуючи першу педагогічну умову, встановлено, що створення гендерночутливого середовища університету, заснованого на засадах гендерної рівності, є однією складовою успішної гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО. Зміст навчання повинен спиратися на принципи гендерної рівності у роботі викладачів вищої школи та на необхідні реформи в освітньому процесі як передбачуваний результат гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами.

Тісно пов'язана із попередньою друга соціально-педагогічна умова гендерної соціалізації студентської молоді в умовах ЗВО – мотивація викладачів та студентів до співпраці в інклюзивному середовищі у контексті гендерної соціалізації. Про це у наступному підрозділі.

2.2. Роль викладацького складу та студентів у процесі гендерної соціалізації студентів з особливим освітніми потребами

Відповідно до визначеної мети, другу соціально-педагогічну умову гендерної соціалізації студентської молоді в умовах ЗВО пов'язуємо із мотивацією викладачів та студентів до співпраці в інклюзивному середовищі у контексті гендерної соціалізації. Основу цього складає педагогічна майстерність викладачів ЗВО, розробка та впровадження у навчальний процес нової дисципліни із гендерної тематики як одне із завдань формування у студентства сучасних об'єктивних гендерних уявлень, принципів рівних можливостей для особистісної та професійної самореалізації дівчат та хлопців у різних сферах життєдіяльності.

Наявний досвід інклюзивного навчання в Україні поки що обмежується охопленням переважно вихованців дошкільних закладів та початкової школи і ґрунтується на визнанні необхідності задоволення різноманітних потреб і здібностей дітей з особливими потребами, включаючи відмінності у способах і темпах навчання. Що стосується особливостей інклюзивного навчання студентів ЗВО, то ці питання поки що розв'язують локально, у процесі експериментальних досліджень.

Слід відзначити, що готовність ЗВО до роботи з молоддю з особливими освітніми потребами означає не лише фізичну доступність для всіх, але й гуманістичну складову колективу: позитивне сприйняття ідеї включення в середовище здорових однолітків, усебічне сприяння цьому процесу всіма членами колективу і готовність суб'єктів соціально-педагогічної роботи до надання кваліфікованих соціальних послуг студентській молоді з різними вадами здоров'я.

Проаналізувавши низку праць [74; 78; 81; 87; 146; 156; 248], можемо стверджувати, що викладачі і здорові студенти виявляють готовність надавати всебічну допомогу молоді з вадами здоров'я, створюючи їй оптимальні умови для гендерної соціалізації у ЗВО, для успішного навчання,

оволодіння необхідними знаннями та професійними навичками.

В. О. Сухомлинський писав, що: «...важко навчити будь-якої професії, бо їх багато, але всі хлопчики і дівчатка стануть дружинами і чоловіками, батьками й матерями, і навчити їх цьому необхідно. Також педагог наголошував на тому, що педагог має справу з мислячою матерією, здатність якої в роки дитинства сприймати і пізнавати навколишній світ у величезною мірою залежить від здоров'я дитини» [35, с. 158].

Загально визнано, що викладач має бути інклюзивно-компетентним при співпраці зі студентами з особливими освітніми потребами, тож зупинимось на цьому детальніше. Певний рівень розвитку і професійного становлення особистості педагога визначає поняття «педагогічна майстерність».

Наукові розвідки щодо педагогічної майстерності сучасних викладачів здійснювали українські та зарубіжні вчені: Ю. Азаров, А. Астахов, Г. Балл, Ф. Гоноблін, С. Гончаренко, М. Дяченко, І. Зязюн, Л. Кандибович, А. Кудусова, Л. Крамущенко, О. Пехота, І. Кривонос, Н. Кузьміна, В. Куценко, В. Луговий, Н. Тарасевич, М. Ярмаченко та ін.

Практика свідчить, що педагогічний працівник, який володіє професійною майстерністю в обраній сфері діяльності, не може ефективно проводити роботу з молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання, не маючи відповідної підготовки і досвіду роботи.

Коротко зупинимось на аналізі наукових досліджень, які, на нашу думку, найбільше стосуються зазначеної проблематики. На думку Г. Стангвік, практична реалізація ідеї інклюзії залежить передусім від готовності педагогічних працівників здійснювати професійну діяльність у нових умовах; сама ідея інклюзії має стати складовою їхнього професійного мислення та володіння професійними ролями, необхідними для інклюзивного навчання, процес формування цих якостей проходить послідовні етапи: від явної чи прихованої протидії крізь пасивне прийняття інклюзивного навчання до активного прийняття [265]. Погоджуємося із думкою М. Перфільєвої, що: «Інклюзивна компетентність розглядається як складова

більш широкого поняття професійної компетентності педагога і виділяють в її структурі такі змістовні ключові функціональні уміння, як усвідомлену, закріплену суб'єктивним досвідом систему знань, умінь і навичок» [161, с. 129].

У контексті нашого дослідження особливе місце посідає формування гендерної соціальної складової інклюзивної компетенції, яка якісно характеризує фахівця, його здатність адекватно оцінювати навколишню дійсність на основі наявних про неї знань; уміння знаходити інформацію в невизначеній ситуації, уміння задовольняти бажання, спираючись на наявні норми, що стосується як хлопців, так і дівчат. Гендерна компетентність – це соціально-психологічна характеристика людини, що дозволяє їй бути ефективною в системі міжстатевої взаємодії [255].

Як відзначає М. Денєко, індивідуальний ресурс педагогічного працівника складається із внутрішніх резервів (енергетичних, психофізичних, інтелектуальних, вольових) і можливостей його розвитку [87].

Білоруська дослідниця В. Хитрюк у фаховій діяльності співробітника інклюзивного закладу освіти виділяє такі групи компетенцій:

- 1) робота з інформацією – компетенції: збір, обробка, перетворення інформації відповідно до потреб; передача інформації за допомогою різних каналів; отримання зворотного зв'язку; акумуляція інформаційних ресурсів;
- 2) спілкування і взаємодія з учасниками інклюзивного освітнього простору – компетенції: робота в команді; управління стосунками; вплив;
- 3) реалізація педагогічної діяльності і досягнення освітніх результатів – компетенції: цілепокладання; прогнозування; планування; вибір і адаптація методів соціалізації і навчання; реалізація діяльності; аналіз результатів; корекція;
- 4) професійне вдосконалення – компетенції: професійне зростання; професійна самодіагностика, інноваційна професійна мобільність.

Авторка надає важливого значення формуванню у студентів і педагогів цінностей інклюзивного навчання, до яких відносить такі позиції-твердження: «...цінність людини не залежить від її здібностей і досягнень; кожна людина здатна відчувати і думати; кожна людина має право на спілкування і на те, щоб бути почутою; усі люди потребують один одного; істинна освіта може здійснюватися тільки в контексті реальних взаємовідносин; для всіх, хто навчається, досягнення прогресу швидше може бути в тому, що вони роблять, ніж у тому, що не можуть; різноманітність посилює всі сторони життя людини; кожний студент має унікальні особливості, інтереси, здібності і навчальні потреби; ЗВО зобов'язані створити умови для забезпечення освітніх потреб кожного студента; усі люди потребують підтримки і дружби ровесників; необхідно розробляти системи освіти і виконувати програми так, щоб брати до уваги широке різноманіття особливостей і потреб кожного студента; спільне навчання студентів збільшує ступінь участі кожного із них в академічному і соціальному житті ЗВО і знижує рівень ізоляції у процесах, що відбуваються» [74, с. 43].

У запропонованій авторкою дидактичній моделі формування цінностей інклюзивного навчання технологічний процес значною мірою відповідає вимогам підготовки професорсько-викладацького складу до роботи в інклюзивному ЗВО, де передбачено: формування мотивації професійного розвитку в умовах інклюзивної освіти; розуміння важливості прийняття професійних рішень і дій; прийняття цінностей інклюзивної освіти; здатність працювати в інклюзивному освітньому просторі; використовувати отримані знання та уміння для розв'язання практичних педагогічних завдань [74].

Разом із тим, залишаються не розкритими конкретні механізми реалізації моделі в процесі проведення інклюзивного навчання та відсутня інформація щодо ефективності використання запропонованої технології.

Характеризуючи організацію навчання студентів в умовах української інклюзивної університетської освіти, О. Фудорова відзначає: «...низкий рівень централізованої навчально-методичної підготовки викладачів ЗВО

із самостійним розв'язанням ними поточних питань інклюзивної освіти шляхом самоосвіти. В університеті, що працює за принципами інклюзії, авторка пропонує використання необхідних інформаційних, технологічних та організаційних ресурсів, зокрема, професійної підготовки викладачів» [242, с. 111].

Розкриваючи зміст і структуру інклюзивної компетентності викладача вищої школи, підтримуємо думку більшості дослідників і виділяємо в її структурі три основних компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-операційний та рефлексивно-оцінний. Крім цього, максимально наповнимо їх змістом, який буде відображати специфіку діяльності педагогів вищої школи та їхні функціональні обов'язки.

Що стосується ролі здорових студентів в інклюзивному середовищі, то це питання залишається поки що не дослідженим. В умовах інклюзії, очевидно, існує необхідність володіння студентами інклюзивною компетенцією, сформованими духовними якостями для налагодження комунікації і продуктивної співпраці з колегами. Як справедливо відзначає І. Бех, духовність – це вершина моральності, у ній любов до людей, до всього живого поєднується з милосердям, добром, здатністю до співчуття, альтруїзмом, готовністю надати допомогу, розумінням цінності і неповторності кожної людини, недоторканості людського життя, тяжінням до миру, злагоди, добросусідства, умінням проявляти терпимість і доброзичливість до близьких, до всіх людей, незалежно від їхньої раси, національності, віросповідання, стану в суспільстві, особистісних якостей [116].

Отже, зазначимо основні професійні уміння в інклюзивному середовищі. Перш за все, це здатність педагога ЗВО до *педагогічної співпраці зі студентами з особливими потребами*, оскільки саме у різноманітній діяльності, яка організована педагогом університету, успішно проходить процес гендерної соціалізації студентів. Слід також зазначити, що ми не порівнюємо уміння і здібності. Мова йде про те, що ступінь

оволодіння уміннями є свого роду індикатором здатності (А. Ковальов, В. Мясіщев), тому, говорячи про інклюзивні уміння, маємо на увазі вироблену здатність.

Підвищення якості гендерної освіти та гендерної компетентності педагогів неможливе без забезпечення інформаційно-аналітичної бази освітньої діяльності інститутів підвищення кваліфікації педагогічних працівників, а інформаційно-комунікаційні технології мають стати платформою впровадження гендерної компоненти в систему післядипломної педагогічної освіти. Інтеграційна гендерна стратегія має знайти вираження в організації та проведенні в міжконтинентальний період тематичних і фахових семінарів, конференцій, спецкурсів для педагогів; у створенні творчих тимчасових колективів серед педагогічних працівників, що будуть займатися дослідженням гендерних проблем. Викладачі обов'язково мають писати й публікувати матеріали гендерного характеру в різних наукових і популярних виданнях та надавати на виставки-презентації педагогічні ідеї та технології методичних розробок, дидактичні та наочні матеріали, навчально-методичні посібники тощо, які будуть спрямовані на впровадження у зміст університетської освіти ідей партнерства та гендерної рівності, без нав'язування традиційних стереотипів, що сприятиме оптимізації гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО.

Саме тому виникає потреба в засвоєнні молодими фахівцями гендерних знань. За словами О. Кікінежді, освоєння таких знань «розкриває шляхи досягнення гармонії із собою та іншою статтю, оскільки дає змогу зрозуміти, у який спосіб реалізуються, умови для максимального розвитку потенцій та інтересів людини, перспектив її самореалізації незалежно від статевої належності» [241, с. 122].

Ці знання слід безпосередньо залучити до навчально-виховного процесу, імплементуючи їх у зміст навчальних дисциплін.

На нашу думку, ще одним позитивним підґрунтям для гендерної

соціалізації студентів з інвалідністю є створення *груп самопомоги* для студентської молоді з інвалідністю. Мета полягає у розвитку громадської участі в поліпшенні соціального стану студентів з інвалідністю, забезпеченні супроводу їх діяльності для трудової та соціальної інтеграції. Завдяки діяльності таких груп самопомоги студенти самі розв'язують свої проблеми, отримавши певні навички. Студенти з інвалідністю допомагають один одному у переміщенні по ЗВО, у навчанні, спілкуються, знайомляться із протилежною статтю, вчаться бути самостійними та долати труднощі. Для групи постійно організовуються виховні заходи: день іменинника, пікніки, похід у басейн, музеї, організація кіноклубу (їх діяльність більш детально опишемо у п. 3.2).

Наступна особливість полягає у становленні інклюзивної самосвідомості на основі основної ролі таких процесів, як самоаналіз і прогнозування ефективності власної інклюзивної діяльності, складання *програми самоосвіти та самовдосконалення викладачів ЗВО* [161].

За словами В. Сухомлинського, «...немає людей більш допитливих, невгамовних, більш одержимих думками про творчість, як учителі» [35, с. 159].

Робота в інклюзивних групах сприяє професійному та особистісному самовдосконаленню викладача, він може «...поглиблювати свої знання про закономірності розвитку студентів, оцінювати методичний підхід, виробляти власні позиції щодо ефективності тих навчальних технологій, якими він володіє» [199, с. 343].

У рамках просвітницької роботи необхідно допомогти викладачам розширити їхні знання з різних напрямків, серед яких – організаційні механізми впровадження інклюзивного навчання, знання про особливості студентів, методика корекційної роботи. Пропонуємо тематику для розгляду та опрацювання викладачами ЗВО: «Методика роботи зі студентами, які мають особливі освітні потреби», «Особливості розвитку студентів з особливими потребами», «Корекційна робота», «Гармонізація стосунків

студентів», «Методи роботи з батьками».

У виховному процесі ЗВО особливе значення має мовлення, тобто як спілкуються викладачі та студенти між собою. Адже термінологія показує соціальні концепції, а також відіграє першочергову роль у вихованні моральних і духовних цінностей, про що йдеться у праці канадських дослідників з інституту Роера [267] (див. табл. 2.1). Вони пропонують використовувати такі терміни, які характеризують інвалідність осіб:

Таблиця 2.1

Правильність використання термінів

Замість...	Вживайте...
Інвалід, каліка, дефективний	Особа з інвалідністю
Скалічений, пошкоджений, травмований, потерпілий, жертва, деформований	Особа, яка має... чи особа з...
Кульгавий	Особа з ушкодженнями рухливості
Прикутий до, обмежений, залежний від візка	Особа, яка користується візком
Глухонімиий, глухий, німиий, немова	Особа з ушкодженнями слуху
Відсталий, розумово відсталий, недорозвинений	Особа з розумовою / інтелектуальною неповносправністю
Церебрал (іменник)	Особа з (дитячим) церебральним паралічем
Фізично дефективний	Особа з фізичною неповносправністю
Психічний пацієнт, хворий на голову, псих, несповна розуму, божевільний	Особа із психічною неповносправністю; особа, яка має шизофренію
Важкий до навчання, кому туго доходить, не підлягає навчанню	Особа з навчальною неповносправністю
Підсліпкуватий, сліпий, незрячий	Особа з ушкодженнями зору

На нашу думку, адаптація змісту *робочих навчальних програм* до вимог гендерного підходу є складовою самосвіти та виступає елементом самовдосконалення професорсько-викладацького складу, тим самим успішно впливатиме на процес гендерної соціалізації студентської молоді [16]. Тому вважаємо за доцільне здійснити гендерну експертизу навчальних програм.

Із праці О. Кікінежді, встановлено, що: «Уперше гендерну експертизу

навчальної літератури було зроблено в 1986 році (А. Мішель) [49]. В Україні цю проблему методично опрацював П. Фролов» [107, с. 19].

Як зазначає В. Лукашів, «...освітньо-виховний процес може відображати несправедливі гендерні стереотипи й тим самим зберігати та самовідтворювати сексизм. Отож, проведення гендерної експертизи робочих програм є важливим завданням. Загалом усі навчальні програми не однакові і кожна з них у різній формі розкриває наявність чи відсутність гендерної складової у своєму змісті» [49]. Дослідником виділено програми чотирьох рівнів. «Перший рівень – це програми, які є гендерночутливими. Вони містять гендерний підхід, понятійний апарат гендерного компонента, гендерну систему суспільства та гендерні відносини. У програмах відсутні гендерні стереотипи, гендерна дискримінація та гендерна асиметрія мови. У таких програмах велика частина висвітлення гендерного компоненту («Гендерна психологія та педагогіка», «Гендерна педагогіка»). Другий рівень – це програми, які також є гендерночутливими. Відрізняються вони від перших тим, що хоча й містять гендерний аспект, але мають певні суперечності у тлумаченні гендерних відносин у суспільстві і в розумінні гендерного підходу («Етика і психологія сімейного життя», «Педагогіка сімейного виховання»). Третій рівень – це ті програми, які не є гендерночутливими, але повинні містити позиції гендерної тематики. Четвертий рівень – це програми, які є повністю гендерно-нейтральними. У них відсутній гендерний аспект, немає тем про гендерний устрій суспільства. У цих програмах може і не висвітлюватися гендерний аспект, вони є гендерно-нечутливі» [49, с. 89–90].

Зауважимо, що програми із гендерним спрямуванням здебільшого призначені та викладаються для студентів, що здобувають гуманітарну освіту.

Одночасне вивчення нової дисципліни усіма студентами та студентками різних спеціальностей – «Гендерна соціалізація». Також наголошуємо на тому, що разом із студентами з особливими освітніми

потребами будуть вивчати дисципліну і здорові студенти.

Вважаємо за необхідне впровадити у навчальний процес спецкурс «Гендерна соціалізація», де провідними у формуванні змісту стали підходи:

- гендерний (надання гендерних знань і практик, що відповідають принципам паритетності статей та утверджують рівні можливості для самореалізації кожної особистості);
- проблемно-тематичний (розкриття гендерних проблем через певну тему);
- багатоперспективний (урахування різних аспектів проблеми, думок, поглядів, ідей);
- компліментарний (можливість доповнення додатковими матеріалами, спрямованість на самостійність у висновках та вихід за межі тематичного поля);
- поповнення соціального капіталу (надання студентам та студенткам соціально-значущих знань, досвіду, мотивацій для усвідомлення ними власної неповторності, вибору ідеалів і життєвої мети та самореалізації без дискримінації за ознакою гендеру).

Підкреслюємо: «Упровадження нової навчальної гендерної дисципліни у навчальний план є невід’ємною складовою для підготовки викладацького складу та здорових студентів до партнерства в інклюзивному навчальному оточенні для гендерної соціалізації в умовах ЗВО» [16, с. 138].

Але слід пам’ятати і про «прихований навчальний план» у ЗВО, як зазначає Е. Юркова: «...це такий який вибудовує множинні відмінності – між дівчатами й хлопцями, між бідними й багатими, між білими й «кольоровими», між міськими й сільськими тощо» [48, с. 50]. Лише в останній третині ХХ століття – завдяки критичним педагогам – це стало оприлюднене й отримало назву «прихованого навчального плану».

Як пише про це Дж. Вінк, «якщо уявити навчальну програму у вигляді ріки, що тече, то «прихований навчальний план – це нижні підводні течії,

ризиковані й непомітні, що можуть затягнути на глибину раніше, ніж ми це встигнемо збагнути» [252, с. 43]. Він відрізняється від явного прихованим змістом інформації, що транслюється студентам. Цей «план» складний і багатовимірний, проте саме він конструює специфічні розподіли влад. Як відзначає І. Ілліч, завдяки «прихованому навчальному планові» вищої школи прищеплюють студентській молоді ідеологію «пасивного споживання» – необ'єктивного сприйняття наявної соціальної дійсності [258].

За дослідженнями С. Бем: «Прихований навчальний план» – це «тіньовий» бік освіти, мегамеханізм, який обслуговує патріархатний режим панівної культури. Він майстерно намагається нас переконати, що існують дві статі, які є вкрай не схожими між собою, ледь не протилежними біологічними видами, саме через що й займають кардинально різні позиції в суспільстві (чоловіча є домінуючою), і так має бути» [258, с. 32]. Через освітні інструменти кожна зі статей «отримує» свій набір можливих гендерних ролей і життєвих траєкторій, прийнятних особистісних рис і шаблонів поведінки.

Обов'язково треба пропонувати або спільно із хлопцями та дівчатами виробляти способи подолання гендерного дисбалансу, показувати, що ці проблеми є, але їх можливо розв'язати за умови активної взаємодії студентів та викладачів.

Важливо надати студентам інструментарій – конкретні методи, за допомогою яких можна дослідити, увиразнити, зафіксувати прояви балансу / дисбалансу (контент-аналіз, педагогічне спостереження тощо). Варто бути уважним до особистого досвіду студентів та студенток, давати можливість його проговорити та проаналізувати з огляду на гендерний аспект.

Доцільним буде використання інтерактивних форм і методів (конференції, семінари, екскурсії, дискусії, відеофільми, опрацювання літератури, самоаналіз, тренінгові заняття, гурткова робота, просвітницькі

виховні заходи за допомогою ілюстрації, демонстрації, анкетування).

Отже, послідовність та системність у наповненні дисциплін гендерним компонентом забезпечить розуміння студентством гендерних питань, сприятиме розвитку важливих якостей (емпатії, толерантності). Водночас очевидно, що за умови невикористання ресурсів названих дисциплін у напрямку гендерної просвіти створюються передумови для подальшого культивування гендерних стереотипів або нівелювання ролі гендерного фактора у суспільному поступі.

Проведений аналіз дозволив зробити висновок, що у навчально-виховному процесі ЗВО залишаються потенційні резерви для вдосконалення процесу гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами.

Нами розроблено практичні рекомендації викладачам та студентам при співпраці в інклюзивному навчальному середовищі для гендерної соціалізації:

1. Ніколи не порівнюйте хлопців та дівчат, не ставте одних за приклад іншим: вони різні.

2. Не забувайте, що хлопці та дівчата з особливими освітніми потребами по-різному бачать, чують, відчують, по-різному сприймають простір і орієнтуються у ньому, а головне – по-різному осмислюють усе, з чим зустрічаються у цьому світі.

3. Ніколи не забувайте, що перед вами не просто студент з інвалідністю, а й хлопець чи дівчина із властивими їм особливостями сприймання, мислення, емоцій.

4. Не проявляйте своєї незадоволеності у партнерських стосунках у присутності студентів.

5. Пам'ятайте, що ми часто недооцінюємо емоційну чутливість і тривожність хлопців. Вони частіше виснажуються інтелектуально.

6. Знайте, що студентки з інвалідністю можуть вередувати, здавалося б, без причини або без значного приводу через фізичну втому.

7. Принципами роботи із студентами з інвалідністю у ЗВО варто обрати: суспільну спрямованість; розвиток особистості осіб з інвалідністю у комунікації із протилежною статтю; опору на власні можливості людини та максимізацію соціальних ресурсів; формування навиків самодопомоги у єдності із соціальною допомогою; наявність можливості вибору в отриманні цієї допомоги [7].

8. Успішній гендерній соціалізації студентів з особливими потребами сприяє навчальний процес.

9. Необхідно проводити роботу з профорієнтації, пояснювати студентам, яких здібностей, схильностей вимагає обрана професія.

10. Одним із провідних в організації та керівництві самостійною роботою студентів з особливими потребами має бути принцип індивідуального підходу.

11. Ефективною для організації гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами є колективна та групова робота за допомогою тренінгових технологій (Додаток І).

12. Важливе значення для успішної гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами є їхня активна участь у студентському житті та волонтерство у студентських соціальних службах.

Вважаємо, що запропоновані рекомендації сприятимуть мотивації викладачів та студентів до співпраці в інклюзивному середовищі у контексті гендерної соціалізації.

Таким чином, обґрунтовуючи другу соціально-педагогічну умову, ми дійшли висновку, що викладачі ЗВО постійно мають працювати над самовдосконаленням в інклюзивному навчальному середовищі для гендерної соціалізації студентів та педагогічно взаємодіяти зі студентами з особливими освітніми потребами, упроваджуючи при цьому гендерний аспект у викладанні дисциплін.

Важливу роль у підвищенні рівня гендерної соціалізованості

студентської молоді з особливими освітніми потребами відіграє гендерна позааудиторна діяльність таких студентів, про що в наступному підрозділі.

2.3. Гендерна позааудиторна діяльність студентів з особливими освітніми потребами

На нашу думку, важливою соціально-педагогічною умовою у формуванні гендерної соціалізації є залучення студентів з особливими освітніми потребами до активності в гендерній позааудиторній діяльності студентів.

Погоджуємося із думкою П. Горностай: «Проблема гендерної соціалізації у закладах вищої освіти – це певною мірою проблема самовиховання, саморозвитку, самовдосконалення особистості студента, розв’язання якої можливе завдяки створенню умов для формування студентами необхідних якостей та ставлення до суспільства та довкілля в цілому» [65, с. 132].

Загалом аналізовані дослідження виявляють два підходи до розуміння гендерної освіти:

1) у вузькому сенсі – це насамперед освітні програми з гендерної проблематики, що викладаються в різних варіантах для студентів соціогуманітарних спеціальностей;

2) в широкому розумінні – це освіта, спрямована на формування гендерної рівності та подолання усталених гендерних стереотипів. Як «прихований курикулум» гендерна освіта наявна в навчально-виховному процесі й є частиною ідеології вищої школи.

Т. Ісаєва координаторка Всеукраїнської мережі осередків гендерної освіти у ЗВО, підкреслює: «Осередки гендерної освіти діють при закладах освіти різних напрямів (класичних, педагогічних, технічних, медичних, військових та інших). Їхня діяльність суттєво пожвавила розвиток гендерних досліджень в Україні, особливо у напрямку підготовки і видання літератури з

гендерної проблематики, написання дисертацій, створення тематичної бібліотеки й бази даних, розробки та апробації форм і методів гендерної освіти та виховання, привернення уваги громадськості до актуальних гендерних проблем. Спектр питань, якими опікуються центри гендерної освіти, засвідчує міждисциплінарність та багатоаспектність означеної тематики, зокрема, інноваційні форми гендерної просвіти, лідерство, баланс сімейної та професійної сфер, відповідальне батьківство, впровадження гендерного підходу в освіту, гендерне бюджетування, вивчення та адаптація успішного зарубіжного досвіду, протидія дискримінації, насильству й торгівлі людьми тощо» [43].

Гендерні центри набули поширення у ЗВО та академічних центрах країни після виходу в 2009 р. Наказу МОН «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту», який передбачав розширення їх мережі та активізацію діяльності. У 2011 р. у Харкові було створено Мережу центрів гендерної освіти ВНЗ Харкова, до якої у 2012 р. приєдналися гендерні центри ВНЗ інших міст України. Мережа стала Всеукраїнською та на початок 2013 р. об'єднала центри та кафедри 21 ВНЗ України, а на 2019 р. їх кількість сягнула майже 40. У 2014 р. партнером Мережі стало Міністерство освіти і науки України. Представники мережі входять до складу Громадської Ради при МОНУ, створили Робочу групу з питань упровадження гендерної складової в систему вищої освіти.

Кожен із гендерних осередків пройшов тривалий шлях становлення, про що свідчить історія центру гендерних студій при Інституті літератури НАНУ [78]. Так, ще в 1991 р. жінки-науковці Інституті літератури НАНУ України Соломія Павличко, Тамара Гундорова, Ніла Зборовська, Віра Агеева провели феміністичний семінар. У 1998 р. С. Павличко, В. Агеева, Н. Зборовська заснували центр гендерних студій при Інституті літератури НАНУ України, а юридична реєстрація центру відбулася лише в квітні 1999 р. [78].

Оскільки гендерні центри створювалися при вищих навчальних

зкладах, розробка теоретичних основ нового дослідницького напрямку супроводжувалося практичними освітніми ініціативами, на рівні як формальної, так і неформальної та інформальної освіти. Формальний рівень представлено інтеграцією гендерних підходів у зміст класичних навчальних дисциплін, розробкою та впровадженням нових освітніх курсів, організацією науково-дослідної роботи студентів та позанавчальної діяльності, започаткуванням Всеукраїнського конкурсу студентських і аспірантських робіт з гендерної проблематики, підготовкою і виданням навчальних посібників та підручників тощо. Щодо неформальної та інформальної освіти, то діяльність центрів виявлялася у формі:

- видавничої діяльності: Харківським центром гендерних досліджень із 1998 р. видається журнал «Гендерные Исследования» – перший і тривалий час єдиний журнал подібної тематики на пострадянському просторі, з 2001 р. – книжкова серія під такою самою назвою; університетський підручник «Гендер для медій» для соціогуманітарних спеціальностей» (2013 р.) Центру культурно-антропологічних студій;

- організації гендерних шкіл та семінарів для викладацької та наукової спільноти: 13 щорічних міжнародних літніх шкіл із гендерних досліджень у Форосі (1997–2009) Харківського центру гендерних досліджень; Перші Одеські наукові жіночі студії Одеського наукового центру жіночих досліджень (1997); Міжнародна літня школа з гендерних студій Київського центру гендерних досліджень (2000); трирічний семінар для викладачів «Гендер, сексуальність і влада» (2011–2014), літні школи для підготовки викладання гендерної теорії «Гендерний університет» (2014, 2015) Центру культурно-антропологічних студій;

- організації інформаційних мереж: «Університетська Мережа з гендерних досліджень для країн колишнього СРСР» (1999) Харківського центру гендерних досліджень – унікальний для того періоду ресурс, що містив електронну бібліотеку, бази даних дисертацій, мережевих ресурсів, гендерних модулів та курсів тощо; віртуальний Музей жіночої та гендерної

історії, Центр гендерної культури у Харкові в рамках проекту «Центр гендерної культури як інноваційний центр інтерактивної гендерної освіти»; практична цінність науково-дослідного центру з проблем гендерної освіти та виховання учнівської та студентської молоді НАПН України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка полягає в інституціоналізації гендерних досліджень, системному та синергійному підходах до впровадження гендерночутливих практик у національну школу, введення гендерної термінології у програмні документи, що дозволить створити ефекти рівноцінної присутності суб'єктів жіночої та чоловічої статі в освітніх програмах шкіл і ЗВО, програмах соціально-економічного розвитку регіонів з метою формування егалітарної особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу та європейської спільноти;

– Музею жіночої та гендерної історії (Gendermuseum) – єдиного гендерного музею в Україні та Східній Європі. Перелік усіх Гендерних центрів при закладах вищої освіти у Додатку Д.

На сьогодні розвиток гендерної культури не став складовою педагогічного процесу вищої школи, гендерна освіта увійшла до навчальних планів лише окремих університетів, єдина в Україні фахова магістерська програма підготовки дослідників гендерної проблематики створена при кафедрі соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Для реалізації завдань розвитку гендерної культури не вистачає фахівців, наукових публікацій, навчальних видань та методичних розробок. Водночас існує досить різноманітний досвід осередків гендерної освіти, який може бути використаним у діяльності ЗВО.

Нами було створено Герний центр, основна діяльність якого спрямована на гендерну соціалізацію студентів з особливими освітніми потребами.

Читання студентами різної літератури все частіше розуміється як основна складова культурної, освітньої, соціально-комунікативної та

особливо гендерної підготовки молоді. Вважаємо, що читання справді є агентом гендерної соціалізації студентської молоді. Багато потрібної, корисної і цікавої інформації залишається поза увагою молодих читачів, не використовується значна частина бібліотечного фонду. На нашу думку, читання, з одного боку, забезпечує той необхідний запас знань, умінь та навичок, який значною мірою визначає характеристики особистості, що дають їй можливість посісти місце у одній із соціальних груп суспільства, а з іншого – є частиною певної соціальної ролі, обумовленої відповідним соціальним статусом.

Встановлено: «Сім'я, шлюб, діти є невід'ємними цінностями кожного суспільства. Сучасна молодь береже традиції сім'ї, сімейного способу життя, відповідально ставиться до створення власної родини. Молодь прагне до душевного комфорту, любові та поваги, народження та виховання дітей. Але відсутність позитивних зразків для статево-рольового становлення, чоловічої та жіночої ролі, негативно відбивається на житті молодих сімей і є причиною розпаду шлюбу. А особливої уваги потребують сім'ї студентів з інвалідністю» [26, с. 13].

Немає підстав вважати, що сексуальний потяг у людей з обмеженими розумовими можливостями сильніший – просто ці люди мають труднощі з розумінням і контролем власних бажань. Багато батьків, стикаючись зі статевими змінами у дітей, розгублюються, не розуміють, як правильно реагувати у цій ситуації, як допомогти дитині опанувати себе та зберігати соціально прийнятну поведінку.

Діти, які зрозуміють своє призначення, мають довести всім, що вони красиві, розумні і успішні, можуть мати значні успіхи в житті, і для цього їм не потрібно зациклюватися на своїй сексуальності. Той, хто говорить про нормальність самозадоволення, вільні статеві відносини – злочинець як відносно суспільства в цілому, так і відносно цих особливих дітей зокрема.

Питання гендеру в сім'ї є малодослідженим. Учені не приділяють належної уваги сучасній родині в процесі дослідження гендерної соціалізації.

Недооцінюється роль сім'ї у формуванні гендерних стереотипних уявлень. Існує взаємозв'язок гендеру і сімейного виховання, оскільки в обох випадках предметом дослідження є родинні традиції, звичаї і обряди, які впливають на формування соціально-рольового статусу чоловіка і жінки в українській родині.

Задля цього нами було розроблено тренінгову програму «Підготовка молоді до сімейного життя». Підготовка до сімейного життя формує спрямованість на іншу людину, розуміння її зовнішніх виявів і внутрішніх станів, здатність помічати переживання іншої людини, психологічно підтримувати її. Саме тому актуальним наразі постає дослідження питання формування сімейних цінностей у молоді [26].

Визначено, що важливим напрямком гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами є позааудиторна робота. У ході цієї роботи у студентів розвивається толерантність, закріплюються набуті знання, формуються необхідні комунікативні навички [37].

Мета позааудиторної діяльності ЗВО полягає у тому, щоб допомогти і хлопцям, і дівчатам з інвалідністю стати щасливими людьми, щоб вони повною мірою могли реалізувати свої здібності, щоб одержували задоволення від свого життя, бути впевненими у собі і своєму майбутньому. Завдання гендерного простору позааудиторної роботи ЗВО є суперечливим: між важливістю навчити студентів з особливими освітніми потребами жити у сучасному суспільстві, бути «як усі» та розвинути здібності і свою індивідуальність через гендерний підхід. Цей підхід дасть студентам більшу свободу вибору й самореалізації, допоможе бути досить гнучкими і вміти використовувати безпечні можливості поведінки [37].

Загалом позааудиторна робота, яка сьогодні виходить далеко за межі традиційного навчання та включає активне волонтерство, проектну діяльність, участь у акціях, форумах, тренінгах, суттєво підвищує професійні навички та компетентність як студентів, так і викладачів та співробітників, спрямовує їх у практичну площину, демонструючи реальну гендерну рівність

і спростовує наявні стереотипи.

Українські жінки традиційно несуть на собі майже усі домашні обов'язки. 35 % жінок називають сімейні проблеми серед основних перешкод на шляху до професійного та кар'єрного зростання [51]. У системі законодавчої влади жінки представлені 11 відсотками. Серед керівників бізнесу у промисловості лише 2 % жінок. Жінки контролюють лише 5–10 % економічних ресурсів. Заробітня платня жінок на 25 % менша від чоловічої [173]. Близько 90 % потерпілих від насильства в сім'ї – жінки [51].

Відокремимо гендерні проблеми українських чоловіків:

- живуть у середньому 62 роки, що на 12 років менше середньої тривалості життя жінок [147];
- мають найвищі темпи зростання захворювання на ВІЛ/СНІД та туберкульоз [147];
- приблизно третина з них не може залишити по собі нащадків через безпліддя [147];
- чоловіки становлять понад 80 % самогубців і переважну кількість тих, хто переніс інфаркт чи інсульт [147];
- потерпають від неможливості отримати андрологічну медичну допомогу чи консультацію [147];
- для України притаманна чоловіча надсмертність: чоловіків у віці 28–47 років помирає в рази більше, ніж жінок, і ці цифри зростають у зв'язку з подіями, що відбуваються в країні [147].

Гендерні проблеми не є тільки жіночими, як це вважається більшістю населення України. Висока смертність чоловіків – це втрата людських ресурсів України. Це – проблеми всього суспільства [140]. І жінок, і чоловіків.

Жінки з інвалідністю є найуразливішою групою на ринку праці. Однією з ключових проблем у сфері працевлаштування жінок з інвалідністю є наявність стереотипів та упереджень щодо них.

За дослідженням науковців [66; 153], було визначено такі стереотипи

щодо жінок з інвалідністю, а саме:

- 1) жінки з інвалідністю можуть виконувати тільки некваліфіковану роботу;
- 2) вони часто і тривалий час відсутні на робочому місці;
- 3) роботодавці побоюються щодо того, як стан здоров'я жінки позначиться на виконанні службових обов'язків;
- 4) для пересування жінок з інвалідністю на території підприємства потрібні спеціальні ліфти, пандуси, а робоче місце необхідно обов'язково переобладнати. Разом із тим, далеко не завжди потрібно спеціально облаштовувати робоче місце, інколи достатньо перерозподілити функції чи змінити графік роботи.

Отже, виокремлюємо такі бар'єри до зайнятості жінок з інвалідністю.

Це, передусім:

- функціональні обмеження, що потребують створення спеціальних умов;
- непристосовані робочі приміщення та відсутність перспектив адаптації робочого місця відповідно до функціональних обмежень;
- транспортна недоступність;
- відсутність можливості працювати дистанційно або за гнучким графіком;
- недостатній індивідуальний супровід під час пошуку роботи;
- обмежений перелік професій для проходження професійної реабілітації, освітніх закладів, пристосованих для навчання / перекваліфікації людей з інвалідністю.

Упровадження гендерної складової у позааудиторну роботу ЗВО потребує системного підходу, що, перш за все, потребує високого рівня гендерної чутливості керівного складу ЗВО.

На основі вивчення наукової та навчально-методичної літератури [188; 214; 261] виділяємо такі блоки гендерно-орієнтованих знань, які умовно

можемо співвіднести з напрямками позааудиторної роботи студентів і які певною мірою формують гендерні знання молоді [28].

1. Національна складова. Цей блок гендерної інформації буде сприяти становленню активної громадянської позиції у напрямку усвідомлення значущості тих необхідних гендерних перетворень, що відбуваються у всьому світі, у тому числі на Україні.

2. Інтелектуальна складова. Блок гендерних знань основних категорій і понять гендерного аналізу, завдяки яким, студенти, через набуття критичного мислення, повинні осмислити існування гендерної системи в сучасному суспільстві, її асиметрії, конструктивістського походження «жіночого» та «чоловічого», їхньої диференціації. Оволодіння цими знаннями надасть можливість застосування гендерної методології до аналізу будь-яких суспільних процесів.

3. Моральна складова. Цей блок містить знання, спрямовані на формування системи відношення до суспільства, інших людей, до самого себе. Усвідомлення гендерних особливостей індивідумів дозволить розвинути гендерну чутливість, здатність до переживання, поваги до іншої культури міжособистісних взаємин між статями, культури власної гендерної поведінки.

4. Фізична складова. Даний блок дозволить враховувати особливості спортивних інтересів студентів різної статі, зрозуміти значення гендерних стереотипів у процесі формування фізичної культури.

5. Трудова складова. Гендерно-орієнтовані знання цього блоку спрямовані на розуміння проблем гендерної нерівності в трудовій сфері, гендерних особливостей вибору майбутньої професії.

6. Сімейна складова. Знання цього блоку нададуть можливість проаналізувати існування традиційних патріархатних установок виховання дітей різної статі, зв'язок міжособистісних взаємин у родині і сімейними гендерними ролями, роль сім'ї у відтворенні традиційних гендерних

стереотипів, їхній негативний вплив на розвиток подружніх і батьківських відносин.

7. Правова складова. Цей блок дозволить усвідомити потреби сучасного суспільства в гендерному законодавстві, яке сприятиме забезпеченню гендерної рівності, наданню рівних можливостей обом статям [28].

Вважаємо, що впровадження гендерної складової в позааудиторну роботу передбачає реалізацію системи заходів, а саме: включення гендерного компоненту у план позааудиторної роботи ЗВО; інформаційно-методичний супровід позааудиторних заходів, що проходять у стінах ЗВО з метою відстеження наявності гендерних стереотипів; організацію та проведення систематичних навчань щодо підвищення рівня гендерних знань професорсько-викладацького складу ЗВО. В організації позааудиторної діяльності студентів слід використовувати різноманітні форми виховної роботи, серед яких: круглі столи, тренінги, естафети, квести, майстер-класи, фотоконкурси, табори, відеоклуби, флеш-моби, конкурси студентських робіт, кінозали та відеолекторії, екскурсії, тощо. В ході їх реалізації доцільно застосовувати нові інформаційні технології: активність у соцмережах, участь у форумах, створення гендерночутливих інформаційних продуктів, таких, як відеоролики, листівки, плакати тощо [28].

На нашу думку, залучення студентів з особливими освітніми потребами до гендерного простору позааудиторної роботи ЗВО допомагає розв'язати такі завдання:

- ознайомлення студентської молоді з нормами і правилами міжстатевого спілкування (норми релігії, етносу, культури, законодавства, літературні образи-еталони тощо);
- розкриття особливостей людської, як жіночої, так і чоловічої психології, спільного, а також відмінного у поведінці представників різної статі;
- формування у студентів правильного уявлення про взаємини статей,

що базуються на засвоєнні системи усталених цінностей.

Встановлено, що результат процесу гендерної соціалізації полягає не лише у правильному розумінні студентом сутності моральних норм та настанов у сфері взаємин статей, але й потреби керуватися ними в усіх сферах діяльності. У процесі залучення студентів з особливими освітніми потребами до гендерного простору позааудиторної роботи ЗВО необхідно досягнути розвитку у студентства: соціальної відповідальності у взаєминах між статями, переконання, що і в сфері інтимних відносин людина не є незалежною від суспільства; здатності розуміння інших людей і почуття поваги до них, у першу чергу, як до людей взагалі, у другу – як до представників чоловічої чи жіночої статі, здатності враховувати й поважати їх специфічні статеві особливості в процесі спільної діяльності; здатності й прагнення оцінювати свої вчинки стосовно інших людей з урахуванням статевої належності, виробляти поняття хорошого й поганого вчинку в сфері цих відносин; усвідомлення себе представником своєї статі, що підтримує самооцінку і почуття самоповаги, впевненість і потенціал самореалізації; формування необхідних навичок спілкування й взаєморозуміння у сфері міжстатевих стосунків; формування досвіду нестатевої любові, дружніх стосунків між представниками різних статей [14].

Досліджено, що реалізація позааудиторної роботи діяльності ЗВО студентів з особливими освітніми потребами до гендерного простору, має відбуватися за таким напрямками:

- розширення можливостей для самореалізації студентів (наприклад, заохочення дівчат до занять спортом, а хлопчиків – до самообслуговування);
- організація досвіду рівноправного співробітництва хлопців і дівчат у спільній діяльності;
- зняття традиційних культурних заборон на емоційне самовираження хлопців, заохочення їх до вираження почуттів;

- створення з дівчатами досвіду самозаохочення й підвищення самооцінки (наприклад, технологія щоденника з фіксуванням успіхів);
- створення умов для тренування міжстатевої чутливості (наприклад, через театралізацію, обмін ролями);
- залучення обох батьків (а не лише матерів) до виховання дітей [14].

Саме тому, важливою соціально-педагогічною умовою гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами є створення у гендерночутливого ЗВО через позааудиторну діяльність студентів, а також активна участь у роботі гендерного Центру.

Висновки до другого розділу

Наукове обґрунтування соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації студентської молоді в умовах ЗВО дозволяє зробити такі висновки.

Нами визначено три соціально-педагогічні умови реалізація яких сприятиме гендерній соціалізованості студентської молоді з особливими освітніми потребами: створення гендерночутливого середовища університету, заснованого на ідеї гендерної рівності; мотивація викладачів та студентів до співпраці в інклюзивному середовищі у контексті гендерної соціалізації; залучення студентів з особливими освітніми потребами до гендерного простору позааудиторної роботи ЗВО.

Установлено, що перша умова гендерної соціалізації студентської молоді в умовах ЗВО має бути пов'язана зі створенням гендерночутливого середовища університету, заснованого на ідеї гендерної рівності. Принцип гендерної рівності має реалізовуватися насамперед у роботі викладачів ЗВО. Необхідні реформи і в навчальному процесі задля гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами, зокрема ретельно добирати гендерну інформацію, яка стане підґрунтям для формування у них ціннісних ставлень щодо егалітарних гендерних уявлень.

Доведено, що друга соціально-педагогічна умова полягає в мотивації викладачів та студентів до співпраці в інклюзивному середовищі у контексті гендерної соціалізації. У навчально-виховному процесі ЗВО залишаються потенційні резерви для вдосконалення процесу гендерної соціалізації студентів з особливими потребами до навчально-виховного процесу.

Третя умова припускає, що гендерна соціалізація повинна будуватись на основі залучення студентів з інвалідністю до гендерного простору позааудиторної роботи ЗВО, яка має відбуватися за таким напрямками: розширення можливостей для самореалізації студентів (наприклад, заохочення дівчат до занять спортом, а хлопців – до самообслуговування); організація досвіду рівноправного співробітництва хлопців і дівчат у спільній діяльності; зняття традиційних культурних заборон на емоційне самовираження хлопців, заохочення їх до вираження почуттів; формування у дівчат досвіду самозаохочення й підвищення самооцінки (наприклад, через театралізацію, обмін ролями); залучення обох батьків (а не лише матерів) до виховання дітей.

Досвід студентів з особливими освітніми потребами не є гендерно-нейтральним, адже хлопці та дівчата мають справу з різними реаліями, які формують досвід і розуміння інвалідності.

Гендер є одним із базових вимірів соціальної структури студентства, поряд з віковими, расовими, класовими характеристиками особистості. Усвідомлення гендерної належності є конструюючим елементом соціальних відносин у ЗВО, що базується на відмінностях між хлопцями та дівчатами. Необхідно проводити планові виховні заходи, спрямованої на виявлення і нейтралізацію гендерних стереотипів, які утворюють базис недотримання гендерного паритету та дискримінації. Ці заходи сприятимуть формуванню гендерної компетентності та рівності студентства загалом, а особливо з освітніми потребами.

РОЗДІЛ 3

**ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ
ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ
ЗВО: ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД**

3.1. Діагностика отриманих результатів дослідження

Подальше дослідження передбачало педагогічний експеримент, під час якого відбувалася безпосередня перевірка основних положень монографії, представлених у її теоретичному розділі. Експеримент проведено за три етапи: констатувальний (2016–2017 рр.), формувальний (2017–2018 рр.) та контрольний (2018–2019 рр.).

Констатувальний етап експерименту дозволяє, передусім, дослідити об'єктивне ставлення студентської молоді до здобувачів вищої освіти з інвалідністю, для того щоб чітко розуміти: чи готові студенти та ЗВО допомогти соціалізуватись у гендерному аспекті таким особам; визначити стан гендерної соціалізації студентської молоді з інвалідністю під час навчання у закладі вищої освіти шляхом визначення рівня гендерної соціалізації студентів контрольної і експериментальної груп; з'ясувати становлення гендерних стереотипів очима студентства, що і є основною проблемою на шляху до гендерної соціалізації. Отже, метою констатувального етапу експерименту є визначити рівень гендерної соціалізованості студентів з особливими освітніми потребами у ЗВО.

І. Іванова стверджує: «Сьогодні важливим є усвідомлення того, що всі студенти, незалежно від стану їхнього здоров'я та фізіологічних особливостей, можуть і повинні мати рівний доступ до якісної освіти, а особливо до звичайного, повноцінного людського спілкування. Завданнями вищого навчального закладу є не тільки створення умов для розвитку студентів з інвалідністю у здоровому середовищі однолітків та формування толерантного ставлення до них з боку батьків, викладачів та студентів, а й

досягнення повної освітньої інтеграції, що незмінно веде до прогресу» [96 с. 32].

Під час дослідження було використано діагностичні методи, методики для самовдосконалення викладачів, анкетування, самотестування, педагогічні спостереження, розв'язання проблемних ситуацій, зміст яких розкрито в підрозділі 3.1.

Дослідження було тривалим та систематичним, у ньому брали участь 530 студентів різних спеціальностей першого (бакалаврського) освітнього рівня. Ми максимально намагалися територіально охопити усю Україну, різні регіони. Тому експеримент проводився на базі Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (100 осіб, спеціальність 243 «Туризм», III курс), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (150 осіб, спеціальність 231 «Соціальна робота», II та III курси), Харківської гуманітарно-педагогічної академії (90 осіб, спеціальність 012 Дошкільна освіта (молодший спеціаліст), I та II курси), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (90 осіб, спеціальність 231 «Соціальна робота», II курс), Чернігівського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (90 осіб, спеціальність 053 «Психологія», III курс), Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (50 осіб, спеціальність 061 «Журналістика», II курс).

Відповідно до завдань дослідження нами було виділено загальну вибірку сукупність у кількості 530 осіб (300 дівчат та 230 хлопців), яка, у свою чергу, була поділена на ряд вибірок. Передусім, це контрольна група (КГ) – 200 студентів (120 дівчат та 80 хлопців) та експериментальна група (ЕГ) – 330 студентів, (180 дівчат та 150 хлопців) Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Харківської гуманітарно-педагогічної академії, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Було проведено анкетування «Ставлення студентської молоді до

студентів з особливими освітніми потребами», для того щоб чітко розуміти: чи готові студенти та ЗВО допомогти соціалізуватися студентам з інвалідністю.

Проведене анкетування дозволило визначити, чи знає студентська молодь, хто такі студенти з особливими освітніми потребами. Отримали такі результати:

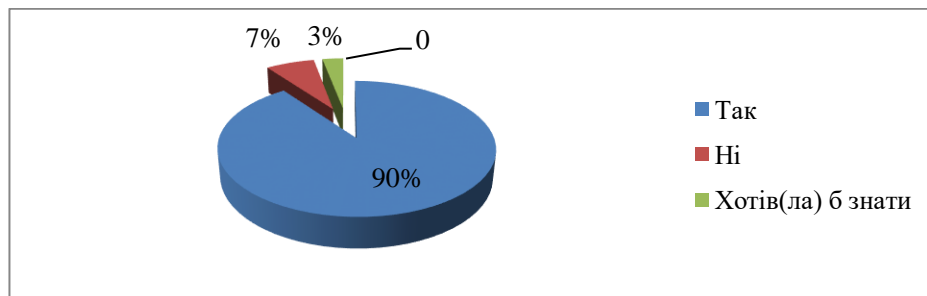

Рис. 3.1. Розподіл відповідей на питання «Чи знаєте, хто такі студенти з особливими освітніми потребами?»

Встановлено, що 73 % студентів вистачає інформації про студентів з особливими освітніми потребами, 18 % – хотіли б знати більше і 9 % – не вистачає інформації.

Результати опитування свідчать про те, що 47 % студентів-респондентів добре ставляться до студентів з обмеженими можливостями, 44 % вказали, що їм шкода студентів з інвалідністю, а 9 % – байдуже ставляться до них. При цьому маємо такі результати:

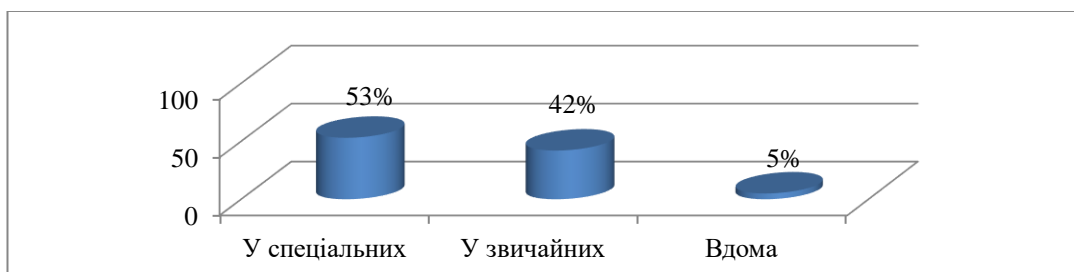

Рис. 3.2. Розподіл відповідей на питання «У якому навчальному закладі краще було б навчатися студентам з обмеженими можливостями»

55 % опитаних студентів ставляться добре до того, щоб студенти з особливими освітніми потребами були одногрупниками, 32 % студентів –

байдуже, 3 % – негативно, 10 % студентів ще не визначились. І відповідно, 84 % студентської молоді будуть спілкуватись із студентами з інвалідністю, а 26 % – не впевнені.

У 43 % опитаних респондентів є друзі серед студентів з особливими потребами.

Майже в усіх ЗВО – 86 % (за винятком Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»), студенти, які брали участь в дослідженні, вважають, що не створені умови для соціалізації студентів з особливими освітніми потребами.

23 % студентської молоді вважають, що потрібно створювати у їхньому ЗВО центр, у якому студенти з особливими освітніми потребами могли б спілкуватися окремо від них, 37 % – вважають, що цього не потрібно і 40 % – не знали, що відповісти.

Серед позитивних рис особистості, що притаманні студентам з обмеженими можливостями, студенти-респонденти вказали такі: доброзичливість, наполегливість у досягненні мети, терпіння, простоту, відкритість, щирість, працьовитість, цілеспрямованість, старанність, відповідальність, чесність, життєрадісність, дружелюбність; серед негативних – недовіру до інших, жалісливість, заздрість, брак ініціативи, вразливість, нервовість, замкненість у собі, сором'язливість.

94 % студентства вважають, що потрібно створювати умови для соціалізації студентів з інвалідністю.

Розв'язання наступного дослідницького завдання передбачало проведення детального аналізу реального стану гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами в умовах вищої школи. При цьому така діагностика повинна спиратися на міцну та добре обґрунтовану критеріальну базу дослідження.

Таким чином, було з'ясовано, що студенти та ЗВО готові допомогти соціалізуватися студентам з особливими освітніми потребами та знають практично усе про них. Зупинимося на критеріях гендерної соціалізації

студентів з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО.

Л. Харченко, досліджуючи формування гендерних стереотипів у процесі соціалізації жіночої молоді, визначала такі критерії: 1 – ставленнєвий, що характеризує позиції й погляди жіночої молоді на панівні в суспільстві стереотипи залежно від статі; 2 – діяльнісний, який відображає прагнення жіночої молоді до гендерної рівності; 3 – особистісно-компетентнісний, що визначає індивідуально-особистісні якості жіночої молоді щодо реалізації гендерної рівності в соціальній практиці [243; 244; 245].

П. Терзі зазначає, що «...вивчаючи формування гендерної культури студентів вищих навчальних закладів, доводить, що структура гендерної культури складається із трьох основних компонентів, тісно пов'язаних один із одним: когнітивного, що забезпечує знання поняттєво-термінологічного апарату й розуміння основних ідей гендерної теорії; аксіологічного, що забезпечує визнання доцільності ідей гендерної рівності, цінності кожної особистості; дієво-практичного, що забезпечує прояв поваги до особистості, незалежно від статі, та толерантність у взаємодії з людьми різної спрямованості їхньої гендерної ідентичності тощо» [230, с. 121]. Відповідно до них автором було обрано наступні критерії їх виміру: інтелектуальний, ціннісний і поведінковий.

Визначимо такі критерії гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами: *особистісний* – пов'язаний із змістовним наповненням особистого ціннісного й емоційного ставлення до гендерної тематики; *інформаційний*, що відображає сукупність теоретичних (наукових, суспільних, нормативних) знань і уявлень щодо гендерної проблематики, на основі яких формуються особистісні якості та суспільна й інтимна поведінка особистості; *поведінковий*, який пов'язаний із специфікою поведінки особистості в процесі міжособистісного спілкування (публічного та приватного) в гендерному контексті. Сукупність відповідних їм показників та рівнів представлено у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Критерії гендерної соціалізації студентів

з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО

Критерій	Рівень	Показники
Особистісний	<i>Високий</i>	<ul style="list-style-type: none"> – відмова від патріархальних гендерних стереотипів і опора у поглядах на сучасну егалітарну ідеологію відносин статей; – переконаність у необхідності реалізації ідеї гендерної рівності шляхом забезпечення рівності перед законом, рівності можливостей, рівності результату, гендерного паритету; – виражена спрямованість на позитивне ставлення до себе як представника певної статі, на ставлення до чоловіка та жінки як цінності; – сформована потреба у дружбі та любові як внутрішньому джерелі формування гендерних взаємовідносин
	<i>Достатній</i>	<ul style="list-style-type: none"> – критичне ставлення щодо прояву окремих гендерних стереотипів і розуміння необхідності їх поступового подолання; – переконання в необхідності тільки законодавчого забезпечення гендерної рівності та стихійного створення умов задля цього де факто; – ставлення до чоловіка та до жінки як цінності, позитивне ставлення до себе як представника певної статі, що виявляється більшою мірою на емоційному рівні і рідше – на ціннісному; – потреба у дружбі та любові як внутрішньому джерелі формування гендерних взаємовідносин має прояв, як правило, на емпіричному, ситуативному рівні
	<i>Низький</i>	<ul style="list-style-type: none"> – у своїх поглядах і уявленнях спирається на патріархальні гендерні стереотипи; – не бачить необхідності у будь-яких спеціальних діях, мірах, акціях для забезпечення гендерної рівності; – практично не сформоване ціннісне ставлення до чоловіка / жінки як представника певної статі; – потреба у дружбі та любові розглядається не в контексті гендерних взаємовідносин, а, як правило, у контексті особистісно-інтимних
Інформаційний	<i>Високий</i>	<ul style="list-style-type: none"> – чітке та зрозуміле уявлення про поняття «гендер», «гендерна соціалізація», «гендерна рівність»; – правильне розуміння особливостей гендерної та статевої ідентичностей людини;

Продовження таблиці 3.1

		<ul style="list-style-type: none"> – повна поінформованість щодо правової бази у сфері гендерних взаємовідносин у суспільстві; – яскраво виражений інтерес щодо вивчення гендерної проблематики в сучасному суспільстві
	<i>Достатній</i>	<ul style="list-style-type: none"> – у цілому правильні, хоча й поверхові знання основних гендерних понять; – знання тільки загальних особливостей гендерної та статевої ідентичностей людини; – знання про наявність правової бази у сфері гендеру на рівні загальної спрямованості прийнятих законів та інших правових актів; – інтерес щодо гендерної проблематики виявляється епізодично
	<i>Низький</i>	<ul style="list-style-type: none"> – знання про поняття «гендер» та гендерну проблематику відсутні; – розуміння особливостей гендерної та статевої ідентичностей людини на рівні повсякденних уявлень; – знання про наявність будь-якої правової бази щодо гендерних взаємовідносин відсутні; – вивчення гендерної проблематики або не викликає зацікавленості, або осмислюється дуже рідко
<i>Поведінковий</i>	<i>Високий</i>	<ul style="list-style-type: none"> – активна участь у суспільній діяльності гендерної спрямованості (круглі столи, тренінги, конкурси, семінари тощо); – систематичний прояв у поведінці гендерно-збалансованих відносин між статями; – яскраво виражений прояв послідовності та непримиренності у боротьбі з патріархальними гендерними стереотипами; – сформована цілісна модель поведінки, яка спирається на ідею гендерної рівності
	<i>Достатній</i>	<ul style="list-style-type: none"> – як правило, несистематична, епізодична участь у суспільній діяльності гендерної спрямованості; – виражене прагнення проявляти в поведінці гендерно-збалансовані відносини між статями; – прояв критичного ставлення щодо застарілих стереотипів в окремих ситуаціях; – модель поведінки, спираючись на ідею гендерної рівності, перебуває у стадії формування, має прояв в окремих ситуаціях
	<i>Низький</i>	<ul style="list-style-type: none"> – пасивне, іноді негативне ставлення до суспільної діяльності гендерної спрямованості; – партнерські стосунки у взаємовідносинах із представниками протилежної статі в поведінці виявляються дуже рідко; – поведінка, як правило, будується на основі слідування патріархальним гендерним стереотипам; – сучасна модель поведінки, що спирається на ідею гендерної рівності, не сформована і не має прояву

Розглянуті критерії та їх показники дозволяють продовжити подальше

розв'язання завдань із досліджуваної проблеми, одним із яких є аналіз стану гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО.

Переходячи до аналізу за обраними критеріями, треба брати до уваги можливість віднесення одних і тих самих даних до різних критеріїв.

Нами було проведено констатувальний експеримент. Було використано різноманітні методи, зокрема метод спостереження, анкетування, вивчення і узагальнення педагогічного досвіду, самохарактеристика, аналіз продуктів діяльності.

Питання анкетування містили не тільки запитання стосовно проблем гендерної соціалізації студентів з інвалідністю, а й загальних проблем життя з метою визначення ширшої картини їхньої життєдіяльності та перспектив подальших досліджень. На цьому етапі констатувального експерименту опитували загальну сукупність респондентів – як контрольну, так і експериментальну групи.

Перш за все нас цікавило, які ж проблеми сьогодні хвилюють студентську молодь з особливими освітніми потребами.

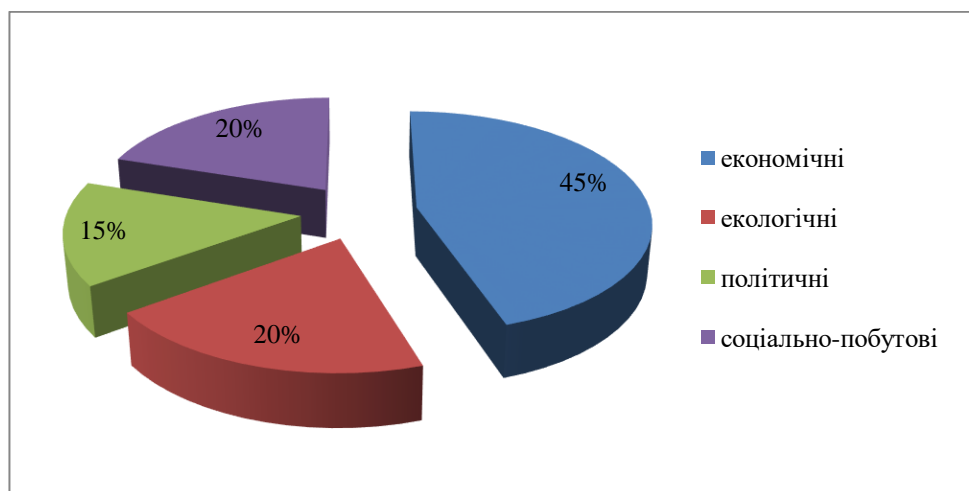

Рис. 3.3. Розподіл відповідей на питання «Які проблеми Вас сьогодні хвилюють?»

Потрібно відзначити, що студенти переймаються економічними проблемами. Так, на питання опитувальника: «Як Ви ставитеся до інших членів суспільства?», більшість респондентів зазначили, що спілкуються відкрито, на рівних (58 %), частина відповіли, що з обережністю (38 %), і 4 % – прагнуть уникати контактів.

Відповіді студентів з інвалідністю на запитання про якість їхнього життя ми показали у вигляді лінійної діаграми.

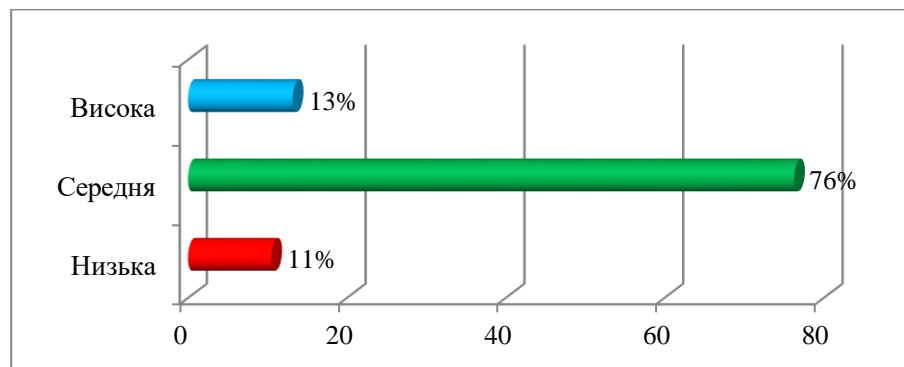

Рис. 3.4. Розподіл відповідей на питання «Як Ви оцінюєте якість свого життя?»

74 % студентів не відчують негативне ставлення з боку суспільства. Проте деколи їх принижували, не розуміли, ставилися до них нахабно, крали речі.

Те, як студенти оцінюють своє здоров'я, для зручності показано на графіку:

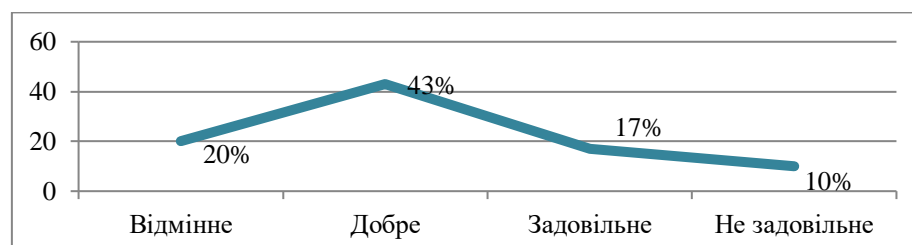

Рис. 3.5. Розподіл відповідей на питання «Як Ви оцінюєте своє здоров'я?»

Прикро, що на сьогодні ще 54 % студентів не забезпечені технічними засобами реабілітації.

На запитання, як вони оцінюють свій життєвий настрій, студенти дали різні відповіді:

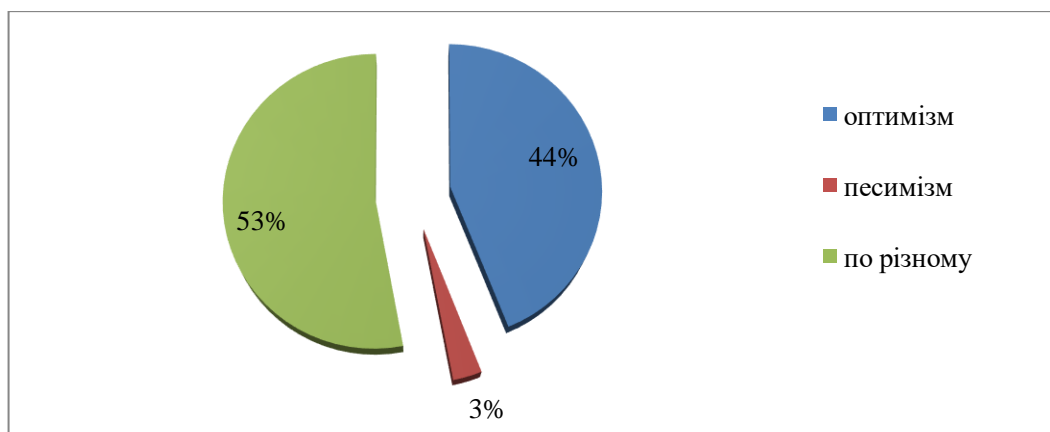

Рис. 3.6. Розподіл відповідей на питання «Як Ви оцінюєте свій психологічний життєвий настрій?»

Виявляється, що 72 % студентів з особливими освітніми потребами часто відвідують суспільні заходи, що проводяться у ЗВО, місті / селі, 8 % – завжди відвідують та 20 % – не відвідують ніколи.

Тішить те, що майже усі студенти з інвалідністю мають певні захоплення, серед яких: фітнес, танці, фото, кулінарія, бокс, футбол, проєктування «економних» будівель, шахи, дизайн, музика, читання, плетіння з бісеру, hand-made. А не вистачає для реалізації власного хобі та захоплення часу, здоров'я, упевненості в собі, коштів, знання англійської мови.

Позитивним є те, що у 87 % дівчат з особливими освітніми потребами відносини із хлопцями дружні та позитивні, та у 92 % хлопців з інвалідністю відносини із дівчатами також дружні та позитивні, інші респонденти зазначили, що нейтральні.

У наступному завданні студенти повинні були розподілити людські якості на «жіночі» та «чоловічі».

**Відображення розподілу студентами людських якостей
на «чоловічі» та «жіночі»**

Якості	Відповіді студентів у %	
	«Чоловік»	«Жінка»
Мужність	100	
Сміливість	87	13
Цілеспрямованість	58	42
Рішучість	55	45
Вміння співчувати	69	31
Жіночність		100
Ніжність	8	92
Романтичність	47	53
Активність	49	51
Наполегливість	63	37

Загальна картина відповідей доводить: 5 % студентів вважають, що деякі якості не можуть «переходити» із однієї групи в іншу. Це говорить про те, що ці студенти вважають, що є якості, які притаманні тільки жінкам або тільки чоловікам.

18 % студентів вважають, що дружби між хлопцем та дівчиною не існує. На нашу думку це зумовлено тим, що існують певні стереотипи, на подолання яких і спрямоване дослідження. Також були зазначені відповіді типу «хлопці кращі у дружбі, ніж дівчата». Щоб дослідити гендерні стереотипи усіх студентів, було проведено дослідження (Додаток В), метою якого є визначення гендерних проблем очима студентства.

У 39 % дівчат з особливими освітніми потребами є «другі половинки». Вони хочуть бачити свого хлопця цілеспрямованим, розумним, мужнім та сильним, «своєю людиною». У 32 % хлопців є «другі половинки». Хлопці виявилися більш стриманими в описі своїх дівчат, зазначаючи, що головне –

щоб було справжнє кохання.

20 % опитаних хлопців та 15 % дівчат не бачать себе у ролі чоловіка / жінки. Відповідно, 10 % та 6 % студентів з особливими освітніми потребами не хочуть створювати сім'ю та мати дітей. Деякі ж зазначили, що хочуть мати двоє або п'ятеро дітей. Вони бачать свою майбутню сім'ю здоровою, забезпеченою, благополучною, щасливою. Виходячи з цього, нами було розроблено тренінгову програму «Підготовка молоді до сімейного життя» (Додаток І).

53 % студентів з особливими освітніми потребами чули про закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», 23 % – добре знають цей закон та 24 % – не знають про цей закон нічого.

Було виявлено дуже низьку обізнаність студентської молоді у гендерних проблемах. Незважаючи на підвищення інтересу до цієї проблематики з боку державних органів і політичних сил в усьому світі, студенти практично не володіють не те що гендерним інструментарієм, а навіть будь-якою термінологією, 49 % студентів не знають значення слова «гендер», одна частина респондентів зазначила, що розуміють, що таке «гендер», але дати визначення цьому поняттю важко (28 %), інші – знають що таке «гендер» і можуть пояснити значення цього слова (23 %).

Невтішним є те, що 41 % респондентів зазначили, що питання гендеру в їхньому ЗВО не обговорювалися, 25 % вказали, що гендерні проблеми обговорювалися з викладачами після занять, у 14 % були теми гендеру в рамках певної дисципліни, і тільки у 15 % студентства був курс присвячений гендерним проблемам. Ця сумна статистика і спонукала до розробки окремого курсу «Гендерна соціалізація» для здобувачів вищої освіти всіх напрямків підготовки.

Лише в одному навчальному закладі, на базі якого проводився експеримент, є Центр гендерної освіти. Тільки 20 % студентів беруть участь у гендерних заходах. Діяльність Гендерного центру спрямована саме на залучення студентів до гендерного простору ЗВО.

Наступні відповіді студентів з інвалідністю подаємо у вигляді діаграми.

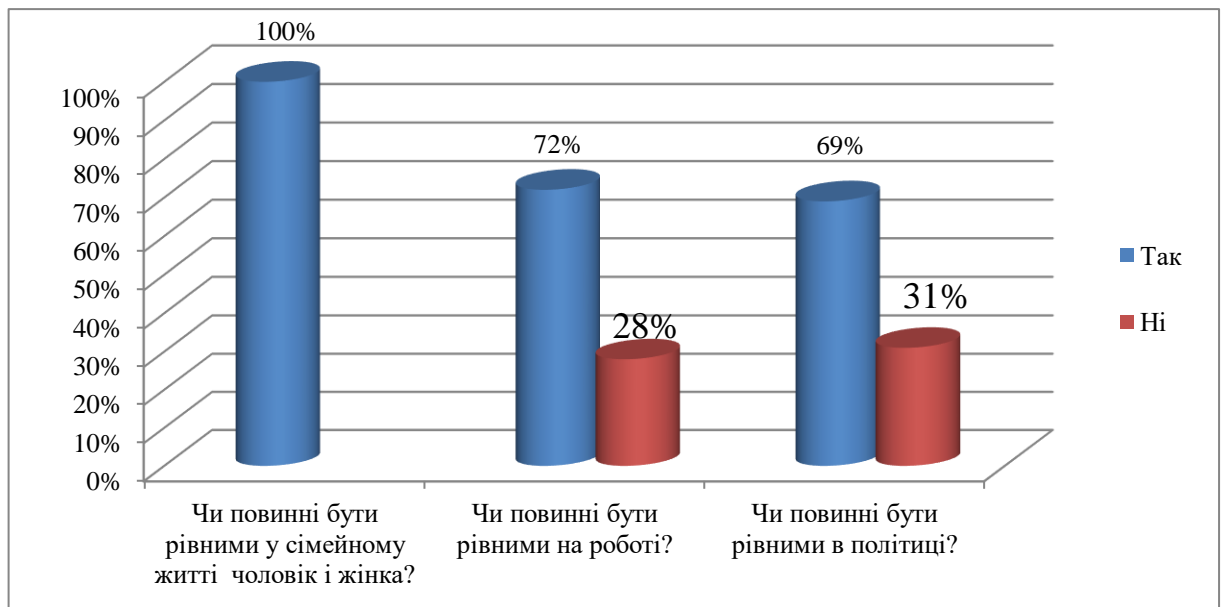

Рис. 3.7. Дані відповідей про рівність чоловіка та жінки

Визначено, що у студентів є певні стереотипні уявлення. На питання, чи відчують вони потребу у набутті знань щодо гендерних відносин у суспільстві, 17 % вказали – так, 49 % – не знають та 34 % – ні.

На запитання, яку вони хотіли б допомогу з боку держави для покращення своїх умов життєдіяльності, майже усі студенти зазначили – «матеріальної».

Питання гендерної ідентифікації є дуже важливим і актуальним для сьогодення, коли з'являються нові погляди та ідеї щодо подолання гендерних стереотипів, що панували та досі панують у нашому суспільстві. Останні спричиняють гендерну нерівність, породжують гендерні суперечності та конфлікти. Саме гендерні стереотипи є механізмом, що забезпечує закріплення і трансляцію з покоління в покоління гендерних ролей. Н. Городнова зазначає: «У суспільній свідомості гендерні стереотипи функціонують у вигляді стандартизованих уявлень про моделі поведінки і риси характеру, які відповідають поняттям «чоловіче» і «жіноче» [66, с. 65].

У сучасному розвиненому світі все гостріше постає питання руйнування стереотипів, тому що установлені стереотипи не дозволяють нормально реалізовуватися людям, що не згодні із загальноприйнятою думкою. Гендерні стереотипи дійсно відіграють негативну роль.

Нами проведено соціальний аналіз сформованих гендерних стереотипів студентської молоді та визначено гендерні проблеми, щоб у подальшому дослідженні спрямовувати свою роботу на їх подолання. У ході опитування респондентам було запропоновано відповісти на низку питань. Для зручності запитання та відповіді адресували окремо хлопцям та дівчатам, результати подано у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Гендерні стереотипи сучасної студентської молоді

№ з/п	Питання	Хлопці			Дівчата		
		Так	Ні	Свій варіант/ Важко відповісти	Так	Ні	Свій варіант/ Важко відповісти
1.	Чи погоджуєтесь із визначенням? Стереотип – це готова форма сприйняття.	85 %		15 %	54,4 %	45,6 %	
2.	Чи погоджуєтесь із визначенням? Гендер – це соціально- біологічна характеристика, через яку визначають поняття «чоловік» чи «жінка».	62,5 %	12,5 %		87,4 %	11,4 %	
3.	Чи погоджуєтесь із твердженням? Чоловіки розумніші за жінок.	12,5 %	25 %	50 % «суто індивідуально»		91,2 %	7,6 % «суто індивідуально»
4.	Чи погоджуєтесь із твердженням? Жінка – слабка стать.	62,5 %	25 %		11,4 %	87,4 %	
5.	Призначення жінки – бути матір'ю та дружиною?	100 %			83,6 %	15,2 %	

Продовження таблиці 3.3

6.	Усі чоловіки зраджують своїм дружинам?	25 %	75 %		11,4 %	87,4 %	
7.	Чи погоджуєтесь із твердженням? Розумна жінка не може бути щаслива в особистому житті.	12,5 %	75 %			98,8 %	
8.	Жінка не може бути керівником?	100 %				100 %	
9.	Жіноча логіка відрізняється від чоловічої?	87 %			100 %		
10.	Жінки більш емоційні від чоловіків?	100 %			95 %	3,8 %	
11.	Чи повинен чоловік повністю забезпечувати власну родину?	75 %	25 %		79,8 %	11,4 %	7,6 %
12.	Чи могли б Ви пробачити шлюбну невірність партнеру?		62,5 %	57,5 %		95 %	5 %
13.	Чи могли б Ви зв'язати своє життя з людиною, яка має дитину від попередніх стосунків?	37,5 %	25,5 %	37,5 %	68,4 %	15,2 %	15,2 %

Зміна стереотипів щодо статей, яка є необхідною умовою досягнення гендерної рівноправності, – процес вкрай тривалий і складний. Більшість населення не усвідомлює те, що подолання гендерних стереотипів та отримання гендерного балансу є важливим і має братися до уваги.

Завершуючи діагностику усіх отриманих результатів, маємо відзначити, що для успішної гендерної соціалізації саме використання новітніх технологій виховання дозволить позитивно впливати на адаптацію студентів з інвалідністю до мінливих трансформацій соціально-культурного оточення з метою подолання асиметричних умов для їх гендерного розвитку і становлення гендерної ідентичності. У процесі новітніх справ стане можливим формування адекватної гендерної поведінки студентів, якщо буде сприяти набуттю ними досвіду егалітарних гендерних відносин у міжстатевій взаємодії.

Програма експериментального дослідження формування гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами спрямована на реалізацію трьох взаємозалежних етапів (див. табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Етапи експерименту

№ з/п	Етап	Цілі та зміст експериментальної роботи
1	Констатувальний	Мета: визначити рівень гендерної соціалізованості студентів з особливими освітніми потребами у ЗВО. Зміст: розробка програми експериментальної роботи; формування генеральної та вибіркової сукупностей дослідження, експериментальних і контрольних груп; підбір діагностичного інструментарію; проведення й аналіз першого діагностичного зрізу
2	Формувальний	Мета: упровадити у процес аудиторної та позааудиторної роботи ЗВО експериментальних груп соціально-педагогічні умови гендерної соціалізації студентів з інвалідністю закладів вищої освіти. Зміст: апробація комплексу соціально-педагогічних форм, умов, методів, засобів формування гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами експериментальних груп
3	Підсумковий	Мета: виявити рівень ефективності запропонованих соціально-педагогічних умов. Зміст: проведення повторного діагностичного зрізу рівня гендерної соціалізації з інвалідністю контрольної та експериментальної груп; порівняння, кількісний і якісний аналіз отриманих результатів; перевірка їх статистичної значущості, формулювання висновків

Таким чином, здійснений аналіз реальної практики гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО за трьома виділеними критеріями показав низький її рівень практично за всіма показниками. Проведена діагностика свідчить, що низький рівень знань студентів із основ гендерної теорії, їх слабка обізнаність у сфері гендерних взаємовідносин і не розуміння сутності ідеї гендерної рівності не дозволяють належною мірою визначитися у пріоритеті гендерних цінностей, відмовитися від впливу застарілих стереотипів на власну свідомість, що, у свою чергу, виявляється в демонстрації моделі поведінки, заснованої на традиційних

патріархальних гендерних нормах статево-рольової взаємодії і в цілому відображає диференційовану гендерну соціалізацію студентів з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО.

Аналіз результатів констатувального етапу експерименту дозволив нам виявити проблемне поле гендерної соціалізації студентів умовах ЗВО в інклюзивному контексті. Загалом зроблені висновки є для нас одним з найважливіших орієнтирів, що дозволять практично упровадити соціально-педагогічні умови гендерної соціалізації студентської молоді в умовах ЗВО: інклюзивний підхід.

3.2. Упровадження соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації студентської молоді в умовах ЗВО:інклюзивний підхід

Розроблені у попередньому розділі соціально-педагогічні умови гендерної соціалізації студентів в умовах ЗВО дозволили нам визначитися із подальшою корегувальною роботою, яка вимагала від нас апробації всіх трьох умов, і яка відбувалася у формі формульованого експерименту.

Варто наголосити, що названі умови мають багато внутрішніх зв'язків, вони поєднані як сутнісно, так і процесуально, тому мають реалізуватися, на нашу думку, тільки у єдності та взаємозв'язку. Очевидно, що не можемо припустити здійснення успішної гендерної соціалізації студентства з особливими освітніми потребами без оволодіння ними сучасними науковими гендерними знаннями, які, у свою чергу, сприятимуть формуванню відповідних якостей і особистої позиції щодо цінностей ідеї гендерної рівності.

Відповідно до першої охарактеризованої умови – *створення гендерночутливого середовища університету, заснованого на ідеї гендерної рівності* – на формульованому етапі педагогічного експерименту у процесі навчання експериментальної групи використовувалися інтерактивні форми роботи:

- вирішення ситуацій із проблем профілактики насильства, гендерної дискримінації та нерівності;
- організація заходу «Толерантне відношення до представників ЛГБТ-спільнот», де було зосереджено увагу на відомих людях, які були чи є представниками секс-меншин. Студентство дізналося про кількість ЛГБТ-спільнот у місті Умань та Україні загалом. Також студенти на ватмані презентували один день із життя секс-меншин, який нічим не відрізняється від життя інших членів суспільства;
- організація заходу «Ми проти насильства над жінками». Цей захід був приурочений до акції, що проходила в Україні у рамках 16-денної кампанії ООН із прав людини «Людська гідність і справедливість для всіх нас»;
- «16 днів проти гендерного насильства», яка традиційно стартує в Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства щодо жінок – 25 листопада і закінчувалася 10 грудня – у День захисту прав людини;
- рольові ігри з проблем гендерної ідентичності, запобігання стереотипізації, упереджень;
- студентські брейн-ринги «Гендерні стереотипи»;
- студентська науково-практична конференція «Гендерна рівність в Україні: проблеми та шляхи їх розв'язання»;
- диспути «Чи можлива дружба між жінкою та чоловіком?», «Чоловіки з Марсу, жінки – з Венери... Чи є в них шанс порозумітися?», «Чи може бути професія чоловічою або жіночою?», «Жінка-керівник: за чи проти?»; дебати: «Чому чоловіки не йдуть у педагогіку?», «Чи існує гендерна рівність в Україні?», «Як розподілити хатні обов'язки?»;
- організація буккросингу, щоб підкреслити, що книги не бувають жіночими або чоловічими. Студенти та викладачі, прочитавши книгу, залишають її у книжковій шафці, для того щоб інша, людина могла цю книгу знайти та прочитати, а потім у свою чергу, повторити процес;

– обговорення питань профілактики кібернасильства, шляхів уникнення дискримінаційних практик проходило з використанням методів демонстрації у формі презентацій та відео-сюжетів. Специфіка навчальних занять дозволила використати такі методи: листування, твори-роздуми, есе «Моє місце в сім'ї», «Кар'єрні можливості для жінок і чоловіків в Україні». Також ефективними формами навчальної роботи стали: аналіз зразків народної творчості (прислів'їв, приказок) з метою порівняння гендерних уявлень та стереотипів; рекламно-інформаційна акція «Сучасний українець та українка: позбавляймося стереотипів!»;

– інтерактивні міжвузівські «круглі» столи «Сім'я – це партнерство», під час яких студентська молодь обговорює питання відносин у сім'ї, відповідальності щодо сімейних обов'язків;

– пісня на жестовій мові для студентів із вадами слуху – людина живе в суспільстві і її основна сила – у можливості спілкуватися з іншими людьми. Глухота – недолік здебільшого соціальний, який відчутно порушує соціальні зв'язки особистості. А якщо в долонях працівника соціальної сфери, психолога, довірливо лежить рука і доля дитини з вадами слуху, його місія і відповідальність зростає. Для студентів це був гарний досвід, вони змогли зрозуміти, наскільки глибоким і складним є світ спілкування глухонімих людей;

– акція «Краса унікальності» – фотосесія для студенток з особливими освітніми потребами. Ці красуні не побоялися вийти за рамки соціальних стандартів, косих поглядів, смішків та байдужості і дарують світу красу тіла, красу душі та непереборне бажання відчувати повноту життя. Таким, яким воно є...! Що таке краса? Жіноча краса протягом усієї історії людства була ледь не єдиним із джерелом натхнення для людей мистецтва. У різні історичні епохи, у різних народів та племен було абсолютно різне бачення краси. Уподобання змінювалися від перших «палеолітних» і грецьких Венер до східних та азіатських перлин, від здорових квітучих красунь до блідості та худорби аристократок. Та сьогодні ми спостерігаємо за тенденцією

оцінювання жінки у більшості випадків тільки ззовні, відповідно до параметрів, закладених мас-медіа та соціумом;

- презентація фотовиставки робіт Ярослава Полянського, який захоплюється фотографіями. Фотографує природу, цікаві краєвиди. У стінах читального залу № 1 бібліотеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини було проведено бібліо-фольк-party «Книжки – мов дивні розсипи скарбів», де студент факультету соціальної та психологічної освіти Ярослав Полянський був нагороджений грамотою за I місце;

- екскурсія до комунальної установи «Інклюзивно-ресурсний центр» Уманської міської ради;

- участь у I Міжнародному науково-практичному симпозиумі з питань інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму.

В окремий блок відносимо заходи з інклюзивного туризму, розробка туристичних маршрутів для осіб із різними нозологіями.

Організовано перший та другий в Україні конкурс між студентськими академічними групами «Подорожуємо без бар'єрів». Здійнено екскурсійні маршрути до м. Черкаси (музей образотворчого мистецтва) та Буцького каньйону; екскурсії «Умань туристична», а саме до Уманської картинної галереї, Василіанського монастиря, планетарію УДПУ імені Павла Тичини. Знято відеоролик «Що студентство знає про інклюзивний туризм?».

С. Савченко стверджує: «Форум-театр – це театр, організований громадою, де постановка п'єс спрямована на розв'язання актуальних питань, що турбують насамперед самих членів громади, і сприяє пошуку ґрунтовних рішень. Це спосіб висловлення прагнень людей, їхніх соціальних та політичних інтересів. Тренінгові елементи форум-театру використовуються у ході роботи з гендерним інтерактивним театром та волонтерами» [212, с. 22]. Учасники театру зображали всі види насилля в сім'ї, актуальні на даний час: фізичне, психологічне, економічне та сексуальне. Соціальний театр тривав лише одну перерву, але всі прохожі мали змогу побачити актуальні проблеми

суспільства.

Гендерний центр презентував студентам та студенткам нову методичну розробку – інтерактивну настільну гру «Крізь скляну стелю». Гра розрахована на широке коло: для студентства це можливість перевести фокус уваги з наявних гендерних стереотипів на історичні події, обумовлені боротьбою жінок за свої права, що сформували сучасне суспільство. Настільну гру «Крізь скляну стелю» розроблено командою Центру гендерної культури у рамках проекту «Центр гендерної культури» – інноваційного майданчика неформальної гендерної просвіти за підтримки Департаменту у справах сім'ї, молоді та спорту Харківської міської ради.

А також здійснено такі заходи:

- організовно III, IV та V благодійних фестивалів творчості «Рівні між собою ми, будемо разом Я і Ти». Виручені кошти пішли на потреби студентів з інвалідністю;

- виставку студентських стінгазет «Ми за здоровий спосіб життя», що має на меті соціальну рекламу здорового способу життя та профілактику шкідливих звичок;

- фотовиставки: «Моя мама професіоналка», «Мій дбайливий люблячий тато»;

- фотовиставку студентських груп «СТОП насильству над жінками». Мета фотовиставки – привернення уваги студентської молоді до актуальної проблеми – подолання насильства над жінками – як до порушення прав людини і залучення до боротьби з цим явищем. Сьогоднішній світ докола нас, на жаль, часто сповнений насильства: жорстокість демонструють на екранах, бачимо агресивні образи в рекламі та ЗМІ, а останнім часом у країні відбуваються трагічні події, які торкаються кожної і кожного. Лише за минулі три десятиліття проблема насильства щодо жінок та дітей (дані досліджень засвідчують, що близько 95 % потерпілих від домашнього насильства – це жінки, а у 75 % випадків від домашнього насильства страждають діти), а тепер і гендерного насильства як ширшого явища, стала

предметом обговорення в політичному полі й серед широкої громадськості – як на національному, так і на міжнародному рівні;

– на факультеті соціальної та психологічної освіти УДПУ імені Павла Тичини відбулася II-га Всеукраїнська науково-практична конференція «Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти». Цікавим був виступ Ольги Ігорівни Рассказової – доктора педагогічних наук, професора кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради на тему «Гендерна освіта фахівців: нові виклики у сфері дотримання прав людини та недискримінації». Виступ було присвячено гендерній та антидискримінаційній експертизі підручників.

Друга соціально-педагогічна умова – мотивація викладачів та студентів до співпраці в інклюзивному середовищі у контексті гендерної соціалізації.

Відбувалися засідання педагогічних майстерень для підвищення кваліфікації педагогічних працівників та майбутніх фахівців щодо залучення їх до участі в соціально-професійному партнерстві в інклюзивному освітньому просторі; реалізовувалася форма «Банк цікавих ідей» – розробка методики підвищення рівня «інклюзивності» освітнього простору, що включала всі суб'єкти освітньої інклюзії у контексті гендерної соціалізації. Проводилися науково-методичні семінари для педагогів та студентів із розробки та впровадження дидактичної моделі формування інклюзивної готовності й інклюзивної компетентності.

Аналізуючи хід експериментальної роботи, відзначимо, що у контексті впровадження розроблених соціально-педагогічних умов роботи зі студентами з особливими освітніми потребами у ЗВО ефективно велася робота з науково-викладацьким складом і кураторами академічних груп щодо їх підготовки до здійснення командної соціально-педагогічної роботи для супроводу студентів з інвалідністю в позааудиторній діяльності.

Підвищувалася мотивація науково-викладацького складу і кураторів академічних груп до роботи щодо сприяння включенню студентів з особливими потребами у студентські колективи, розвитку їхніх комунікативних здібностей, формування їхньої здатності до самореалізації, а також до організації спільної соціально-педагогічної діяльності науково-викладацького складу і кураторів академічних груп з розвитку толерантного ставлення до студентів з інвалідністю з боку однолітків.

В Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини затверджено Положення «Про організацію супроводу студентів з особливими потребами» від 17 березня 2018 року.

Наголосимо, що для підготовки викладачів та кураторів до командної роботи проводилися такі заходи: інтерактивний семінар-тренінг «Студенти з особливими освітніми потребами: забезпечення навчально-виховного процесу»; засідання «Клубу кураторів» щодо обговорення питань налагодження міжособистісної взаємодії у студентських групах; відкриті виховні години досвідчених кураторів академічних груп на теми толерантності та взаємодопомоги; зустрічі кураторів та викладачів із соціальним педагогом та психологом для обговорення проблем організації виховної роботи в інтегрованих групах тощо.

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує лекція для кураторів «Особливості організації роботи з формування толерантності та взаємодопомоги серед студентської молоді», що забезпечила посилення уваги та підвищення рівня підготовленості викладацького складу університету до соціально-педагогічної та психологічної роботи зі студентами.

Для успішної гендерної соціалізації в умовах закладу вищої освіти проводився комплекс бесід (див. табл. 3.5). Це зумовило підготовку викладачів до співпраці у інклюзивному середовищі у контексті гендерної соціалізації. Зазначимо, що бесіди проводилися в академічних групах, де студенти навчаються разом (студенти із особливими освітніми потребами не

виділяються в окрему інклюзивну групу).

Кураторські години у ЗВО є інструментом реалізації принципів педагогіки співробітництва і спрямовані на допомогу у створенні в академічних групах атмосфери довіри та поваги між суб'єктами освітнього простору; для контролю за навчальною успішністю студентів, проведення культурно-просвітницької роботи.

Таблиця 3.5

**Комплекс тематичних бесід кураторів із академічними групами
«Я і ти: від дружби до сім'ї»**

Тема	Короткий зміст
Я – дівчина, я – хлопець. Ми однакові, але різні	Образ «Я» у дівчат та хлопців; стереотипи сприйняття образу дівчини та образу хлопця; відмінність та рівність статей
Я і мистецтво спілкування	Поняття «спілкування», для чого воно потрібне; як правильно спілкуватися; норми та цінності міжособистісного спілкування; конфлікти у спілкуванні
Я і мої друзі	Поняття «дружба», вміння дружити; навіщо потрібна дружба; як знайомитися з «іншими» та товаришувати; якості друга; зрада – прощати чи ні
Кохання чи закоханість?	Поняття «закоханість», «кохання», яка між ними різниця; чи можливе життя без кохання; від кохання до ненависті і навпаки
Ранні шлюби: за чи проти?	Поняття «шлюб», «шлюбний вік», причини та наслідки ранніх шлюбів; впливи ранніх шлюбів на стабільність сім'ї
Образ сучасного юнака та сучасної дівчини	Якості успішних хлопців та дівчат, жінок та чоловіків; як ставити мету до самовдосконалення; бути впевненим та незалежним
Я і моє сексуальне здоров'я	Сексуальна адаптивність молоді: причини та наслідки; якщо кохаєш мене, доведи; ВІЛ/СНІД та хвороби, що передаються статевим шляхом; засоби контрацепції та особливості їх використання
Знати, щоб протистояти: залежність	Вплив куріння, алкоголю, наркотиків, азартних ігор, правопорушень на людину як біосоціальну істоту; кому це вигідно
Потреби та можливості	Конфлікт безмежних потреб та обмежених можливостей; розмежування понять «необхідного», «бажаного», «зайвого»

Теми для дискусій:

- «Ким бути краще: хлопцем чи дівчиною?»;
- «Хто такий справжній друг?»;
- «Скільки потрібно бути знайомими, щоб одружитися?»;
- «Що означає бути готовим до шлюбу?»;
- «Реєструвати чи не реєструвати свої стосунки з коханою людиною?»;
- «Чи може любов змінити особистість, яка схильна до аморальної поведінки?»;
- «Початок статевого життя у підлітковому віці: за і проти»;
- «Фізичне покарання: ефективний засіб виховання чи порушення прав дитини?»;
- «Розуміння чи протистояння: дорослі і підлітки?».

У рамках просвітницької роботи необхідно допомогти викладачам розширити їхні знання в різних аспектах, серед яких – організаційні механізми впровадження інклюзивного навчання, знання про особливості студентів, методику корекційної роботи. Нами запропоновано тематику для розгляду та опрацювання викладачів ЗВО: «Методика роботи із студентами, які мають особливі освітні потреби», «Корекційна робота», «Гармонізація стосунків студентів», «Методи роботи з батьками» (Додаток К).

До Дня студента волонтери Центру соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів» отримали сертифікат на додаткових 5 балів із будь-якої навчальної дисципліни, яку вони оберуть самостійно.

На факультеті соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини відбувся міський конкурс студентських та учнівських наукових робіт із гендерної тематики, у якому брали участь представники закладів вищої освіти, шкіл та коледжів міста. Організаторами конкурсу стала кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи, Гендерний центр, відділ у справах сім'ї та молоді

Уманської міської ради та відділ освіти Уманської міської ради. У конкурсі перемогли Катерина Чупіна – студентка факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини із науковою роботою «Дослідження гендерних особливостей розвитку інтелекту студентів психологів» (науковий керівник доц. Кравченко О. О.) та Микола Компанієць – студент факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини із соціальним проектом «Соціальний центр для представників ЛГБТІ «Liberty house».

Також реалізовано студентсько-викладацький проект «Жінки України в історії соціальної роботи», у ході якого описано вагомі здобутки жінок-українок у різні історичні періоди та їх внесок у розвиток соціальної роботи.

Одним із завдань навчального закладу, який прагне стати інклюзивним, має стати робота психолога із студентами з інвалідністю. Кожен студент не хоче виділятися як особливий, але хоче бути визнаною особистістю. Адже інклюзія пов'язана не лише з усуненням архітектурних бар'єрів, але і стосується більш широкого доступу до освітніх програм, викладання, навчання та оцінювання. Саме тому психолог Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини провела тренінг «Згуртований колектив» для учасників Центру соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів».

Про важливість та необхідність таких зустрічей зазначав директор Департаменту атестації кадрів вищої кваліфікації та ліцензування Міністерства освіти і науки України, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України Андрій Шевцов, коли був із робочим візитом в університеті.

Не менш важливим стало проведення науково-практичного семінару «Інклюзивний туризм як засіб соціально-психологічної реабілітації» за участі О. Д. Наровлянського – кандидата педагогічних наук, заслуженого вчителя України, заступника директора з навчально-методичної роботи Українського

державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді.

Ще одним позитивним втіленням соціально-педагогічної умови для гендерної соціалізації студентів з інвалідністю є створення груп самопомоги для студентської молоді з інвалідністю. Це дає можливість у загальних бесідах під час систематичних зустрічей членів груп окремим її учасникам отримати підтримку від інших членів групи і зрозуміти, що не тільки вони одні обтяжені аналогічними проблемами. Вони вчаться усвідомити свої труднощі, оптимально поводитися з ними та їх долати. У центрі роботи такої групи – взаємний обмін досвідом та інформацією. У групах самопомоги обмінюються інформацією, наприклад, щодо можливостей лікування їхніх захворювань, застосування медикаментів, їх ефективності і побічної дії, щодо правового поля людей із важкою інвалідністю або надання фінансової підтримки товариствами страхування по догляду за хворими та медичного страхування. Ініціатива з надання самопомоги є істотним доповненням до професійної допомоги в медичному і соціальному забезпеченні. Вона в першу чергу спрямована на компенсацію психосоціального дефіциту. Якщо групі потрібна допомога, тоді всі теми і проблеми повинні бути дуже точно сформульовані, а бажання з надання підтримки ззовні має виходити від усіх членів групи самопомоги. Також повинні бути визначені і межі наданої допомоги.

Як правило, група запрошує на свою зустріч консультанта, коли присутні всі члени групи самопомоги. Консультації мають проводитися тільки під час зустрічі групи. Особливо важливим при цьому є те, щоб консультанти не втручалися в тематику групи, а зосереджували напрямок своєї консультації лише на структурі та методах роботи групи.

Проведення щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Гендерні аспекти підготовки фахівців соціально-психологічної сфери».

На нашу думку, досить ефективним для досягнення цілей експериментальної роботи було розроблення та впровадження спецкурсу

«Гендерна соціалізація», що пропагує ідею соціально-психологічної рівноваги статей та взаємозамінності гендерних ролей, повноти розвитку індивідуальності, гармонійної цілісності особистості незалежно від її статевої належності.

Курс присвячено гендерним проблемам соціалізації в різні вікові періоди. Гендерні аспекти соціалізації розглянуто на трьох рівнях: на макросоціальному (із залученням напрацювань соціології, демографії, історії, етнографії, етнології та культурної антропології); на рівні міжособистісних відносин (з опорою в основному на соціально-психологічне знання); на індивідуальному рівні. Розрахований для студентів, які вивчають курси соціологічних і психологічних дисциплін, пов'язані з проблематикою статевих відмінностей; психологів і педагогів ЗВО.

Наступна соціально-педагогічна умова – *залучення студентів з особливими освітніми потребами до гендерного простору позааудиторної роботи ЗВО* – реалізовувалася шляхом організації діяльності гендерного Центру, взаємодії з органами студентського самоврядування, проведення добродійних акцій тощо.

Упровадження соціально-педагогічної умови розпочали із організації інформаційно-просвітницьких заходів, на яких висвітлювалися проблеми гендеру із різних аспектів, зокрема було проведено:

- лекцію «Профілактика ВІЛ/СНІДУ серед молоді»;
- зустріч із юрисконсультом щодо прав жінок в Україні;
- лекцію практичного психолога про навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами, про проведення корекційно-розвиткової роботи, роль психолога при інклюзивній формі навчання. Розповіли про дітей із порушенням комунікативних навичок (аутичним спектром поведінки) та роль тьютора в корекційному процесі;
- лекцію гінеколога про статеве дозрівання, статевий процес, засоби контрацепції, негативні наслідки ранньої вагітності та абортів, демонстрації інформаційного мультфільму «Коли дівчина дорослішає»;

– лекцію «Гендерний розпад». Лекція «Гендерний розпад» – це захоплива подорож гендерною історією України останнього століття. Якими насправді були соціальні ролі жінок та чоловіків у традиційних сільських спільнотах українців? Чому на початку ХХ століття на Західній Україні був найпотужніший жіночий рух у Європі? Чи справді у СРСР «не було сексу»? А що ж сталося з гендером у 1990-ті та 2000-ні? Чому колишній прем'єр-міністр казав, що «реформи – не жіноча справа», а колишній президент запрошував іноземців приїхати в Україну навесні, подивитись, як на вулицях розквітають каштани та роздягаються жінки? Всі ці проблемні запитання було висвітлено у лекції та обговорено із студентами;

– зустріч із начальником Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради. Вже не перший рік університет делегує своїх студентів на педагогічну практику, щоб ознайомити їх з особливостями роботи з надання соціальних послуг громаді м. Умань. Студентів ознайомили зі структурою Управління та основними напрямками роботи галузі, спектром соціальних послуг, новинами в законодавстві;

– зустріч із психотерапевтом з нагоди Всесвітнього дня психічного здоров'я, який відзначається з 1992 року з ініціативи Всесвітньої федерації психічного здоров'я. Метою цього дня є скорочення поширеності депресивних розладів, шизофренії, хвороби Альцгеймера, наркотичної залежності, епілепсії, розумової відсталості. Зростанню захворюваності сприяють інформаційні перевантаження, політичні й економічні катаклізми у країні, а провісниками захворювань є стреси;

– зустріч студентів із лікарем-наркологом, який розповів про основні стимули бажання людини, які роблять нас такими, якими ми є, та про вольові процеси. Детально проаналізував шкалу цілеспрямованості емоційних тонів людини;

– зустріч із провідним спеціалістом РАЦСу. Метою заходу було ознайомлення студентів із правилами вкладання та розірвання шлюбу, вимогами для подружньої пари, правилами розподілу майна між чоловіком та

дружиною. Розповіли про послуги, які надає РАЦС, особливості та специфіку роботи;

- лекцію психолога-консультанта «Практика індивідуальної консультації та групової роботи з жінками». Ми можемо і маємо право робити запит до світу. Адже, коли ми самі не знаємо чого хочемо, знайдеться хтось/щось, хто вирішить все за нас! Для чого шукати варіанти роботи із симптомом, якщо варто заглянути трішки глибше і ви побачите першопричину того, що вас хвилює. Часом це робити хвилююче та боязко, але саме дослідження того, що в нас всередині, а не зовні, дає більше відчуття легкості та свободи;

- зустріч з юрисконсультантом, де він розповів про права осіб з особливими освітніми потребами в Україні.

- регулярне відвідування студентами дитячих притулків, дитячих будинків та центрів.

А також було проведено:

- щотижневі заняття із hand made за участю студентів з особливими освітніми потребами: виготовлення ромашок, які є символами Всесвітнього Дня боротьби з туберкульозом; декорування шишок ялини; листівки до Нового року; гирі із цукерок; тюльпани із гофропаперу та цукерок;

- організація благодійних ярмарків;

- розробка гендер-квестів та участь у них;

- рубрика інтерв'ю: правило трьох «Н» – «Немає Нічого Неможливого» – із волонтерами Центру соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів»;

- релаксація під вірменські народні інструменти «Пізнай себе»;

- участь у святкуванні Дня міста. Громаді міста Умань було запропоновано написати характеристики, які належать до жінкам, а також чоловікам. Більшість писали, що жінка має бути красива, вірна, розумна, ніжна, а чоловік – сильним, мужним, красивим, ввічливим, добрим. Але в кінці всі дійшли висновку, що і жінка і чоловік рівні, і кожен може бути

таким, як йому подобається. Також усі охочі могли взяти участь у «Розпізнай колір», де кожен міг вибрати колір і дати йому назву;

- участь у ході громади міста Умань, аби об'єднати зусилля для подолання проблеми ХХІ-го століття – сучасного рабства;

- акція «Відчуй себе особою із вадами зору»: пройшовши із заплющеними очима кілька метрів, студенти змогли відчутти, що постійно відчують студенти із вадами зору;

- акція «Мудрі повчання», присвячена до Дня соціального працівника для тих, хто давно не перечитував легендарну казку «Маленький принц». Дали можливість вибрати студентам, викладачам та гостям університету найкращі цитати про любов і дружбу, які допомагають поглянути на світ тепліше і доброзичливіше;

- акція «Знайди друга» до Дня завоювання друзів, де потрібно записати свої контакти на стікері, а потім прикріпити на ватман та підписатися на інших учасників;

- акція «selfy з викладачем» до Дня освітян;

- психодрама з елементами тренінгу;

- розроблено і апробовано тренінгові програми: «Містерія жіночності», «Права людини та гендерна рівність», «Долаємо стрес позитивно» «Шлях до успіху», «Подолання конфліктності», де студенти мали можливість дізнатися рівень своєї конфліктності, способи розв'язання різних ситуацій та причини їх виникнення. На тренінгу «Я – медіа» піднімалися питання про те, як слід правильно себе поводити на різних Інтернет-платформах. Блог – це можливість висвітлення проблем не тільки особистих, а й суспільних. Тому йшлося про те, для чого створюють блоги, та давали поради, як писати їх цікаво. Проедено тренінг на тему: «Шлях до себе». Мета тренінгу – допомогти студентам краще пізнати себе, глибше зрозуміти свою індивідуальність та сформувані уявлення про неповторність кожної людини. Учасники виконували всі поставлені перед ними завдання та обговорювали їх. Робота була як індивідуальною, так і груповою. Кожен міг висловити

свою думку та запитати поради в інших. Наприкінці тренінгу кожен студент поділився своїми враженнями від тренінгу.

Серед сучасної молоді останнім часом надзвичайно загострилася проблема насильства, довготривалих агресивних проявів та третирування у міжособистісних стосунках, здійснюваних самими підлітками одне до одного. Такі стосунки отримали назву булінг, поширившись упродовж останніх років в освітній практиці, що є визнаною соціальною проблемою.

Булінг – це ситуація, яка може статися з кожним. Головне – не бути байдужим щодо цього ні батькам, ні педагогам. Якщо ти не любиш фізкультуру – ти інший. Якщо вся група фанатіє від MELOVIN’а, а ти слухаєш Kozak System – ти інший. Якщо у тебе волосся фіолетового кольору, чи ти представник ЛГБТ спільноти, чи в тебе є певні нозології – ти інший. А якщо ти – інший, то з тебе будуть насміхатися, знущатися, підставляти. Студенти інколи бувають дуже жорстокі. Це проявляється не лише у бійках, а й у підлості вчинків. У дитинстві чи підлітковості вони не розуміють, як можуть одним словом вплинути на подальше життя однолітка. Проблема булінгу (цькування) актуальна у кожній країні, але не всюди її порушують.

Саме тому впроваджено серію тренінгів «Не мовчи – стоп булінгу!». В основі тренінгу лежить ідея, яка передбачає формування в молоді вміння ефективно розв’язувати конфлікти, бути толерантними до думки інших, протистояти насильству, дискримінації в колективі, брати відповідальність за побудову миру, дотримуватися рівних прав чоловіків /хлопців та жінок / дівчат, формувати основні правила безпечної поведінки в мережі Інтернет.

Студенти дізналися, як можна захистити жертву, та розіграли різні ситуації, щоб наочно зрозуміти, як треба зупиняти насильство.

Кандидат соціологічних наук Тамара Марценюк – українська соціологиня, гендерна дослідниця, соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія», дослідниця соціальної проблематики і гендерної нерівності в сучасній Україні, учасниця організації Amnesty

International – презентувала свою книгу «Чому не варто боятися фемінізму», за підтримки Фонду імені Гейнріха Бьолля в Україні в особі Ганни Довгопол, координаторки програми «Гендерна демократія». Зацікавлені студентки і студенти ставили різні запитання. Після зустрічі студенти ще довго були під враженнями.

У ході реалізації соціально-педагогічних умов учасники експерименту взяли участь у конкурсі проектних пропозицій ініціативних груп для включення в календарний план Управління у справах сім'ї, молоді та спорту Черкаської обласної державної адміністрації в 2017 році із проектом «Гендерна культура молоді», де й стали переможцями. Суть проекту полягала у здійсненні гендерної експертизи творчості чоловіків та жінок; в аналізі творення архетипів фемінності та маскулінності.

Також з метою підвищення інформованості студентів щодо проблем гендерної рівності, які існують на цьому етапі розвитку суспільства, було організовано щомісячник «Гендерний промінь». Випуском та підготовкою газети займався кожний курс. Кожна газета мала свою тематику та висвітлювала результати дослідження, яке провели студенти самостійно на основі отриманих знань.

О. Севастьянова стверджує: «Активно працюють гендерні кінозали та відео клуби, що включають розробку та організацію програми перегляду художніх та документальних фільмів з гендерної тематики та методіку проведення дискусії зі студентською молоддю щодо висвітлених тем. Використання потужної відеотеки, яка містить навчальні, просвітницькі, документальні та художні фільми, відеоролики, соціальну рекламу з питань гендерної рівності, відповідального батьківства, гендерних стереотипів, різних видів насильства й торгівлі людьми, сексизму у ЗМІ, рекламі та культурі загалом» [221, с. 70]. Вважаємо, що медіа-засоби, зокрема відео та кіномистецтво, маючи багатий виховний потенціал, стають одним із впливових факторів гендерної соціалізації студентської молоді.

Велику активність та зацікавленість молоді викликають заходи,

проведення яких передбачає фізичну активність. Це гендер-квести, спортивне гендерне орієнтування, гендерні туристичні зльоти, гендерні табори, флешмоби. Усі ці заходи мають на меті орієнтування молоді на партнерські стосунки, розвиток у молоді усвідомлення того, що найбільш ефективною є діяльність, заснована на власних уподобаннях особистості, вільних від гендерних стереотипів та проявів дискримінації.,

Спортивне гендерне орієнтування – це комплексна форма гендерної просвіти, що включає елементи спортивного змагання та виконання завдань на перевірку гендерної компетентності та чутливості, метою яких є привернення уваги до гендерної тематики, підвищення рівня гендерної чутливості, виховання вміння розпізнавати гендерні стереотипи. Саме тому при залученні студентів з особливими освітніми потребами до гендерного простору позааудиторної роботи ЗВО доцільною є участь у гендер-квесті «Квітка гармонії», метою якого є відмова від гендерних стереотипів, що обмежують самореалізацію студентської молоді з різними видами нозологій (Додаток П).

Мало хто знає, що третя неділя вересня – Всенародний день батька. Проведено заходи на честь цього свята, зокрема фото-виставку студентів із своїми татусями «Мій дбайливий люблячий тато».

Безумовно, День матері – це одне з найзворушливіших свят, тому що кожен із нас з дитинства і до своїх останніх днів несе у своїй душі єдиний і неповторний образ – образ своєї мами, яка все зрозуміє, прощає, завжди жаліє і самовіддано любить, незважаючи ні на що.

Започаткували традицію святкування Дня матері – у другу неділю травня. Адже у закладах вищої освіти чомусь родинні свята майже не відзначаються.

Організовано конкурс у студентському гуртожитку «Кімната щастя», у ході якого було можливим проаналізувати, що хлопці та дівчата розуміють під щастям.

Організовано похід до міської картинної галереї з метою самостійного

аналізу студентством творчості жінок та чоловіків, їхніх спільних та відмінних рис.

Відвідали лекцію-тренінг легендарної особи Ніка Вуйчича! Життя австралійця Ніка Вуйчича порушує межі можливого: не маючи рук та з однією маленькою ніжкою, він їздить на скейті і катається на дошці для серфінгу, одружився і має двох синів, вільно подорожує світом... У 10 років особливий австралійський хлопець намагався вчинити самогубство, бо почувався самотнім і не вірив у майбутнє. Нині уже 33-річний чоловік збирає 100-тисячні стадіони і мотивує тих, кому найважче.

Організовано благодійний ярмарок, зібрані кошти з якого пішли на потреби студентів з інвалідністю; виставки творчих робіт студентів та студенток з особливими освітніми потребами.

Практичний досвід, набутий у ході організації виховних суспільних справ у молодіжному середовищі, виявив позитивне ставлення студентської аудиторії до таких масових заходів, як відео- та кінофільми, їхню затребуваність і привабливість у позааудиторній дозвілєвій діяльності студентів, адже поєднують у собі пізнання, спілкування, задоволення та відпочинок. Це дало підстави обрати дискусійний відеоклуб за форму організації позааудиторної діяльності студентів у процесі їхньої гендерної соціалізації.

Звернення до відеоклубу у нашому експерименті пояснюється тими функціями, які виконує відео- чи кінофільм в позааудиторній діяльності студентів ЗВО, – пізнавальною, розвивальною, виховною, комунікативною [79; 94; 142; 212; 219; 259].

У відеоклубу досить висока продуктивність і результативність як форми позааудиторної діяльності. Було дотримано таких вимог при демонстрації:

1) відбір документальних або художніх фільмів відбувався на основі гендерної проблематики, їх зміст мав відображати багатогранність її аспектів та відповідати психолого-педагогічним і морально-естетичним критеріям;

2) педагогічний супровід показу кіно-, відеофільму містив докомунікативну фазу перегляду, у ході якої створювалася установка на сприйняття картини і забезпечувалася інформаційна адекватність цього сприйняття, та посткомунікативну фазу, завданням якої було організація обговорення переглянутого фільму, допомога в осмисленні ідеї фільму, формування власного ставлення до проблематики, пов'язаної з гендерними проблемами, а також збагачення своїх вражень думками інших учасників перегляду для більш глибокого розуміння ідеологічної спрямованості стрічки;

3) перегляд фільмів у кіноклубі істотно відрізнявся від повсякденно-буденного спілкування з телеекраном у домашніх умовах. Кожне засідання відеоклубу ставало значною подією в житті студентів, що сприяло емоційному потрясінню, подією особистої біографії, залученням до нового соціального досвіду;

4) дискусія відеоклубу будувалася на основі взаємодії декількох рівнів діалогів: діалог між учасниками перегляду – обговорення фільму членами клубу, включаючи педагога, який його організував і спрямовував; діалогу глядача з фільмом (тобто з автором – його позицією і з персонажами – прийняття або неприйняття їхніх позицій) і, нарешті, внутрішнього діалогу глядача з самим собою для розвитку готовності зміни власної позиції через аргументовані доведення іншої точки зору;

5) позиція педагога – організатора перегляду поєднувала приховані форми педагогічного впливу та виразну особисту точку зору; будучи тим, хто веде обговорення, спрямовуючи його хід, він, уникаючи директивної форми, мав знайти відповідний момент для викладу своїх світоглядних поглядів на предмет обговорення, як і будь-який учасник дискусії [79; 259].

Дотримання цих вимог дозволило використовувати можливості кіномистецтва в нашому експерименті як певного фактора гендерної соціалізації студентів з інвалідністю, що сприяло формуванню у них ціннісних ставлень щодо егалітарних гендерних уявлень, прояву їхньої

особистої позиції, поглядів і уявлень щодо гендерної рівності.

Було продемонстровано такі фільми (за рекомендації О. Маруценка та О. Плахотнік): «Життя в рожевому кольорі» («*Maveenrose*», Бельгія, 1997) – це історія про семирічного хлопчика Людовіка, який відчував себе дівчинкою і щодня мріяв колись нею стати, не підозрюючи, як недружно поставиться до цього бажання його найближче оточення; «Зроблено в Дагенхемі» («*Made In Dagenham*», США, 2010) – у фільмі йдеться про драматичні події, що відбулися під час страйку 1968 року на автозаводі Ford Dagenham, робітниці якого протестували проти дискримінації за статевою ознакою, вимагаючи рівної платні за працю жінок і чоловіків, страйк завершився успіхом і уможливив уведення в дію Акту про рівну платню 1970 року; «Клас» («*Entrelesmurs*», Франція, 2008) – ця стрічка розповідає про те, яким чином конструюються нерівності в сучасній мультикультурній школі і чи можна цьому протистояти; «Молитви за Боббі» («*Prayersfor Bobby*», США, 2009) – чудовий, дуже проникливий фільм, що базується на реальній історії життя молодого гомосексуала Боббі Гріфіта, який стикається з неприйняттям його сексуальності з боку сім'ї, зокрема релігійно налаштованої матері; «Північна країна» («*Northcountry*», США, 2005) – фільм оповідає реальну історію жінки-шахтарки, яка виступила проти сексуальних домагань на роботі; «Плезантвіль» («*Pleasantville*», США, 1998) – брат і сестра випадково потрапляють до чорно-білого телесеріалу про містечко Плезантвіль, згодом провокуючи вибухові зміни в його усталеному житті, цей фільм про те, як іноді можна змінити суспільні уявлення щодо «нормальності»; «Посмішка Мони Лізи» («*Mona Lisa Smile*», США, 2003) – історія про те, як феміністично налаштована викладачка починає працювати в консервативному жіночому приватному коледжі; «Прислуга» («*Thehelp*», США, 2011) – цікавий емоційний фільм про життя афроамериканок у 1960-х на Півдні США, де панувала жорстка расова сегрегація, Євгенію «Скутер» Фелан, білу молоду жінку, турбує несправедливе ставлення до афроамериканської прислуги, героїня вирішує написати книгу, що здобуває

широку популярність; «Товариство мертвих поетів» («Dead Poets Society», США, 1989) – фільм розповідає про те, що в школі можна вчити не лише основам наук, але й критичного мислення; «Чужа» («Die Fremde», Німеччина, 2010) – фільм про становище жінок із мусульманських родин, молоду жінку б'є чоловік, і вона з маленьким сином тікає до батьків, ті, бажаючи уникнути «ганьби», воліють повернути її «в сім'ю», ситуація ускладнюється тим, що її сестра-підліток вагітна від свого хлопця, і пара намагається приховати безчестя шлюбом, але батьки хлопця проти шлюбу сина із сестрою «повії»; «Шибеник» («Tomboy», Франція, 2011) – історія про десятирічну дівчинку Лору, яка при переїзді з сім'єю до нового містечка починає видавати себе за хлопчика, будуючи стосунки зі своєю новою компанією віді мені Міхаеля; «Янголи із залізними зубами» («Iron Jawed Angels», США, 2004) – у 1910 році на американській арені боротьби за рівні права жінок і чоловіків з'явилися дві молоді жінки Еліс Пол і Люсі Бернс, які відкидали і позицію консервативного уряду, і лояльні методи «старих» феміністок, захопливий, драматичний фільм відтворює події з історії жіночого руху в Америці початку ХХ століття [136].

Також було розроблено та впроваджено авторську тренінгові програму «Підготовка молоді до сімейного життя». Сім'я, шлюб, діти є невід'ємними цінностями кожного суспільства. Сучасна молодь визнає цінність сім'ї, сімейного способу життя, відповідально ставиться до створення власної родини, прагне забезпечити матеріальну базу для її існування. Найбільш значущим для юнаків є досягнення в сім'ї душевного комфорту, взаємин любові та поваги, народження та виховання дітей. Але відсутність позитивних зразків для статево-рольового становлення, чоловічої та жіночої ідентифікації, гармонійної взаємодії всередині сім'ї негативно відбивається на функціонуванні молодих сімей і є чинником розпаду шлюбно-сімейних структур. А особливої уваги потребують сім'ї студентів з особливими освітніми потребами.

Наведемо приклади окремих вправ тренінгу.

Вправа «Моя історія» (25 хв.)

Тренер. Сядьте, будь ласка, в одне загальне коло. Сьогодні ми поговоримо про наші родини. Родина складається не тільки з нас і наших батьків, але і з наших бабусь і прадідів. Саме їм ми повинні бути вдячні за своє існування на цій Землі, саме вони дали нам багато чого з того, що наповнює наше життя змістом і дає нам надійний багаж життєвого досвіду і знань.

По черзі кожний із вас повинен продемонструвати принесений із собою предмет і розповісти про нього.

Хто хотів би почати? У першу чергу обговорюються сильні сторони родини оповідача.

Хід проведення. Учасники по черзі показують предмет, що уже давно зберігається в родині і є її гордістю, та розповідають про нього.

Тренер. Бажаю, щоб і ви у своїх майбутніх сім'ях мали такі предмети гордості, а можливо, навіть і ці вам передадуть у спадок. Адже це історія, яка є сімейною.

Вправа «Моя сім'я – моя фортеця» (20 хв.)

Хід проведення. Тренер об'єднує групу у дві підгрупи. Перша обговорює і записує критерії хорошої сім'ї. Наприклад, усвідомлений вибір партнера, достаток і окреме житло тощо.

Інша підгрупа записує критерії неблагополучної сім'ї. Наприклад, одруження без кохання, постійні сварки та бійки тощо.

Потім записи обговорюються.

Запитання для обговорення:

- Чому сім'я є важливою як для дорослих, так і для дітей?

Людина живе в суспільстві, і його основна сила – у можливості спілкуватися з іншими людьми. Глухота – недолік здебільшого соціальний. Він відчутно порушує соціальні зв'язки особистості. А якщо в долонях працівника соціальної сфери, психолога, довірливо лежить рука і доля

дитини з недоліками слуху, його місія і відповідальність зростає.

Тож студенти факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини системно вивчають таку складну мову, як жестова. Це для студентів гарний досвід, вони розуміють, наскільки глибоким і складним є світ спілкування глухонімих людей, а також це прекрасна можливість передати набуті знання і навички наступному поколінню молодих спеціалістів.

Отже, навіщо вивчати жестову мову?

1. Повага до людей.
2. Активізація моторики пальців позитивно впливає на весь організм.
3. Новий метод тренування пам'яті.
4. Можливість додати навичку спілкування жестовою мовою у своє резюме.
5. Отримати нові відчуття.

Відповідно до листа Міністерства освіти і науки України «Про необхідність забезпечення доступності навчальних приміщень» та виконання Ухвали «Про організацію супроводу студентів з особливими потребами» в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини закуплено матеріали для вивчення шрифту Брайля, таблички із назвою кожного факультету та наліпки на клавіатуру комп'ютера. Так студенти із порушенням зору зможуть вивчати світ людей. А університет став доступнішим для цих осіб.

У місті Умань проживає 6 тис. осіб з інвалідністю. Найбільш численна організація осіб з інвалідністю – це Уманська виробничо-територіальна первинна організація УТОС Українського товариства сліпих.

Голова товариства Олександр Григорович Нактініс, приділяє значну увагу розв'язанню проблем людей із вадами зору та всім, хто допомагає незрячим людям. Олександр Григорович навчав студентів шрифту Брайля. На заняттях директор розповів про історію створення УТОС, роботу

товариства, розкрив проблеми, які виникають у суспільстві на шляху людини із порушеннями зору.

Зазначимо, що вдруге в Україні було сформовано каталог кращих практик і проєктів організації неформальної освіти, у який увійшли проєкти факультету соціальної та психологічної освіти: Гендерний центр та Центр соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів». Це видання, спрямоване на поширення ідей неформального навчання молоді, обмін досвідом додаткової соціальної сфери, можливість популяризувати неформальні форми навчання як основу розвитку громадянського суспільства в Україні. Це збірник ідей та досвіду, що буде важливим для впровадження неформальної освіти, корисним для соціальних працівників, тренерів, які прагнуть змінити громаду та світ. Модель гендерної соціалізації студентської молоді з інвалідністю в умовах ЗВО представлено у Додатку Н.

Участь учасників експерименту у тренінгових та навчальних програмах:

- У міжнародній грантовій програмі впровадження інклюзивної освіти Orphan;
- навчання за програмою: «Гендер: рівні можливості для всіх» (м. Умань, 27 вересня 2019 р.);
- тренінгу для викладачів(чок) вищих навчальних закладів спеціалізації «Соціальна робота» з тематики «Жінки, мир, безпека» і подальшої її інтеграції в систему вищої освіти. Тренінг проводиться в рамках проєкту «Підтримка Міністерства соціальної політики у протидії гендерно зумовленому насильству та (ре-)інтеграції населення, постраждалого від конфлікту» за підтримки Координатора проєктів ОБСЄ в Україні (м. Київ, грудень 2018 р.);
- навчально-сертифікаційній програмі з підготовки експертного кола для здійснення антидискримінаційної експертизи освітнього

- компонента, зокрема шкільних підручників (м. Харків, грудень 2018 р.);
- менторській інноваційній програмі для лідерів громадських організацій, що працюють із внутрішньо переміщеними особами «e-Solutions» (м. Київ, вересень 2018 р.);
 - навчальній програмі «Інвалідність та доступність» (м. Черкаси, травень 2018 р.);
 - навчальній програмі «Гендерна рівність та вибори» (м. Київ, квітень 2018 р.);
 - навчальній програмі «Кампанії адвокації з урахуванням гендерної політики та прав дівчат і жінок» (м. Черкаси, березень 2018 р.);
 - I-му Всеукраїнському фестивалі-конкурсі «Ліга педагогів» (м. Умань, листопад 2017 р.);
 - Всеукраїнському заході «Гендерний хакатон: технології й медіа в досягненні гендерної рівності» (м. Суми, червень 2017 р.);
 - засіданні комітету Верховної Ради України за підтримки міжфракційного об'єднання «Рівні можливості» спільно з Інститутом проблем виховання НАПН України, Національної Ради жінок України з питань гендерної освіти (м. Київ, травень 2017 р.);
 - тренінгу «Права людини та гендерна рівність» (м. Черкаси, квітень 2017 р.);
 - взято участь у роботі Круглого столу Міністерства освіти і науки України «Гендерна рівність в освіті» (м. Київ, квітень 2017 р.);
 - тренінгу «Школа Толерантності з питань СОГІ та ВІЛ» (м. Запоріжжя, лютий 2017 р.);
 - тренінгу «Мобілізація жінок ВПО проти домашнього та гендерного насильства та написання проектної заявки на грант» (м. Умань, лютий 2017 р.);
 - дистанційний онлайн-курс (6 навчальних модулів) «Гендерна

- компетентність: skill staff – XXI» (м. Київ, січень, 2017 р.);
- засіданні Круглого столу «Інституціоналізація гендерної освіти: перспективи та ризику» у МОН України (м. Київ, грудень 2016 р.);
 - гендерному проєкті «Діалог між активізмом та університетом» за сприяння DAAD з коштів Міністерства закордонних справ Німеччини в рамках програми «Розвиток спільної роботи із суспільством у країнах східного партнерства та Росії» (м. Київ, листопад 2016 р.);
 - I Міжнародному науково-практичному симпозиумі «Актуальні проблеми впровадження інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні» (м. Умань, жовтень 2016 р.);
 - гендерному квесті «Шлях до гармонії – 3» (м. Черкаси, травень 2016 р.);
 - Міжнародному фестивалі організаційної, економічної та прикладної психології «Мудрість поколінь» (м. Київ, 22 квітня 2016 р.).

Представлені вище напрямки, форми, методи – взаємопов’язані та взаємообумовлені складові організації гендерної соціалізації студентської молоді з інвалідністю в умовах ЗВО, у процесі якої має відбуватися формування у студентів адекватного егалітарним цінностям ставлення до себе як до представника певної статі і навколишнього світу гендерних відносин, усвідомлений прояв цього ставлення в діяльності, розвиток індивідуальних здібностей, соціальної активності та відповідальності. Висвітлені соціально-педагогічні умови, форми та методи, які застосовувалися, критерії, рівні показано в моделі гендерної соціалізації студентської молоді з інвалідністю в умовах ЗВО.

Таким чином, обґрунтування соціально-педагогічних умов дозволяє стверджувати, що вони сприяють формуванню особистості, яка в процесі розвитку набуває здатності самостійно засвоювати досвід та гендерну культуру, засновані на цінностях рівноправного партнерства статей;

усвідомлено і вільно вибирати життєві стратегії відповідно до власних уподобань, здатності нести відповідальність за свій вибір; усвідомлено планувати особистісний розвиток на основі рефлексії власних здібностей студентів з інвалідністю.

Аналіз результатів упровадження розроблених соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації студентської молоді умовах ЗВО засвідчив їх ефективність, про що у наступному підрозділі.

3.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

Подальша дослідна робота полягала в аналізі та обробці тих даних, які були отримані нами в ході формульованого експерименту, що плягав у впровадженні основних соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації студентської молоді умовах ЗВО: інклюзивний підхід.

Безсумнівно, що всі три вищезначені умови тісно між собою пов'язані, переплітаються та в процесуальному плані повинні були реалізовані у єдності.

Основу проведення підсумкового етапу склали розроблені нами раніше критерії та їх показники, які були описані в розділі 3.1. Результативність упровадження розроблених соціально-педагогічних умов визначалася на основі порівняння отриманих даних у ході констатувального та формульованого експериментів дослідження на основі методик, які були використовувані на діагностичному етапі експериментальної роботи.

Таким чином, розпочинаючи підсумковий аналіз рівня сформованості особистісного критерію, ми зіставили дані, що стосувалися особистого ціннісного й емоційного ставлення студентів до гендерної тематики. Так, в експериментальній групі змінилися показники кількості студентів, які спілкуються відкрито, на рівних з іншими членами суспільства. Їх середній показник у процентному відношенні – 79 % (порівняно з контрольною групою – 58 %). Також 82 % ЕГ, у порівнянні із КГ (74 %), не відчують

негативне ставлення з боку суспільства. Порівняно з контрольною групою – 39 % дівчат і 32 % хлопців немає коханих – в експериментальній групі у 52 % дівчат і 57 % хлопців уже з'явилися «другі половинки». І це, на наш погляд, цілком зрозуміло, бо кожна молода людина прагне створити сім'ю, засновану на справжньому коханні і дружбі між чоловіком і жінкою. Це твердження не суперечить поглядам щодо взаємостосунків між обома статями, і може виявлятися на достатньому рівні гендерної соціалізації студентів. Надзвичайно вразили відповіді ЕГ – усі респонденти вважають, що чоловік і жінка мають бути рівними і в сімейному житті, і на роботі, і в політиці.

Ієрархічна градація рівнів потреби у набутті гендерних знань виглядає у такий спосіб (див. рис. 3.8).

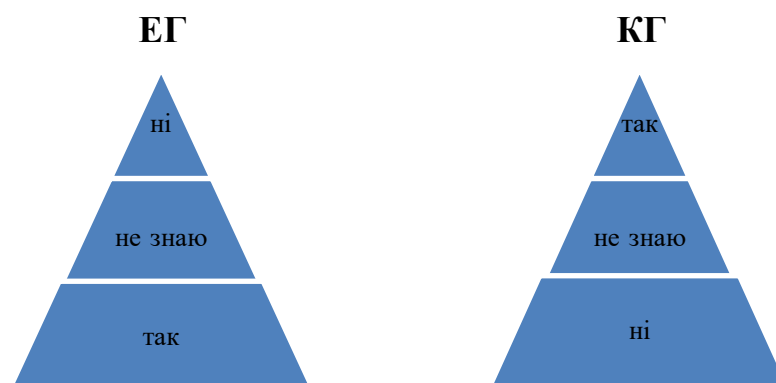

Рис. 3.8. Потреби студентів у набутті гендерних знань експериментальної і контрольної груп

Порівнюючи дві діаграми, бачимо, що якщо до експерименту в основі піраміди знаходилися ті студенти, більшість яких не мали потребу у вивченні проблем, пов'язаних із гендером, то із наданої на цьому етапі діаграми випливає, що позиції діаметрально змінилися, і таких студентів залишилася невелика частка – 21,3 %, і вони зайняли невелику частину трикутника. І, навпаки, вочевидь є динаміка росту кількості тих опитуваних, які мають таку потребу – 66,7 %, вони розмістилися в основі піраміди. Відповідно

змінилася і кількість тих, хто не міг визначитися із цим питанням. Таких залишилося лише 12 %, що ще раз доводить про високе зростання рівнів гендерної соціалізації за інформаційним критерієм.

Вищевикладене, дозволяє стверджувати, що гендерна соціалізація студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО, сприяла поширенню інформації з гендерних питань, усвідомленню студентами тих процесів, які відбуваються в суспільстві, з позицій гендерної рівності, допомогла зрозуміти різницю між традиційними уявленнями на роль та можливості жінок і чоловіків у соціальних процесах, і новими, прогресивними егалітарними уявленнями. Це в цілому пояснює ту динаміку рівнів гендерної соціалізації студентів, що відбувалась у ході проведеного дослідження.

Таким чином, сформувався в ЕГ достатній рівень особистісного критерію, що доводить результативність упровадження соціально-педагогічних умов.

Показники інформаційного критерію, охоплюють сукупність теоретичних (наукових, суспільних, нормативних) знань і уявлень щодо гендерної проблематики, на основі яких формуються особистісні якості та суспільна й інтимна поведінка особистості. В одному із завдань (див. Додаток Б, п. 13), де студентство має розподілити якості на «чоловічі» і «жіночі», майже всі зазначили, що це не зовсім коректне запитання, адже якостей, які притаманні тільки жінкам або тільки чоловікам, не існує. А також ті 5 % студентів з інвалідністю КГ, які вважали, що якості не можуть «переходити» із одних якостей в інші, категорично змінили свої думки. Так, в експериментальній групі змінилися показники кількості студентів, які ознайомлені із Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Їх середній показник у процентному відношенні – 51 % (порівняно з контрольною групою – 23 %). Ми виявили значно вищу обізнаність студентської молоді у галузі гендерних проблем. Зважаючи на підвищення інтересу до цієї проблематики з боку державних органів і політичних сил на

рівні світових держав, студенти володіють гендерним інструментарієм та термінологією, тільки 26 % ЕГ не знають значення слова «гендер», що є значним досягненням у порівнянні із КГ – 49 %.

Тенденція покращення результатів в експериментальній групі простежувалася і в процесі аналізу даних, пов'язаних із обговоренням питань гендеру у ЗВО (див. Додаток А, п. 21). Опрацьовані дані розміщено в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Заняття, на яких обговорювалися питання гендеру у ЗВО

Заняття	КГ	ЕГ
це був курс, присвячений гендерним проблемам	15 %	83 %
це були теми в рамках іншого курсу	14 %	20 %
гендерні проблеми обговорювалися з викладачами після занять	25 %	48 %
ні, не обговорювалися	41 %	13 %

Отже, кількість студентів з високим рівнем інформаційного критерію в експериментальній групі статистично більша, ніж у контрольній групі, що підтверджує ефективність проведеної експериментальної роботи.

Поведінковий критерій визначає специфіку поведінки особистості в процесі міжособистісного спілкування (публічного та приватного) в гендерному контексті. 83 % студентів з інвалідністю ЕГ (72 % КГ) відвідують суспільні заходи, що проводяться у ЗВО, місті/селі. Проте ще 7 % ЕГ вважають, що дружби між хлопцем та дівчиною не існує (у порівнянні із 18 % КГ). Змінились і показники опитаних хлопців (13 %) та дівчат (7 %), які не бачать себе у ролі чоловіка/жінки. Відповідно, 4 % та 2 % студентів з інвалідністю не хотіли б створити сім'ю та мати дітей. Виходячи із завдань нашого дослідження, в усіх ЗВО ЕГ було організовано діяльність Центрів гендерної освіти і, відповідно, вже 64 % студентів беруть участь у гендерних

заходах (КГ – 20 %).

Результати дослідження представлено за допомогою Шкали порядку в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Результати дослідження в Шкалі порядку

Варіанти ознаки об'єктів. Рівні	Високий	Достатній	Низький
Кількість до експерименту. Критерії	О – 15 % П – 14 % І – 5 %	О – 50 % П – 29 % І – 15 %	О – 35 % П – 57 % І – 80 %
Кількість після експерименту. Критерії.	О – 25 % П – 26 % І – 13 %	О – 60 % П – 37 % І – 24 %	О – 15 % П – 37 % І – 63 %

Безперечно, всі вище перелічені результати, які базуються на матеріалі здобутих емпіричних даних і їх аналізі, констатують значні якісні та кількісні зміни в експериментальній групі й відсутність таких у контрольній за всіма показниками означених нами критеріїв (особистісний, інформаційний, поведінковий), і дозволяють зробити загальний висновок щодо високої результативності та ефективності впровадження розроблених соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації студентської молоді з інвалідністю в умовах ЗВО. Підрахунки підтвердили, що наприкінці експерименту студенти експериментальної групи засвідчили більш високий рівень сформованості показників, ніж студенти КГ.

Результати експериментальної роботи підтвердили, що процес формування гендерної соціалізації студентської молоді з інвалідністю в умовах ЗВО буде ефективним, якщо будуть упроваджуватися визначені та апробовані під час дослідження соціально-педагогічні умови, що реалізуються у відповідних формах та методах формування гендерної соціалізації.

Висновки до третього розділу

Наукова розробка соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації студентів в умовах ЗВО в інклюзивному аспекті, суть яких полягає у створенні гендерночутливого середовища університету, заснованого на ідеї гендерної рівності; мотивації викладачів та студентів до співпраці в інклюзивному середовищі у контексті гендерної соціалізації; залученні студентів з особливими освітніми потребами до гендерного простору позааудиторної роботи ЗВО; опис процесу їх упровадження та аналіз отриманих результатів дозволяє зробити такі висновки.

Здійсненнвши аналіз реальної практики гендерної соціалізації студентів з інвалідністю в умовах ЗВО показав низький її рівень. Проведена діагностика свідчить, що низький рівень знань студентів із основ гендерної теорії, їхня слабка обізнаність у сфері гендерних взаємовідносин і погане розуміння сутності ідеї гендерної рівності не дозволяють належною мірою визначитися у пріоритеті гендерних цінностей, відмовитися від впливу застарілих стереотипів на власну свідомість, що, у свою чергу, виявляється в демонстрації моделі поведінки, заснованої на традиційних патріархальних гендерних нормах статево-рольової взаємодії, і в цілому відображає диференційовану гендерну соціалізацію студентів з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО. Як звісно, наші знання і ставлення до оточуючого нас світу ми втілюємо у власній поведінці, таким чином не дивно, що ці показники не тільки не суперечать одне одному, а й стають підтвердженням отриманих нами у ході дослідження результатів.

Діагностика усіх отриманих результатів дала змогу відзначити, що для успішної гендерної соціалізації саме використання новітніх технологій виховання дозволить позитивно впливати на адаптацію студентів з інвалідністю до мінливих трансформацій соціально-культурного оточення з метою подолання асиметричних умов для їх гендерного розвитку і становлення гендерної ідентичності. У процесі новітніх поцесів стане

можливим формування адекватної гендерної поведінки студентів, яке буде сприяти набуттю ними досвіду егалітарних гендерних відносин у міжстатевій взаємодії.

При впровадженні першої соціально-педагогічної умови – створенні гендерночутливого середовища університету, заснованого на ідеї гендерної рівності, – використовувалися різноманітні форми (конференції, семінари, екскурсії) та методи (спостереження, пояснення, роз'яснення, дискусія). При впровадженні наступної умови – мотивації викладачів та студентів до співпраці в інклюзивному середовищі у контексті гендерної соціалізації – використовувалися інші форми (самоосвіта викладачів, групи самодопомоги, спецкурс «Гендерна соціалізація») та методи (відеофільми, опрацювання літератури, самоаналіз, лекції). У реалізації третьої соціально-педагогічної умови гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ВНЗ, а саме: залучення студентів з інвалідністю до гендерного простору позааудиторної роботи ЗВО – використовували тренінгові заняття, діяльність гендерного Центру, гурткову роботу, просвітницькі виховні заходи за допомогою ілюстрації, демонстрації, анкетування.

Таким чином, реалізація названих соціально-педагогічних умов дозволила стверджувати, що вони сприяли формуванню особистості, яка в процесі розвитку набула здатності самостійно засвоювати досвід та гендерну культуру, засновані на цінностях рівноправного партнерства статей; усвідомлено й вільно вибирає життєві стратегії відповідно до власних уподобань, має здатність нести відповідальність за свій вибір; усвідомлено планувати особистісний розвиток на основі рефлексії власних здібностей студентів з інвалідністю.

Представлені напрямки, форми, методи – взаємопов'язані та взаємообумовлені складові організації гендерної соціалізації студентської молоді з інвалідністю в умовах ЗВО, у процесі якої має відбуватися формування у студентів адекватного егалітарним цінностям ставлення до

себе як до представника певної статі і навколишнього світу гендерних відносин, усвідомлений прояв цього ставлення в діяльності, розвиток індивідуальних здібностей, соціальної активності та відповідальності.

Підрахунки підтвердили, що наприкінці експерименту студенти експериментальної групи засвідчили більш високий рівень сформованості показників, ніж студенти КГ.

Результати експериментальної роботи підтвердили також, що процес формування гендерної соціалізації студентської молоді в умовах ЗВО набуде значної ефективності, якщо будуть впроваджуватися визначені та апробовані під час дослідження соціально-педагогічні умови, що реалізуються у відповідних формах та методах формування гендерної соціалізації.

Варто відзначити, що отримані в ході експериментальної роботи результати констатують значні якісні та кількісні зміни в експериментальній групі й відсутність таких у контрольній за всіма показниками означених нами критеріїв (особистісного, інформаційного, поведінкового) і дозволяють зробити загальний висновок щодо високої результативності та ефективності впровадження розроблених соціально-педагогічних умов гендерної соціалізації студентів умовах ЗВО: інклюзивний підхід.

ПІСЛЯМОВА

У монографії представлено теоретичне узагальнення та запропоновано практичне розв'язання наукової проблеми гендерної соціалізації студентської молоді в умовах ЗВО: інклюзивний підхід.

Проаналізовано нормативно-правові акти та наукову літературу стосовно проблем гендеру та гендерної соціалізації; окреслено ті ключові проблеми, які виникають в її процесі і тісно переплітаються між собою – гендерна ідентичність особистості, гендерні ролі та стереотипи, механізми гендерної соціалізації. Факти зі статистики Всеукраїнської організації охорони здоров'я: студентки з особливими освітніми потребами становлять соціальну групу з найнижчим рівнем життя; вони часто зазнають жорстокої (фізичної, сексуальної, емоційної) експлуатації; в Україні студентки з особливими освітніми потребами практично не представлені серед студентів ЗВО, а серед дорослих жінок-інвалідів велика кількість безробітних. Виявлено, що гендерна соціалізація не тільки містить механізми відтворення гендерної асиметрії суспільства, які виявляються у різному вихованні та призначенні чоловіків і жінок, але й має багатий потенціал у пошуку ефективних засобів подолання статевої нерівності через вивчення статевої особливостей та тих способів, що сприяють їх диференціації та ієрархізації в сучасному суспільстві.

Запропоновано власне розуміння гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО, яку розуміємо як складний, багатоступеневий процес засвоєння норм, правил поведінки, установок чоловічих і жіночих ролей, найбільш сприятливих для повноцінного функціонування молоді з нозологіями в умовах ЗВО.

Встановлено, що сутністю гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами є чітка система дій та співробітництво усіх учасників освітнього процесу. До особливостей гендерної соціалізації студентської молоді з інвалідністю відносимо: вироблення і трансформацію власної системи поглядів на життя та ціннісні орієнтації, формування

життєвого ідеалу; засвоєння культури міжстатевих взаємин; формування індивідуальної гендерної ролі в інклюзивному середовищі.

Запропоновано критерії сформованості гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами: особистісний – пов'язаний із змістовним наповненням особистого ціннісного й емоційного ставлення до гендерної тематики; інформаційний, що відображає сукупність теоретичних (наукових, суспільних, нормативних) знань і уявлень щодо гендерної проблематики, на основі яких формуються особистісні якості, суспільна й інтимна поведінка особистості; поведінковий, пов'язаний зі специфікою поведінки особистості в процесі міжособистісного спілкування (публічного та приватного) в гендерному контексті. На основі визначених критеріїв схарактеризовано рівні гендерної соціалізованості студентської молоді з особливими освітніми потребами: високий, достатній та низький.

Визначено три соціально-педагогічні умови гендерної соціалізації студентської молоді умовах ЗВО. Встановлено, що перша умова пов'язана зі створенням гендерночутливого середовища університету, заснованого на ідеї гендерної рівності. Було виокремлено гендерну інформацію, яка стала підґрунтям для формування у студентів з особливими освітніми потребами ціннісних ставлень щодо егалітарних гендерних уявлень.

Доведено, що друга соціально-педагогічна умова полягала в мотивації викладачів та студентів до співпраці в інклюзивному середовищі у контексті гендерної соціалізації. В освітньому процесі ЗВО залишаються потенційні резерви для вдосконалення процесу гендерної соціалізації студентів з особливими потребами. Викладачі ЗВО постійно мають працювати над програмою самовдосконалення в інклюзивному навчальному середовищі для гендерної соціалізації студентів та педагогічно взаємодіяти зі студентами з особливими освітніми потребами, упроваджуючи при цьому гендерний підхід у викладанні дисциплін.

За третьою умовою гендерну соціалізацію брали за основу, залучаючи студентів з інвалідністю до гендерного простору позааудиторної

роботи ЗВО, яка відбувалася за таким напрямом: розширення можливостей для самореалізації студентів (наприклад, заохочення дівчат до занять спортом, а хлопців – до самообслуговування); організація досвіду рівноправного співробітництва хлопців і дівчат у спільній діяльності; зняття традиційних культурних заборон на емоційне самовираження хлопців, заохочення їх до вираження почуттів; формування у дівчат досвіду самозаохочення й підвищення самооцінки.

В експериментальному дослідженні брали участь 530 студентів різних спеціальностей першого (бакалаврського) освітнього рівня. Було залучено представників різних регіонів України. Відповідно до завдань дослідження, виділено загальну вибірку сукупність (300 дівчат та 230 хлопців), яку було поділено на ряд вибірок. Передусім, це контрольна група (КГ) – 200 студентів (120 дівчат та 80 хлопців) та експериментальна група (ЕГ) – 330 студентів (180 дівчат та 150 хлопців) Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Харківської гуманітарно-педагогічної академії, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Проведена діагностика на констатувальному етапі свідчить, що низький рівень знань студентів із основ гендерної теорії, їх слабка обізнаність у сфері гендерних взаємовідносин і нерозуміння сутності ідеї гендерної рівності не дозволяють належною мірою визначитися у пріоритеті гендерних цінностей, відмовитися від впливу застарілих стереотипів на власну свідомість, що виявляється в демонстрації моделей поведінки, заснованих на традиційних, патріархальних гендерних нормах статево-рольової взаємодії і в цілому відображає диференційовану гендерну соціалізацію студентів. Досвід студентів з особливими освітніми потребами не є гендернонейтральним, адже хлопці та дівчата мають справу з різними реаліями, які формують їхній досвід, розуміння інвалідності.

У ході здійснення експериментальної перевірки обґрунтованих соціально-педагогічних умов за особистісним критерієм, зіставлено дані, що

стосувалися особистого ціннісного й емоційного ставлення студентів до гендерної тематики. Так, в експериментальній групі змінилися показники кількості студентів, які спілкуються відкрито, на рівних з іншими членами суспільства. Їх середній показник у процентному відношенні – 79% (порівняно з контрольною групою – 58%). Змінились також рівні потреби студентів у набутті гендерних знань в експериментальній і контрольній групах.

Таким чином, у студентів ЕГ виявлено достатній рівень гендерної соціалізованості за особистісним критерієм, що доводить результативність упровадження соціально-педагогічних умов.

Що стосується інформаційного критерію де студентство має розподілити якості на «чоловічі» і «жіночі», то майже всі зазначили, що це не зовсім коректне запитання, адже якостей які притаманні тільки жінкам або тільки чоловікам не існують. А також ті 5% студентів з інвалідністю КГ, які вважали, що якості не можуть «переходити» із одних якостей в інші категорично змінили свої думки. Так, в експериментальній групі змінилися показники кількості студентів, які знають Закон України «Про забезпеченні рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Їх середній показник у процентному відношенні – 51% (порівняно з контрольною групою – 23%). Ми виявили значно вищу обізнаність студентської молоді у галузі гендерних проблем.

Отже, кількість студентів з високим рівнем інформаційного критерію у експериментальній групі статистично більша, ніж у контрольній групі, що підтверджує ефективність проведеної експериментальної роботи.

Поведінковий критерій визначався специфікою поведінки особистості в процесі міжособистісного спілкування (публічного та приватного) в гендерному контексті. 83% студентів з інвалідністю ЕГ (72% КГ) почали відвідувати суспільні заходи, що проводяться у ЗВО, місті / селі. Проте ще 7% ЕГ вважають, що дружби між хлопцем та дівчиною не існує (у порівнянні із 18% КГ).

Проведений формувальний експеримент підтвердив, що процес гендерної соціалізації студентської молоді в умовах ЗВО в інклюзивному аспекті за умови реалізації обґрунтованих соціально-педагогічних умов відбувається ефективніше. Отримані в ході експериментальної роботи дані за всіма означеними критеріями (особистісним, інформаційним, поведінковим) свідчать про високу динаміку зростання показників кожного з них.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Перспективою для подальших досліджень є: розроблення інноваційних форм гендерної освіти та гендерної просвіти; запровадження гендерного підходу в діяльність інклюзивно-ресурсних центрів; вивчення зарубіжного досвіду функціонування осередків гендерної освіти у закладах вищої освіти; застосування потенціалу гендерного підходу в соціальній роботі з метою подолання наслідків війни в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акусок А. М. Соціалізація особистості як психолого-педагогічна проблема. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2005. № 1. С. 23–25.
2. Аніщук Н. В. Тенденції розвитку інституту конституційно-правового статусу жінок в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.13. Одеса, 2001. 19 с.
3. Безпалько О. В., Едель С. В. Підготовка волонтерів до роботи з дітьми обмежених функціональних можливостей: метод. реком. до проведення тренінг. занять / Ліга соц. працівників м. Києва, Соц. служба для молоді м. Києва. Київ: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2001. 32 с.
4. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / пер. с англ. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. 336 с.
5. Близнюк В. В. Гендерна характеристика ринку праці України. *Економіка і прогнозування*. 2003. № 2. С. 114–126.
6. Богінська Ю. В. Теорія та практика соціально-педагогічної підтримки студентів з обмеженими можливостями життєдіяльності у вищих навчальних закладах: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2013. 400 с.
7. Болотська О. А. Соціально-педагогічні умови гендерного виховання жінок-лідерів в діяльності громадських організацій та рухів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2008. 20 с.
8. Браун Дж. В., Панова Л. В., Русинова Н. Л. Гендерные различия в здоровье. *Социс*. 2007. № 6. С. 114–121.
9. Бурова Г. В. Соціальна інтеграція молоді з функціональними обмеженнями. Вісник Міжнародного слов'янського університету. Харків, 2007. С. 38–42.
10. Василевська Т. Е. Маскулінність під тиском сучасних реалій. *Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-*

- економічних перетворень*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5–7 грудня 2002 р.). Київ: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді; Український ін-т соціальних досліджень, 2002. С. 39–41.
11. Веретенко О. О. Становлення професії соціального педагога в Україні. *Практична психологія і соціальна робота*. 2001. № 4. С. 21–22.
 12. Винтин И. А. Организация воспитательной работы в вузе во внеучебное время. *Педагогика*. 2004. № 9. С. 58–64.
 13. Войтовська А. І. Гендерна складова національної освіти. *Наукова молодь – 2018*: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених (Київ, 16 листопада 2018 р.). Київ: ПТЗН НАПН України, 2018. С. 83–85.
 14. Войтовська А. І. Гендерна соціалізація студентів з інвалідністю в умовах ВНЗ у контексті створення гендерно-чутливого освітнього середовища. *Rocznik Polsko-Ukraiński*. Częstochowa – Lwów – Kijów: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2017. Т. XIX. С. 271–284.
 15. Войтовська А. І. Гендерна соціалізація студентів з особливими освітніми потребами (із досвіду Центру соціальної та освітньої інтеграції «Без бар'єрів» УДПУ імені Павла Тичини). *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Серія: Педагогічні науки. 2017. Вип. 142. С. 26–31.
 16. Войтовська А. І. Гендерний підхід у соціалізації студентської молоді з інвалідністю в навчальний процес ВНЗ. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький, 2017. Вип. 156. С. 138–142.
 17. Войтовська А. І. Гендерні аспекти соціалізації студентства. *Scientific Papers Social works education*. Ternopil-Aberdeen: VECTOR, 2017. Vol. 4, No 1. С. 119–126.
 18. Войтовська А. І. Гендерні аспекти соціалізації студентства. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2017. № 1–2. С. 31–38.
 19. Войтовська А. І. Гендерні особливості підготовки фахівців соціальної сфери. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: матеріали дев'ятої

- Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 травня 2017 р.). Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2017. С. 253–255.
20. Войтовська А. І. Гендерні стереотипи сучасної студентської молоді. *Соціальна робота: від теорії до практики*: кол. монографія / авт. кол.: І. В. Албул, О. Д. Балдинюк, Н. М. Коляда та ін. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2016. С. 56–65.
21. Войтовська А. І. До проблеми гендерно-чутливого спілкування студентської молоді. *Соціальна робота: минуле, реалії та перспективи*: матеріали II-ї Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю «Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти» (Умань, 21–22 травня 2019 р.) та наук.-метод. семінар «Права дітей: від витоків до сьогодення», (Умань, 29 травня 2019 р.). Умань: Візаві, 2019. С. 66–69.
22. Войтовська А. І. Історичний аспект розвитку соціальної інтеграції осіб з особливими освітніми потребами. *Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Умань, 6–7 жовтня 2016 р.). Умань: ФОП Жовтий, 2016. С. 22–25.
23. Войтовська А. І. ЛГБТ-спільнота в Україні: реалії. *Socioprostir*. 2018. № 7. С. 45–49. URL: <http://periodicals.karazin.ua/socioprostir/issue/view/715> (дата звернення: 01.05.18).
24. Войтовська А. І. Мотивація викладачів до співпраці в інклюзивному середовищі у контексті гендерної соціалізації. *Актуальні наукові психологічні та педагогічні дослідження сучасності*: матеріали VI-ї Всеукр. наук. Інтернет-конф. (Київ, 26–27 жовтня 2017 р.). Київ: НУБіП, 2017. С. 43–44.
25. Войтовська А. І. Особливості інклюзивного туризму. *Народна освіта*. 2017. № 3(33). URL: <https://www.narodnaosvita.kiev.ua/> (дата звернення: 22.12.17).
26. Войтовська А. І. Підготовка студентської молоді до сімейного життя: тренінги. Умань: Візаві, 2017. 80 с.

27. Войтовська А. І. Поняттєво-категоріальний апарат гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами. *Актуальні питання педагогіки та психології: наукові дискусії*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 9–10 вересня 2016 р.). Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2016. С. 93–96.
28. Войтовська А. І. Правове виховання студентства: гендерний аспект. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету «Педагогічні науки»*. Херсон, 2017. № 75. С. 104–108.
29. Войтовська А. І. Проблема соціальної інтеграції осіб з особливими освітніми потребами на сучасному етапі. *Актуальні проблеми впровадження інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні*: матеріали I-го Міжнар. наук.-практ. симпозіуму (Умань, 27–29 жовтня 2016 р.). Умань: ФОП Жовтий, 2017. С. 22–24.
30. Войтовська А. І. Проблеми гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ВНЗ. *Рівність, лідерство, спілкування в європейських прагненнях української молоді: гендерний дискурс*: матеріали Всеукрк. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 5–7 жовтня 2016 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. С. 143–145.
31. Войтовська А. І. Проблеми навчання і виховання студентів з інвалідністю. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Умань, 2017. Вип. 1. С. 59–68.
32. Войтовська А. І. Толерантність і гендерні стереотипи у відносинах студентства (на прикладі УДПУ ім. Павла Тичини). *Гендерна парадигма освітнього простору*. Кривий Ріг, 2017. Вип. 5. С. 128–134.
33. Войтовська А. І. Формування гендерної чуйності викладачів ВНЗ у контексті інклюзивної освіти. *Проблеми та перспективи розвитку освіти*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (30–31 березня 2017 р.). Львів. Херсон: Гельветика, 2017. С. 165–166.
34. Войтовська А. І., Безлюдний О. І., Кравченко О. О. Навчально-реабілітаційний та соціально-виховний супровід студентів з обмеженнями

- життєдіяльності. *Народна освіта*. 2019. № 2(38). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5681 (дата звернення: 16.12.19).
35. Войтовська А. І., Коляда Н. М., Кравченко О. О. Гендерне виховання в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського. *Нова педагогічна думка*. Рівне, 2019. № 3(99). С. 157–160.
36. Войтовська А. І., Кравченко А. А. Нормативно-правові аспекти соціального захисту жінок-військовослужбовців. *Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Умань, 12 жовтня 2018 р.)*. Умань: Візаві, 2018. С. 15–18.
37. Войтовська А. І., Кравченко О. О. До питання гендерної соціалізації дитини в сім'ї. *Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери: матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару (Умань, 25 квітня 2019 р.)*. Умань: Візаві, 2019. С. 67–69.
38. Войтовська А. І., Кравченко О. О. Підготовка викладацького складу до співпраці у інклюзивному середовищі для гендерної соціалізації. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю: матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23–24 листопад 2016 р.)*. Київ: Університет «Україна», 2016. Ч. 1. С. 76–78.
39. Войтовська А. І., Кравченко О. О., Коляда Н. М. Центр соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів». *Неформальна освіта: кращі практики і проекти*. 2019. Вип. 2. С. 117–120.
40. Воронина О. Теоретико-методологические основы гендерных исследований. *Теория и методология гендерных исследований: курс лекций / под общ. ред. О. А. Ворониной*. Москва: МЦГИ – МВШСЭН-МФФ, 2001. С. 13–106.
41. Впровадження гендерних підходів: практич. посіб. / Регіональне бюро Програми розвитку ООН по країнах Центральної і Східної Європи та СНД. Київ, 2003. 142 с.

42. Всесвітня програма дій стосовно інвалідів: від 3 грудня 1982 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_427 (дата звернення: 30.06.2018).
43. Всеукраїнська Мережа осередків гендерної освіти. URL: <http://gendercenter.sumdu.edu.ua/index.php/pro-nas> (дата звернення: 30.11.2017).
44. Гапон Н. Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз. Львів: Літопис, 2002. 310 с.
45. Гендер і державна політика: навч. посіб. / упоряд. П. Ренкін; пер. з англ. Київ: Основи, 2004. 394 с.
46. Гендер і культура: зб. статей / упоряд. В. Агеєва, С. Оксамитна. Київ: Факт, 2001. 222 с.
47. Гендер і освіта і: навч.-метод. посіб. / О. В. Желіба. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2019. – 256 с.
48. Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 11–13 грудня 2003 р.). Київ: Фоліант, 2003. 300 с.
49. Гендерна експертиза українського законодавства (концептуальні засади) / відп. ред. Т. М. Мельник. Київ: Логос, 2001. 120 с.
50. Гендерна політика Європейського Союзу в Україні: аналітична доповідь / за ред. О. Кисельової; Інститут ліберального суспільства. URL: https://ua.boell.org/sites/default/files/lsi_gender_analyse_ukr.pdf (дата звернення: 30.11.2017).
51. Гендерний аналіз українського суспільства / наук. ред. Мельник Т. М. Київ: Логос, 1999. 293 с.
52. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. [2-е вид., допов., уточ.]. Київ: Український ін-т соціальних досліджень, 2003. 129 с.
53. Гендерний розвиток в Україні: Реалії і перспективи. United Nations Development Programme, UN in Ukraine. Л.: Навчальна книга, 2003. 103 с.
54. Гендерний розвиток у суспільстві: конспекти лекцій / відп. ред. К. М. Левківський, наук. ред.-упоряд. С. П. Юдіна. [2-е вид.]. Київ:

Фоліант, 2005. 351 с.

55. Гендерний центр: словник. URL: <http://www.gendercentre.org.ua/slovník/> (дата звернення: 15.03.2017).
56. Гендерні ресурси українських мас-медіа: ціна і якість: практичний посібник для журналістів та працівників ЗМІ / Н. М. Сидоренко, М. М. Скорик та ін.; ред.-упоряд. Н. М. Сидоренко. Київ: К.І.С., 2004. 76 с.
57. Гендерні стратегії сталого розвитку України / за наук. ред. Л. С. Лобанової. Київ: Фенікс, 2004. 432 с.
58. Главник О. П. Формування гендерних ідентичностей в сучасному соціумі. *Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5–7 грудня 2002 р.). Київ: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді; Український ін-т соціальних досліджень, 2002. С. 55–57.
59. Говорун Т. В. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції: автореф. дис. ... докт. псих. наук: 19.00.07. Київ, 2002. 28 с.
60. Голованова Н. Ф. Социализация школьников как явление педагогическое. *Педагогика*. 1998. № 5. С. 42–45.
61. Голованова Т. П. Об'єктивні передумови обумовленості формування гендерної рівності студентської молоді в Україні. *Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 11–13 грудня 2003 р.). Київ: Фоліант, 2003. С. 291–293.
62. Голованова Т. П. Подготовка социальных педагогов к формированию политики гендерного паритета в обществе. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Ужгород, 5–6 травня 2003 р.). Ужгород: Мистецька лінія, 2003. С. 90–93.
63. Голованова Т. П. Социально-педагогический проект исследования гендерной социализации студенческой молодёжи. *Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5–7 грудня 2002 р.). Київ:

- Державний ін-т проблем сім'ї та молоді; Український ін-т соціальних досліджень, 2002. С. 60–63.
64. Голованова Т. П. Цілі, завдання та зміст педагогіки гендера. *Проблеми освіти*: [наук.-метод. зб.]. Київ, 2002. Вип. 27. С. 88–95.
65. Горностай П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. *Основи теорії гендеру*: навч. посіб. / відп. ред. Скорик М. М.]. Київ: К.І.С., 2004. С. 132–156.
66. Городнова Н. М. Гендерні стереотипи сучасного вчителя. *Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5–7 грудня 2002 р.). Київ: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді; Український ін-т соціальних досліджень, 2002. С. 65–66.
67. Городнова Н. М. Роль учителя у становленні гендерної ідентифікації підлітків. *Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 11–13 грудня 2003 р.). Київ: Фоліант, 2003. С. 159–161.
68. Грабовська І. Суспільство гендерної рівності як принцип сучасної європейської демократії та українські реалії. *Проблеми освіти*: [наук.-метод. зб.]. Київ, 2003. Вип. 36. С. 154–163.
69. Градскова Ю. В. Гендерная социализация. Введение в гендерные исследования: учеб. пособие для студентов вузов; под общ. ред. И. В. Костиковой. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Аспект Пресс, 2005. 255 с. (Серия: Классический университетский учебник).
70. Гришак С. М. Підготовка майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2007. 20 с.
71. Гришак С. М. Підготовка майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2007. 269 с.
72. Грозная Н. С. Инклюзивное образование за рубежом: от мечты к

- реальности. *Синдром Дауна XXI век*. 2011. № 1. С. 34–41.
73. Грошев И. В. Гендерные корреляты непосредственного поведения процесса общения. *Журнал прикладной психологии*. 2000. № 5. С. 33–39.
74. Гура О. І. Сутність професійної компетентності викладача ЗВО. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/1106/1/05goipkv.pdf> (дата звернення: 17.08.2019).
75. Гусак Н. І. Підготовка юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2005. 20 с.
76. Гусева Ю. Е. и др. Гендерная социализация. *Практикум по гендерной психологии* / под ред. И. С. Клециной. Санкт-Петербург: Питер, 2003. С. 85–90.
77. Дікова-Фаворська О. М. Креативний метод освіти осіб з обмеженими функціональними обмеженнями здоров'я. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління. Серія: Спеціальні та галузеві соціології*. Донецьк, 2009. Т. X, Вип. 116: Соціологія державного управління. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/sspvsu/2009_116.pdf (дата звернення: 09.08.2018).
78. Довгополова Я. В. Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2007. 20 с.
79. Донченко М. В. Особливості позааудиторної роботи у вищих навчальних педагогічних закладах України. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. Слов'янськ, 2004. Вип. XXI. С. 48–52.
80. Дороніна Т. О. Гендерний напрямок у літературознавстві: теоретико-методологічні основи та практика інтерпретацій. *Гендерний розвиток у суспільстві: конспект лекцій*. [2-е вид.]. Київ: Фоліант, 2005. С. 283–351.
81. Досвід роботи зі студентами вищих навчальних закладів. *Інформаційний вісник. Вища освіта*. 2004. № 16. С. 48–52.
82. Досвід упровадження проекту виховання гендерної культури молоді / упоряд. В. Гурієвська. Хорол, 2003. 118 с.

83. Женщины и социальная политика (гендерный аспект) / отв. ред. З. А. Хоткина. Москва, 1992. 203 с.
84. Жмырова Е. Ю. Киноискусство как средство воспитания толерантности у учащейся молодежи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Тамбов, 2008. 26 с.
85. Забезпечення інклюзії студентів шляхом розбудови безбар'єрного освітнього середовища. Вимоги до навчального закладу інтегрованого типу. URL: http://uu.edu.ua/inclusion_and_integration (дата звернення: 30.10.2018).
86. Завадская Л. Опыт проведения гендерной экспертизы законодательства России. *Рівність жінок і чоловіків в Україні: правові аспекти*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20–21 листопада 2000 р.). Київ, 2001. С. 61–79.
87. Заверико Н. В. Особливості соціалізації підлітків і молоді в сучасних умовах. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2005. № 1. С. 30–35.
88. Загородній Ю. І. Педагогічні умови політичної соціалізації студентської молоді в умовах великого промислового міста: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2004. 20 с.
89. Загородній Ю. І., Курило В. С., Савченко С. В. Політична соціалізація студентської молоді в Україні: досвід, тенденції, проблеми. Київ: Генеза, 2004. 144 с.
90. Зверєва І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика: монографія. Київ: Правда Ярославичів, 1998. 333 с.
91. Здравомыслова Е., Темкина А. Исследования женщин и гендерные исследования на Западе. *Общественные науки и современность*. 1999. № 6. С. 177–185.
92. Здравомыслова Е., Темкина А. Социальное конструирование гендера: феминистская теория. *Введение в гендерные исследования*: учебное пособие / под ред. И. А. Жеребкиной. Харьков: ХЦГИ, 2001; Санкт-

- Петербург: Алетейя, 2001. Ч. 1. С. 147–173.
93. Зеньковский В. В. Психология детства / отв. ред. и сост. П. В. Алексеев. Москва: Шк. Плеас, 1996. 333 с.
94. Зябрева С. Е. До питання виховання громадянськості студентів коледжів у позанавчальній діяльності. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ, 2006. Вип. 9. С. 327–331.
95. Иванова Е. и др. Гендерные исследования в психологии. *Введение в гендерные исследования: учебное пособие* / под ред. И. А. Жеребкиной. Харьков: ХЦГИ, 2001; Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. Ч. 1. С. 311–352.
96. Иванова І. Б. Проблеми соціально-психологічної адаптації інвалідів. *Інтеграція аномальної людини в сучасній системі соціальних відносин: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* Київ, 1994. С. 32–34.
97. Иванова І. В. Система підготовки майбутніх учителів до здійснення гендерного виховання школярів. *Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (Київ, 11–13 грудня 2003 р.). Київ: Фоліант, 2003. С. 151–154.
98. Інтегрування гендерного підходу в державну політику України / Т. Е. Василевська [та ін.]; ред. кол. В. І. Довженко. Київ: [Б. в.], 2003. 128 с.
99. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю: навч.-метод. посіб. Київ: УДЦССМ, 2001. 220 с.
100. Каропова Э. Влияние гендерных стереотипов на восприятие в современном обществе. URL: <https://psyfactor.org/lib/stereotype13.htm> (дата звернення: 30.11.2017).
101. Каширская И. К. Социально-психологический анализ основных источников информации и процесс гендерной социализации. *Вопросы психологии*. 2003. № 6. С. 56–63.
102. Кисляк О. П., Кольченко К. О., Місяк С. А. Організація психологічної підтримки студентів з особливими потребами в умовах ЗВО. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: тези*

- доповідей IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20–21 листопада 2013 р.). Київ: Ун-т «Україна», 2003. С. 222–223.
103. Кікінежді О. Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи. *Шлях освіти*. 2004. № 4. С. 27–29.
104. Кікінежді О. М., Кізь О. Б. Депривована молодь: шляхи гендерної ідентифікації. *Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 11–13 грудня 2003 р.). Київ: Фоліант, 2003. С. 164–167.
105. Кікінежді О. М., Кізь О. Б. Формування гендерної культури молоді. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 8. С. 64–69.
106. Кікінежді О. М., Кізь О. Б. Формування гендерної культури молоді. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 9. С. 12–18.
107. Кікінежді О. М., Кізь О. Б. Формування гендерної культури молоді. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 10. С. 19–36.
108. Кікінежді О. М., Кізь О. Б. Формування гендерної культури молоді. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 11. С. 22–28.
109. Кікінежді О. М., Кізь О. Б. Формування гендерної культури молоді. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 12. С. 34–38.
110. Кімелл Майкл С. Гендероване суспільство / пер. з англ. Київ: Сфера, 2003. 490 с.
111. Клецина И. С. Психология гендерных отношений: Теория и практика. Санкт-Петербург: Алетейя, 2004. 408 с. (Серия «Гендерные исследования»).
112. Кобелянська Л. С. Проблеми гендерної рівності: міжнародний досвід, українські перспективи. *Проблеми освіти: наук.-метод. зб.* Київ, 2003. Вип. 36. С. 96–134.
113. Ковалева А. И. Концепция социализации молодежи: нормы, отклонения, социализационная траектория. *Социс*. 2003. № 1(225). С. 109–115.
114. Ковальчук І. А. Статеворольова соціалізація учнів: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 216 с.

115. Ковальчук І. А. Формування готовності майбутніх педагогів до статевої ролі соціалізації учнів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Луганськ, 2004. 20 с.
116. Колупасва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ: Самміт-Книга, 2009. 272 с.
117. Кон И. Мужские исследования: меняющиеся мужчины в изменяющемся мире. *Введение в гендерные исследования: учебное пособие* / под ред. И. А. Жеребкиной. Харьков: ХЦГИ, 2001; Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. Ч. 1. С. 562–605.
118. Кон И. С. Психология половых различий. *Вопросы психологии*. 1981. № 2. С. 47–57.
119. Кон И. С. Психология ранней юности: кн. для учителя. Москва: Просвещение, 1989. 255 с.
120. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (дата звернення: 30.11.2017).
121. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 17. Ст. 799.
122. Конституція України. *ВВР України*. 1996. URL: <http://www.president.gov.ua>. (дата звернення: 12.04.2019).
123. Кравець В. П. Гендерна педагогіка: навч. посіб. Тернопіль: Джура, 2003. 416 с.
124. Кравець В. П. Статева соціалізація дітей і підлітків: закономірності та гендерні особливості: монографія. Тернопіль: ТНПУ, 2008. 476 с.
125. Кравець В. П., Кікінежді О. М. Педагогіка та психологія: гендерний аспект: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. 124 с.
126. Кушак А. В. Организационно-педагогические условия социализации студенческой молодежи в современном воспитательном пространстве: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Новосибирск, 2002. 180 с.
127. Лавриненко Н. В. Женщина: самореализация в семье и обществе

- (гендерный аспект). Київ: Випол, 1999. 170 с.
128. Лавриненко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абрис / Н. М. Лавриненко. Київ: Віра ІНСАЙТ, 2000. 443 с.
129. Левківський М. В. Соціальна зрілість молоді у контексті гуманізації виховання. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ, 2006. Вип. 9. С. 402–406.
130. Левченко К. Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 344 с.
131. Левченко К. Б. Гендерна рівність: філософсько-правовий аналіз. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 48 с.
132. Левченко К. Б. Деякі аспекти включення питань прав жінок до навчально-виховного процесу: аналіз методологічних підходів. *Проблеми освіти: наук.-метод. зб.* Київ, 2002. Вип. 27. С. 95–104.
133. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціологія. Загальний курс: підручник. Київ: Каравела, 2004. 456 с.
134. Луценко О. А. Гендерна освіта й педагогіка. *Основи теорії гендеру: навч. посіб.* Київ: К.І.С., 2004. С. 476–503.
135. Мазур Л. Концепт маскуліності/фемінінності як фактор досягнення гармонійності особистості. *Мандрівець*. 2002. № 4. С. 29–34.
136. Марущенко О., Плахотнік О. Гендерні шкільні історії. Харків: Монограф, 2012. 88 с.
137. Мельник Т. М. Гендер як компонент громадської думки. *Проблеми освіти: наук.-метод. зб.* Київ, 2003. Вип. 36. С. 83–95.
138. Мельник Т. М. Гендерная экспертиза Украинского законодательства: сущность, необходимость и методологические основы. *Международный опыт государственного обеспечения равенства женщин и мужчин: материалы Междунар. конф. (Киев, 30 июня – 1 июля 2003 г.)*. Киев, 2004. С. 268–295.
139. Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. Закони

- зарубіжних країн з гендерної рівності. Київ: Логос, 2004. 320 с.
140. Мельник Т. М. Політико-правові аспекти входження чоловіків і жінок до законодавчої влади в Україні. *Проблеми освіти: наук.-метод. зб.* Київ, 2003. Вип. 36. С. 96–134.
141. Миронова С., Коган О., Коваль Н. Дифференцированная подготовка специалистов для инклюзивного образования. *Коррекционно-развивающее образование.* 2012. № 3. С. 52–55.
142. Мирончук Н. М. Формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2007. 20 с.
143. Мирошніченко Н. О. Соціально-педагогічні умови інтегрування молоді з функціональними обмеженнями в сучасне середовище: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2008. 259 с.
144. Мирошніченко Н. О. Умови інтеграції осіб із функціональними обмеженнями у суспільство. *Соціальна робота в Україні.* 2005. № 2. С. 63–69.
145. Міщик Л. І. Проблеми гендерної рівності в освіті й науці. *Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 11–13 грудня 2003 р.). Київ: Фоліант, 2003. С. 186–190.
146. Міщик Л. І., Гладиш М. О. Соціально-педагогічна діяльність ЗВО як умова адаптації студентів з особливими потребами у соціалізації. *Вісник Черкаського університету.* Черкаси, 2008. Вип. 122. С. 125–131.
147. Морган Д. Вивчаючи чоловіків у патріархальному суспільстві. *Гендерний підхід: історія, культура, суспільство* / під ред. Ліліани Гентош, Оксани Кісь. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. С. 151–166.
148. Мудрик А. О полоролевом (гендерном) подходе в социальном воспитании. *Народное образование.* 2007. № 5. С. 175–181.
149. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учеб. для студ. пед. вузов / под ред. В. А. Сластенина. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Академия, 2014. 200 с.

150. Мунтян І. С. Гендерний підхід у професійній підготовці студентів вищих педагогічних закладів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2004. 21 с.
151. Найда Ю. М., Ворон М. В. Інклюзивна освіта: українські реалії. *Підручник для директора*. 2006. червень. URL: <http://ussf.kiev.ua/index.php?go=Inklus&in=view&id=19> (дата звернення: 30.10.2018).
152. Обоснование обучения инвалидов в вузе. URL: <http://referatimes.petsialaya-knigiulespechenieobecheniyainvalidov-34029.html>.
153. Оксамитна С. М. Гендерні ролі та стереотипи. *Основи теорії гендеру*: навч. посіб. / відп. ред. Скорик М. М. Київ: К.І.С., 2004. С. 157–181.
154. Омельченко Н. Гендерна політика в контексті соціальних змін. *Гендер і культура*: зб. статей / упоряд.: В. Агеєва, С. Оксамитна. Київ: Факт, 2001. С. 215–220.
155. Основи теорії гендеру: навч. посіб. / відп. ред. Скорик М. М. Київ: К.І.С., 2004. 536 с.
156. П'яткова Т. Розвиток інклюзивної компетентності вчителя: швейцарський досвід. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2012. № 1(11). С. 93–98.
157. Педагогика: [учеб. пособ. для студ. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. Москва: Школа-пресс, 1997. 512 с.
158. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: учеб. для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / под ред. С. А. Смирнова. 4-е изд., испр. Москва: Академия, 2001. 512 с.
159. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад; редкол.: М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. Москва: Большая Российская энциклопедия, 2003. 528 с.
160. Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України: зб. наук. статей / АПрН України, ХЦЖД; наук. ред. Лозовий В. О. Харків, 1997. 155 с.

161. Перфільєва М. В. Соціалізація неповносправних дітей в рамках інклюзивної освіти. *Збірник наукових праць національного університету ім. Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна*. 2009. Вип. 11. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpkp/Sp/2009_11/13.pdf (дата звернення: 30.01.2017).
162. Петровский А. В. Проблема развития личности с позиций социальной психологии. *Вопросы психологии*. 1984. № 4. С. 15–30.
163. Пилипчевская Н. В. Тьюторская деятельность: теория и практика: учеб.-метод. пособ. для студентов-тьюторов и педагогов высшей школы. Красноярск, 2009. 136 с.
164. Пищулин В. Воспитательная работа в вузе. *Педагогика*. 2003. № 2. С. 100–103.
165. Пірен М., Грицяк Н., Василевська Т., Іваницька О. Гендерні аспекти державної служби: монографія / за заг. ред. Б. Кравченка. Київ: Основи, 2002. 335 с.
166. Плісовська Е. Жіноча праця: яка вона в світі та в Україні? *Віче*. 1999. № 11. С. 71–73.
167. Плісовська Е. А. Соціологічний та історичний аналіз соціального статусу жінок: автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.03. Київ, 1997. 20 с.
168. Плотніков П. В. Соціально-педагогічні основи соціалізації молоді промислового регіону: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.05. Харків, 2005. 41 с.
169. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс: учебник для студ. пед. вузов: в 2 кн. Кн. 2: Процесс воспитания. Москва, 1999. 256 с.
170. Портных В. Я. Система воспитания студентов. *Специалист*. 2001. № 1. С. 21–23.
171. Практикум по гендерной психологии: учебное пособие для вузов / под ред. И. С. Клециной. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 480 с.

172. Приходькіна Н. О. Педагогічні умови реалізації гендерного підходу у фаховій підготовці студентів гуманітарних спеціальностей: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2008. 20 с.
173. Про виконання Україною конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: періодична доповідь / Фонд народонаселення ООН в Україні. URL: <http://www.unfpa.org.ua/publications/559.html> (дата звернення: 30.11.2017).
174. Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту: наказ Міністерства освіти, науки молоді та спорту України від 10.09.2009 р. № 839. URL: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/183> (дата звернення: 30.11.2017).
175. Про Експертну раду з питань розгляду звернень за фактами дискримінації за ознакою статі: наказ Міністерства соціальної політики України від 08.06.2012 р. № 345. URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=161733&cat_id=160760 (дата звернення: 30.11.2017).
176. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-15. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2866-15> (дата звернення: 30.11.2017).
177. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: закон України від 6 вересня 2012 р. № 5207-17. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> (дата звернення: 30.11.2017).
178. Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 р. № 1834. URL: <http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/search/results> (дата звернення: 30.11.2017).
179. Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року: постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2013 р. № 717. URL:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/717-2013-%D0%BF> (дата звернення: 30.11.2017).

180. Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 р. № 148. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-%D0%BF> (дата звернення: 30.11.2017).
181. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р., № 113-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80> (дата звернення: 30.11.2017).
182. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: закон України від 25.08.2015 р. № 501/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (дата звернення: 30.11.2017).
183. Про затвердження обласної програми з утвердження гендерної рівності на період до 2010 року: рішення Черкаської обласної ради від 27.04.2007 р. № 10-10. URL: oblradack.gov.ua/files/docs/10-10.doc (дата звернення: 30.11.2017).
184. Про затвердження Положення про Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 3 січня 2013 р. № 5 від 21 лютого 2017 р. № 125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/125-2017> (дата звернення: 22.02.2019).
185. Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями: постанова Кабінету Міністрів України від 15.11.2006 р. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 28.10.2018).
186. Про освіту: закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-19 URL:

- <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 30.11.2017).
187. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 19.12.2017 р. № 2249-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1841-14> (дата звернення: 2.02. 2018).
188. Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов з життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями: наказ Президента України від 01.06.2005 р. № 900/2005. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/900/2005> (дата звернення: 17.08.2019).
189. Про реабілітацію інвалідів в Україні: Закон України від 6.10.2005 р. № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> (дата звернення: 04.08.2018).
190. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: закон України від 05.02.1993 р. № 2998-XII. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>. (дата звернення: 30.11.2017).
191. Про стан виконання Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року за 2014 рік: звіт. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/8369.html?PrintVersion> (дата звернення: 30.11.2017).
192. Про становище інвалідів в Україні: національна доповідь / М-во праці та соц. пол. України; наук.-досл. ін-т соц.-труд. відн. Мінпраці України. Київ, 2009. 200 с.
193. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 229-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/229-2017-%D1%80> (дата звернення: 30.11.2017).
194. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.05.2017).
195. Програма виховної роботи зі студентами Національного педагогічного

- університету ім. М. П. Драгоманова. *Рідна школа*. 2001. № 10. С. 17–22.
196. Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні. URL: http://gender.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4&Itemid=109&lang=ua (дата звернення: 30.11.2017).
197. Проект «Національний гендерний механізм». URL: http://gender.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=137&Itemid=110&lang=ua (дата звернення: 30.11.2017).
198. Пушкарева Н. Гендерная проблематика в исторических науках. *Введение в гендерные исследования: учебное пособие*; под ред. И. А. Жеребкиной. Харьков: ХЦГИ, 2001; Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. Ч. 1. С. 275–311.
199. Рассказова О. І. Розвиток соціальності учнів в умовах інклюзивної освіти: теорія і технологія: монографія. Харків: ФОП О. В. Шейніна, 2012. 468 с.
200. Репина Т. А. Анализ теорий полоролевой социализации в современной западной психологии. *Вопросы психологии*. 1986. № 2. С. 158–165.
201. Роговская Н. И. Формирование познавательных интересов подростков с учетом гендерных особенностей: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Волгоград, 2007. 24 с.
202. Родименко І. М. Сучасний погляд на навчання дітей з особливими потребами. *Нива знань*. 2004. № 2. С. 8–12.
203. Рожков М. И. Теоретические основы педагогики. Ярославль, 1994. 64 с.
204. Розказова О. А. Особливості соціалізації студентської молоді на сучасному етапі розвитку суспільства. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2005. № 2. С. 23–26.
205. Романова В. Г. Особливості статевої соціалізації підлітків: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.05. Київ, 2002. 20 с.
206. Росік Т. Т. Про відповідність організаційних форм виховної роботи до якісно нових завдань вищої школи. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. Слов'янськ, 2002. Вип. XXI. С. 108–111.

207. Руднєва О. Гендерна рівність як принцип законодавства України. *Право України*. 2002. № 4. С. 103–107.
208. Руднєва О. М. Гендерна рівність у праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2002. 18 с.
209. Румянцева П. В. и др. Гендерная идентичность. *Практикум по гендерной психологии* / под ред. И. С. Клециной. Санкт-Петербург: Питер, 2003. С. 171–177.
210. Русаков Е. Проблемы социальной интеграции людей с ограниченными возможностями. URL: <http://irkutsk.zopplata.ru/book/index.html> (дата звернення: 30.11.2017).
211. Сабунаева М. Л., Гусева Ю. Е. и др. Гендерный подход в практике школьного психолога. *Практикум по гендерной психологии* / под ред. И. С. Клециной. Санкт-Петербург: Питер, 2003. С. 369–381.
212. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2004. 41 с.
213. Савченко С. В. Социализация студенческой молодежи в условиях регионального образовательного пространства: монографія. Луганск: Альма Матер, 2003. 406 с.
214. Саламанкська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб із особливими потребами (7–10 липня 1994 р.). URL: www.notabene.ru/down_syndrome/Rus/declarat.html (дата звернення: 04.11.2018).
215. Самойленко Н. І. Гендерні виміри громадянської освіти. *Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 11–13 грудня 2003 р.). Київ: Фоліант, 2003. С. 142–145.
216. Самохіна Н. М. Громадянська соціалізація майбутніх учителів засобами

- мистецтвознавчого краєзнавства: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2005. 20 с.
217. Сафонова М. Ф. и др. Гендерные стереотипы и их влияние на поведение человека. *Практикум по гендерной психологии* / под ред. И. С. Клециной. Санкт-Петербург: Питер, 2003. С. 178–184.
218. Сварник М. Інклюзивна освіта в Україні: попередній аналіз ситуації. *Інклюзивна освіта: зб. матеріалів проекту*. Київ, 2013. URL: <http://ussf.kiev.ua/index.php?go=Content&id=94>.
219. Севастьянова О. А. Позанавчальна діяльність у ЗВО у контексті нової освітньої парадигми. *Освіта Донбасу*. 2005. № 2. С. 70–73.
220. Севаст'янова О. А. Соціально-педагогічні умови соціалізації студентської молоді у виховному процесі вищого навчального закладу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2007. 20 с.
221. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / за заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. Київ, 2000. 260 с.
222. Смоляр Л. О. Гендерна рівність та гендерна демократія – стратегічний напрямок розвитку людства в ХХІ столітті. *Проблеми освіти: наук.-метод. зб.* Київ, 2003. Вип. 36. С. 70–82.
223. Созаев В. В. Гендерная теория как фактор формирования гендерной компетентности в культурологическом образовании школьников. *Известия РГПУ им. А. И. Герцена. Серия: Общественные и гуманитарные науки*. 2008. № 33(73): Аспирантские тетради, ч. 1. С. 426–430.
224. Сорочинська В. Є. Гендерні відмінності й соціальна ідентичність. *Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 11–13 грудня 2003 р.)*. Київ: Фоліант, 2004. С. 15–17.
225. Социальное неравенство и образование: проблема, исследования, действия: материалы Междунар. семинара (Саратов, 16–17 февраля

- 2001 г.). Саратов: Саратовский гос. технич. университет, 2001. 305 с.
226. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями / за ред А. Й. Капської. Київ: ДЦССМ, 2003. 146 с.
227. Таланчук П. М., Кольченко К. О., Нікуліна Г. Ф. Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі: навч.-метод. посіб. Київ: Соцінформ. 2004. 128 с.
228. Танцюра В. А. Равенство женщин и мужчин: мировые тенденции и украинские реалии. *Международный опыт государственного обеспечения равенства женщин и мужчин: материалы Междунар. конф. (Киев, 30 июня – 1 июля 2003 г.).* Киев, 2004. С. 94–99.
229. Ташенко А. К. Специфіка соціалізації учнівської та студентської молоді за умов перехідного суспільства: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.06. Кривий Ріг, 2001. 20 с.
230. Терзі П. П. Формування гендерної культури студентів вищих технічних навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Кіровоград, 2007. 22 с.
231. Ткачук В. В. Інклюзивна освіта. URL: <http://chutosvita.at.ua/publ/pmpk/1/7-1-0-16> (дата звернення: 11.12.2017).
232. Толстых М. А. Становление гендерной идентичности студентов младших курсов вузов: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Волгоград, 2006. 24 с.
233. Трофимова Е. Словарь гендерных исследований. *Высшее образование в России.* 2001. № 3. С. 72–78.
234. Трофимова Е. И. Терминологические вопросы в гендерных исследованиях. *Общественные науки и современность.* 2002. № 6. С. 178–189.
235. Тупицына И. А. и др. Гендерные стереотипы и жизненный путь человека. *Практикум по гендерной психологии* / под ред. И. С. Клециной. Санкт-Петербург: Питер, 2003. С. 143–152.

236. Уэст К., Зиммерман Д. Создание гендера / пер. с англ. *Гендерные тетради*. Санкт-Петербург, 1997. Вып. 1. С. 94–124.
237. Файнбург З. И. К вопросу о планомерном управлении процессом социализации личности. *Проблемы социального планирования*. Пермь, 1974. № 157. С. 3–16.
238. Ферапонтова О. И. Социальные аспекты инклюзивного образования детей-инвалидов. *Вестник Самарского государственного университета. Гуманитарная серия*. 2007. № 1(51). URL: <http://vestnik.ssu.samara.ru/gum/2007web1/pedi/200710503.pdf> (дата звернення: 29.05.2018).
239. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
240. Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5–7 грудня 2002 р.). Київ: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді; Український ін-т соціальних досліджень, 2002. 222 с.
241. Формування у молоді гендерно-відповідальної поведінки (на прикладі українських ЗВО): навч. посіб. / за заг. ред. Н. Світайло. Суми: Хорошие люди, 2013. 210 с.
242. Фудорова О. М. Інтеграція осіб з обмеженими можливостями в соціум через механізми університет ської освіти. URL: http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/_123456789/4795/2Fudorovapdf.
243. Харченко Л. Г. Соціально-педагогічні умови формування сучасних гендерних стереотипів у процесі соціалізації жіночої молоді: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2006. 20 с.
244. Харченко С. Я. Особливості соціальних контактів зі студентами з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2015.

Вип. 43. 456 с.

245. Харченко С. Я. Социально-педагогические основы подготовки учителя к работе с детскими общественными объединениями: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Москва, 1993. 32 с.
246. Хижняк Л. М. Проблемні поля на ринку праці і ринку освітніх послуг: оптимізація управління. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління. Серія: Спеціальні та галузеві соціології*. Донецьк: ДонДУУ, 2009. Т. X, Вип. 116: Соціологія державного управління. С. 356–361.
247. Холл Дж., Тинклин Т. Студенты-инвалиды и высшее образование. *Журнал исследований социальной политики*. 2004. Т. 2, № 1. С. 115–126.
248. Хорошайло О. С. Виховання духовно-моральних цінностей у студентів з обмеженими фізичними можливостями: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2008. 20 с.
249. Хоф Р. Возникновение и развитие гендерных исследований. *Пол. Гендер. Культура: зб. статей / под ред. Э. Шоре и К. Хайдер; пер. с нем.* Москва: РГГУ, 1999. С. 23–54.
250. Хрисанова С. Драма прекрасної дами: парадокси сучасної рівності чоловіків та жінок: гендерний підхід до відомої проблеми. Кн. 1: ООН і джерела народження гендерних принципів. Харків, 2001. 111 с.
251. Хрисанова С. Про права людини і гендерну соціологію. *Право України*. 2001. № 8. С. 98–99.
252. Хубер Д. Теория гендерной стратификации. *Антология гендерной теории / сост. Е. Гапова, А. Усманова*. Минск: Профилен, 2000. С. 168–172.
253. Цокур О., Іванова І. Основи гендерного виховання. Гендерний розвиток у суспільстві: конспекти лекцій. 2-е вид. Київ: Фоліант, 2005. С. 183–222.
254. Чайковський М. Є. Інклюзивна компетентність як складова професійної компетентності суб'єктів навчально-виховного процесу. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2012. № 2. С. 15–21.

255. Чернуха Н. М. Інтеграція виховних соціальних впливів суспільства у формуванні громадянськості учнівської молоді: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2007. 44 с.
256. Чернуха Н. М. Формування громадянськості учнівської молоді: інтеграція виховних соціальних впливів суспільства: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 360 с.
257. Чухим Н. Гендер та гендерні дослідження в ХХ ст. *I незалежний культурологічний часопис*. 2000. № 17. С. 22–29.
258. Шабанов В. П. Гражданская социализация студентов в вузах I–II уровней аккредитации. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2005. № 3. С. 32–35.
259. Шашенко С. Ю. Соціальне становлення студентської молоді у позааудиторний час у вищих навчальних закладах: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2003. 20 с.
260. Шостак Н. В. Гендер і його репрезентація в капіталістичній і соціалістичній рекламі: навч. посіб. Київ, 2010. 89 с.
261. Штылева Л. В. Гендерный подход в школьном образовании – стратегический ресурс женского политического лидерства и демократии в России. *Воспитание граждан нового поколения: гендерный подход в парламентском образовании школьников*. Москва: МИК, 2003. С. 10–13.
262. Щуркова Н. Е. Педагогическая технология. 2-е изд., дополн. Москва: Педагогическое общество России, 2005. 256 с.
263. Юркова Е. В., Клецина И. С. и др. Социально-психологический анализ гендерных ролей. *Практикум по гендерной психологии* / под ред. И. С. Клециной. Санкт-Петербург: Питер, 2003. С. 207–227.
264. Якуба О. О. Практикум з соціології: навч. посіб. Харків: 2010. 368 с.
265. Ярмошук І. На шляху до інклюзивного навчання. *Математика в школі*. 2010. № 1/2. С. 51–54.
266. Bem S. Sex Role Adaptability – One Consequence of Psychological

- Androgyny. *Journal of Pers. and Soc. Psychology*. 1975. № 31. P. 634–643.
267. Disability. Community and Society – Exploring the Links. North York, Ont.: The Roeher Institute, 1997. 217 p.
268. Freedom in the World 2014. *Freedom House, about Ukraine*. URL: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2014/ukraine-0#.U9tj6PmSwbQ> (станомна 1 серпня 2014 p.)
269. Goffman E. Gender Display / C. Lemert and A. Branaman (eds). Oxford: Blackwell Publ., 1997. P. 208–227.
270. Kimmel M. S. The Gendered Classroom. *The Gendered Society*. Oxford UP, 2000. P. 150–171.
271. Koliada N., Kravchenko O., Voitovska A. Social and Economic Principles of Single Mothers' Support in Ukraine. *Advances in Intelligent Systems and Computing*. 2019. 961. Pp. 293–303.
272. Voitovska A. Gender socialization of students (by the experience of the Center of Gender Education in USPU). *SWorld Journal*. 2016. Issue 11, Vol. 8: Pedagogy, Psychology and Sociology. P. 78–81.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

Ставлення молоді до студентів з особливими освітніми потребами

Шановний студенте!

Ви берете участь у емпіричному дослідженні. Просимо відповісти Вас на всі питання анкети. Анкета анонімна. Результати опитування будуть використані тільки в узагальненому вигляді. Уважно прочитайте питання та виберіть той варіант, який найбільш відповідає Вашій позиції.

Дуже вдячні Вам за співпрацю!

- 1. Чи знаєте, хто такі студенти з особливими освітніми потребами?**
 - так
 - ні
 - хотів(ла) б знати
- 2. Чи вистачає Вам інформації про студентів з інвалідністю?**
 - так
 - ні
 - хотів(ла) б знати більше
- 3. Як Ви ставитесь до студентів з особливими освітніми потребами?**
 - добре
 - мені їх шкода
 - байдуже
 - їхнє місце у спеціалізованих закладах
- 4. У якому навчальному закладі краще було б навчатися студентам з інвалідністю?**
 - у спеціальних

- у звичайних
 - вдома
5. **Як Ви поставитесь до того, щоб студенти з особливими освітніми потребами були Вашими одногрупниками?**
- добре
 - байдуже
 - негативно
 - не знаю
6. **Якщо студенти з інвалідністю навчатимуться у Вашій групі, чи будете Ви з ними спілкуватися?**
- так, адже вони такі, як я
 - ні, мені це не потрібно
 - не знаю
7. **Чи є у Вас друзі серед студентів, молоді з особливими освітніми потребами?**
- так
 - ні
 - я не хочу з ними спілкуватись
8. **Чи створені умови у Вашому ЗВО для соціалізації студентів з інвалідністю? _____**
Якщо так, то що саме? _____
9. **Чи потрібно у Вашому ЗВО створити центр, у якому студенти з особливими освітніми потребами могли б спілкуватися окремо від Вас?**
- так
 - ні
 - не знаю
10. **Які позитивні риси особистості Ви можете відзначити у студентів з інвалідністю?**

11. Які негативні риси особистості Ви можете відзначити у студентів з інвалідністю?

12. Чи потрібно створювати умови для соціалізації студентів з інвалідністю?

Дякуємо за відповіді!

Додаток Б

Анкета для визначення гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами

Шановний студенте!

Ви берете участь у емпіричному дослідженні. Просимо відповісти Вас на всі питання анкети. Анкета анонімна. Результати опитування будуть використані тільки в узагальненому вигляді. Уважно прочитайте питання та виберіть той варіант, який найбільш відповідає Вашій позиції.

Дуже вдячні Вам за співпрацю!

Ваша стаття _____

Курс на якому навчаєтесь _____

Факультет _____

Університет _____

1. Які проблеми Вас сьогодні хвилюють?

- екологічні
- економічні
- політичні
- соціально-побутові
- які ще (напишіть) _____

2. Якщо Ви маєте освіту та спеціальність, то яку? _____

3. Як Ви відноситеся до інших членів суспільства?

- спілкуюся відкрито, на рівних
- насторожено
- прагну уникати контактів
- як ще (напишіть) _____

4. Як Ви оцінюєте якість свого життя?

- високе

- середнє
 - низьке
 - вкрай низьке
5. Чи відчували Ви негативне ставлення з боку суспільства? Якщо так, то коли і в чому це виражалося? _____
6. Як Ви оцінюєте своє здоров'я?
- відмінне
 - добре
 - задовільне
 - незадовільне
7. Чи забезпечені Ви технічними засобами реабілітації? Якщо ні, то що саме Вам необхідно? _____
8. Якими соціальними послугами і пільгами Ви користуєтеся?
- оплата житла і житлово-комунальних послуг
 - забезпечення лікарськими препаратами
 - забезпечення санаторно-курортними путівками
 - забезпечення індивідуальними засобами реабілітації
 - ремонт індивідуальних засобів реабілітації
 - проїзд в міському громадському транспорті
 - проїзд в міжміському транспорті 1 разів на рік
 - проїзд до місця санаторно-курортного лікування і назад
 - якими ще (напишіть) _____
9. Як Ви оцінюєте свій психологічний життєвий настрій?
- оптимізм
 - песимізм
 - по різному
10. Чи відвідуєте Ви суспільні заходи, що проводяться у Вашому місті (селі)? (свята, заходи і т.д.)
- завжди відвідую
 - відвідую час від часу

- не відвідую ніколи

11. Чи є у Вас захоплення, якщо так то вкажіть які? _____

Якщо немає, то чим би Ви хотіли займатися? _____

Чого Вам не вистачає для реалізації власного хобі, захоплення?

12. Які у Вас відносини із хлопцями _____

дівчатами _____

13. Розподіліть «чоловік» і «жінка» наступні якості:

- мужність
- сміливість
- цілеспрямованість
- рішучість
- вміння співчувати
- жіночність
- ніжність
- романтичність
- активність
- наполегливість

14. Чи можуть деякі якості з стовпчика «чоловік» бути в стовпчику «жінка» і навпаки? _____

15. На Вашу думку, чи існує дружба між чоловіком та жінкою?

16. Чи є у Вас «друга половинка»? Якою би Ви хотіли її бачити?

17. Чи бачите Ви себе у ролі чоловіка/жінки? У сімейних стосунках?

18. Чи хотіли би Ви створити сім'ю, мати дітей? Якою б Ви хотіли її бачити? _____

19. Чи знаєте Ви, що в Україні з 2006 року діє закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»?

- так, я добре знаю цей закон
- так, я чув (-ла) про такий закон, але подробиць не знаю
- ні, не знаю про цей закон нічого

20. Наскільки для Вас є зрозумілими визначення поняття «гендер», у таких словосполученнях, як «гендерна політика», «гендерна рівність»?

- я знаю, що таке «гендер», і можу пояснити значення цього слова
- я розумію, що таке «гендер», але дати визначення цьому поняттю важко
- я не знаю значення слова «гендер»

21. На яких заняттях питання гендеру обговорювалися у Вашому ЗВО?

- це був курс, присвячений гендерним проблемам
- це були теми в рамках іншого курсу
- гендерні проблеми обговорювалися з викладачами після занять
- ні, не обговорювались

22. Чи є у Вашому ЗВО Центр гендерної освіти?

Чи берете Ви участь у гендерних заходах? _____

23. Чи повинні и повинні бути рівними в сімейному житті чоловік і жінка?

Чи повинні бути рівними на роботі? _____

Чи повинні бути рівними в політиці? _____

24. Чи відчуваєте Ви потребу у набутті знань щодо гендерних відносин у суспільстві?

- так;
- ні;
- не знаю

25. Яку Ви б хотіли допомогу з боку держави для покращення своїх умов життєдіяльності? _____

Дякуємо за відповіді!

Додаток В

Анкета

«Гендерні стереотипи сучасної студентської молоді»

Я _____ (вкажіть свою стать)

1. **Стереотип – це готова схема сприйняття?**
Так; Ні; Свій варіант _____
2. **Гендер – це соціально-біологічна характеристика, через яку визначають поняття «чоловік» чи «жінка»?**
Так; Ні; Свій варіант _____
3. **Чоловіки розумніші за жінок?**
Так; Ні; Свій варіант _____
4. **Жінки – слабка стать?**
Так; Ні; Свій варіант _____
5. **Призначення жінки – бути матір'ю та дружиною?**
Так; Ні; Свій варіант _____
6. **Всі чоловіки зраджують своїм дружинам?**
Так; Ні; Свій варіант _____
7. **Розумна жінка не може бути щаслива в особистому житті?**
Так; Ні; Свій варіант _____
8. **Жінка не може бути керівником?**
Так; Ні; Свій варіант _____
9. **Жіноча логіка відрізняється від чоловічої?**
Так; Ні; Свій варіант _____
10. **Жінки більш емоційніші ніж чоловіки?**
Так; Ні; Свій варіант _____
11. **Чи повинен чоловік повністю забезпечувати власну родину?**
Так; Ні; Важко відповісти
12. **Чи могли б Ви пробачити шлюбну невірність партнеру?**
Так; Ні; Важко відповісти
13. **Чи могли б Ви зв'язати своє життя з людиною яка має дитину(дітей) від попередніх стосунків?**
Так; Ні; Важко відповісти

Додаток Д

Вступ

За останні роки гендерні підходи укоренились та розвинулись майже у всіх гуманітарних і соціальних галузях вітчизняних наук: від соціології, психології, педагогіки, історії, філософії, релігієзнавства, літературознавства та мистецтвознавства до політичних наук, права, наук про державне управління, економіки й статистики.

Це зумовлює потребу в узагальненні корпусу знань, об'єднаних під назвою «гендерна соціалізація», у цілісному баченні функціонування гендеру в певній суспільній ситуації, систематичному викладі основних положень.

В основу курсу покладено ідею комплексності міждисциплінарного гендерного підходу, кроссекторальності гендерної проблематики та можливостей гнучко трансформувати цей курс залежно від спеціалізації, профілювання, рівня акредитації того чи іншого навчального закладу.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати**: сутність поняття гендеру як соціально-психологічного явища та предмет міждисциплінарного наукового пізнання; основні чинники соціалізації статі та соціально-психологічних механізми набуття гендерної ідентичності в онтогенезі людини, маскулінізації, фемінізації та андрогінізації її поведінки; прояви традиційних та егалітарних гендерних орієнтацій в різних сферах людської життєдіяльності; результати порівняльних експериментальних досліджень з диференціації соціальних властивостей статей, науковими розробками прикладних аспектів гендеру в рамках різних мікросоціумів та етнокультур, виховних та освітніх систем.

Курс спрямований на оволодіння студентами таких **умінь**: здійснювати аналіз гендерних проблем, застосовуючи різні теоретичні та методичні підходи; використовувати методики для виявлення диференціації особливостей статевої ролі соціалізації дівчаток та хлопчиків, їх орієнтацій на егалітарний чи домінаторний тип гендерних відносин; аналізувати чоловічу

та жіночу поведінку, чинники, які зумовлюють диференціацію гендерних відносин; застосовувати гендерний підхід до оцінки паритетності-ієрархічності життєдіяльності статей у функціонуванні великих та малих груп та колективів; проводити наукові дослідження у сфері гендерного аналізу, експертизи змісту навчально-виховного процесу, комерційної реклами, жіночих та чоловічих часописів тощо з точки зору розвінчування сексичних настановлень та гендерних стереотипів; здійснювати просвітницьку роботу щодо піднесення гендерної культури, забезпечення рівних прав і можливостей статей для особистісного розвитку в різних сферах людського буття.

1. Опис навчальної дисципліни «Гендерна соціалізація»

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Спеціальність: 231 Соціальна робота	Нормативна	
Модулів – 2		Рік підготовки	
Змістових модулів – 2		1-й	
Індивідуальне науково-дослідне завдання <u>проект</u>		Семестр	
Загальна кількість годин – 90		1-й	
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 самостійної роботи студента – 4	Освітній рівень: бакалавр	16 год.	
		Практичні, семінарські	
		16 год.	
		Лабораторні	
		–	–
		Самостійна робота	
		37 год.	
		Індивідуальні завдання:	
		37 год.	
Вид контролю:			
	залік		

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Гендерна соціалізація пропагує ідею соціально-психологічної рівноваги статей та взаємозамінності гендерних ролей, повноти розвитку індивідуальності, гармонійної цілісності особистості незалежно від її статевої належності. Гендерна соціалізація є невід'ємною дисципліною для

підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

Відтак, навчальну дисципліну включено до обов'язкових навчальних дисциплін.

Метою навчальної дисципліни є формування гендерного світогляду у майбутніх фахівців, згідно до чинних державних документів (Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (5.09.2005), наказу МОН України «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту» (№ 839 від 10.09.2009) та вимог Болонського процесу (кредитно-модульна система).

Завдання дисципліни: сформувати у студентів розуміння гендерних компетенцій як ключових життєвих компетентностей в контексті найкращих практик ЄС та Болонського процесу, вивчити розвиток гендерної чутливості та гендерної толерантності як демократичних стратегій мислення, здатності актуалізувати і вибудовувати альтернативні до патріархальної культури життєві стратегії і схеми поведінки, реагувати на дискримінацію за ознакою статі, сформувати егалітарну свідомість шляхом реконструкції гендерних стереотипів як традиційних культурних обмежень.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:**

- сутність поняття гендеру як соціально-психологічного явища та предмет міждисциплінарного наукового пізнання;
- основні чинники соціалізації статі та соціально-психологічних механізми набуття гендерної ідентичності в онтогенезі людини, маскулінізації, фемінізації та андрогінізації її поведінки;
- прояви традиційних та егалітарних гендерних орієнтацій в різних сферах людської життєдіяльності;
- результати порівняльних експериментальних досліджень з диференціації соціальних властивостей статей, науковими розробками прикладних аспектів гендеру в рамках різних мікросоціумів та етнокультур, виховних та освітніх систем.

ВМІТИ:

- здійснювати аналіз гендерних проблем, застосовуючи різні теоретичні та методичні підходи;
- використовувати методики для виявлення диференціації особливостей статевої соціалізації дівчаток та хлопчиків, їх орієнтацій на егалітарний чи домінаторний тип гендерних відносин;
- аналізувати чоловічу та жіночу поведінку, чинники, які зумовлюють диференціацію гендерних відносин;
- застосовувати гендерний підхід до оцінки паритетності-ієрархічності життєдіяльності статей у функціонуванні великих та малих груп та колективів;
- проводити наукові дослідження у сфері гендерного аналізу, експертизи змісту навчально-виховного процесу, комерційної реклами, жіночих та чоловічих часописів тощо з точки зору розвінчування сексичних настановлень та гендерних стереотипів;
- здійснювати просвітницьку роботу щодо піднесення гендерної культури, забезпечення рівних прав і можливостей статей для особистісного розвитку в різних сферах людського буття.

Згідно з навчальним планом підготовки бакалаврів, спеціальності 231 Соціальна робота на опанування навчальної дисципліни відведено 90 годин, в тому числі 58 годин на самостійну роботу, 32 години – аудиторна робота, з них 16 годин лекційні заняття і 16 годин семінарські заняття.

Підсумковою формою контролю є залік

3. Програма та структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин				
	усього	у тому числі			
		л	п	лаб	інд
Курс 2. Семестр 3.					
Змістовий модуль 1. Сутність теорії гендеру					
Тема 1. Гендер як наука та навчальна дисципліна	12	2	2		8
Тема 2. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності	12	2	2		8

Тема 3. Гендерні ролі та стереотипи	16	2	2			12
Тема 4. Правові аспекти гендеру	8	2	2			4
Разом за змістовим модулем 1	48	8	8			32
Змістовий модуль 2. Проблеми гендеру						
Тема 5. Гендер і ЗМК	8	2	2			4
Тема 6. Гендерні відносини в родині	12	2	2			8
Тема 7. Гендер і мова	14	2	2			10
Тема 8. Становлення гендерної освіти в Україні	8	2	2			4
Разом за змістовим модулем 2	42	8	8			26
Усього годин	90	16	16			58

4. Теми лекційних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Гендер як наука та навчальна дисципліна	2
2	Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності	2
3	Гендерні ролі та стереотипи	2
4	Правові аспекти гендеру	2
5	Гендер і ЗМК	2
6	Гендерні відносини в родині	2
7	Гендер і мова	2
8	Становлення гендерної освіти в Україні	2
	Усього годин	16

5. Теми практичних, семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Поняття про гендер	2
2	Гендерно-рольова соціалізація	2
3	Впізнаємо та долаємо гендерні стереотипи	2
4	Нормативне підґрунтя державної гендерної політики	2
5	Роль медій у гендерній парадигмі	2
6	Лідерство у сім'ї	2
7	Гендерночутлива мова як ресурс подолання дискримінації	2
8	Гендерна асиметрія в управлінні освітою	2
	Усього годин	16

6. Теми для самостійної роботи

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Становлення теорії гендеру	2
2	Проблематика статі	2
3	Біологічні, психологічні та соціокультурні чинники гендеру	2

4	Гендерна освіта й педагогіка	2
5	Українська гендерна культурологія	2
6	Міжнародний досвід забезпечення рівності прав і можливостей жінок і чоловіків	2
7	Розвиток статистики в Україні щодо забезпечення гендерного паритету	2
8	«Механіка» гендерного конструювання	8
9	«Гендерні лекала» зовнішнього вигляду	4
10	Іграшки як репетиція дорослих гендерних ролей	2
11	Школа як «гендерна контузія»	6
12	Долання гендерних стереотипів	8
13	Гендерночутлива мова як ресурс подолання дискримінації	8
14	Особливості самопрезентацій чоловіків та жінок в шлюбних оголошеннях	2
15	Гендерний аналіз українських народних казок	2
16	Бюджет позаробочого часу жінки та чоловіка	2
17	Гендерні особливості реалізації принципів управління освітою	2
	Усього годин	58

7. Теми лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Не передбачено робочим навчальним планом	

8. Індивідуальні навчально-дослідні завдання

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) з навчального курсу «Гендерна соціалізація» передбачає самостійну науково-пошукову, творчу роботу, спрямовану на розробку соціального проекту, гендер-квесту, написання есе, проведення долідження:

Проблему ІНДЗ студент може обрати самостійно, узгодивши її з викладачем.

1. Теми проектів:

- Гендерночутлива мова як ресурс подолання дискримінації.
- Гендерні ролі та стереотипи.
- «Гендерні лекала» зовнішнього вигляду.
- Роль ЗМК у формуванні гендерного світогляду.

2. Робити гендер-квест «Шлях до гармонії».

3. Написання есе з позиції подолання таких стереотипів:

- Чоловіки розумніші за жінок.
 - Справжньої дружби між чоловіками і жінками бути не може.
 - Жінки є романтичними, а чоловіки – ні.
 - Жінка за кермом – це катастрофа!
 - Чоловіки – полігамні істоти, жінки – моногамні.
 - Хлопець, зіткнувшись з дівчиною у дверях, має пропустити її вперед.
 - Чоловіки, у порівнянні з жінками, є менш емоційними, вони не здатні до співчуття і співпереживання.
- 4. Проведення дослідження на факультеті із гендерної проблематики.**

9. Перелік теоретичних питань

для складання диференційованого заліку:

1. Розкрийте поняття «гендер» як систему знань, систему суспільства і соціальний інститут.
2. Що таке гендерні норми?
3. Розкрийте поняття «гендерна ідентичність». Як гендерна ідентичність впливає на професійне становлення особистості?
4. У чому полягають основні причини гендерної нерівності в суспільстві, які її основні ознаки?
5. Диференціюйте поняття «гендерний стереотип» та «гендерна роль».
6. Основні механізми гендерної соціалізації.
7. Стать та гендер – біологічні та соціальні відмінності.
8. Визначте основні механізми формування і закріплення гендерно-рольових стереотипів у суспільстві й на рівні особистості.
9. У чому полягають основні причини нерівномірної участі жінок і чоловіків у формуванні й реалізації політики в управлінській сфері?
10. Чи існує «жіночий» стиль керівництва? У чому його особливості?
11. Визначте основні прояви гендерної нерівності.
12. Розкрийте роль органів державного управління щодо формування

та реалізації гендерного паритету.

13. Як проявляється нерівність в оплаті результатів праці жінок і чоловіків в Україні? Які фактори впливають на цю ситуацію? Які тенденції у цих питаннях спостерігаються в інших країнах світу?
14. Чи однаково безробіття торкається жінок і чоловіків в Україні? Які соціальні процеси з цим пов'язані?
15. Що означає гендерна експертиза навчальних матеріалів? Хто повинен її здійснювати?
16. Відмінності гендерного і статево-рольового підходів.
17. Охарактеризуйте сучасний жіночий рух в Україні.
18. Сучасна українська родина: теоретичний та практичний аспекти.
19. Гендерні дослідження релігії.
20. Гендерний аналіз християнства.
21. Проблеми виховання з гендерного погляду.
22. Проблеми в освіті з гендерного погляду.
23. Співвідношення гендеру й мови.
24. Гендерний аспект насильства.
25. Зміст поняття «прихований навчальний план».
26. Характеристика сексизму та гендерних стереотипів.
27. Сутність гендерної соціалізації в контексті сучасних підходів.
28. Роль вчителів у відтворенні гендерних стереотипів учнів.
29. Роль мови в конструюванні чоловічої та жіночої ідентичності.
30. Гендерні особливості реалізації принципів управління освітою.

10. Методи навчання

Успіх навчання загалом залежить від внутрішньої активності студентів, від характеру їхньої діяльності, тобто саме характер діяльності, ступінь самостійності та творчості мають бути важливими критеріями у виборі методу.

Пояснювально-ілюстративний метод. Студенти здобувають знання,

слухаючи розповідь, лекцію, з навчальної або методичної літератури, через екранний посібник у «готовому» вигляді. Сприймаючи й осмислюючи факти, оцінки, висновки, вони залишаються в межах репродуктивного (відтворювального) мислення.

Репродуктивний метод. Йдеться про застосування вивченого на основі зразка або правила. Діяльність тих, кого навчають, є алгоритмічною, тобто відповідає інструкціям, розпорядженням, правилам – в аналогічних до представленого зразка ситуаціях.

Метод проблемного викладення. Використовуючи будь-які джерела й засоби, педагог, перш ніж викладати матеріал ставить проблему, формулює пізнавальне завдання, а потім, розкриваючи систему доведень, порівнюючи погляди, різні підходи, показує спосіб розв'язання поставленого завдання. Студенти стають, ніби свідками і співучасниками наукового пошуку.

Частково-пошуковий, або евристичний метод. Його суть – в організації активного пошуку розв'язання висунутих педагогом (чи самостійно сформульованих) пізнавальних завдань або під керівництвом педагога, або на основі евристичних програм і вказівок. Процес мислення набуває продуктивного характеру, але його поетапно скеровує й контролює педагог або самі студенти на основі роботи над програмами (зокрема й комп'ютерними) та з навчальними посібниками. Такий метод, один з різновидів якого є евристична бесіда, – перевірений спосіб активізації мислення, спонукання до пізнання.

Дослідницький метод. Після аналізу матеріалу, постановки проблем і завдань та короткого усного або письмового інструктажу, студенти самостійно вивчають літературу, джерела, ведуть спостереження й виміри та виконують інші пошукові дії. Ініціатива, самостійність, творчий пошук виявляються в дослідницькій діяльності найповніше. Методи навчальної роботи безпосередньо переходять у методи, які імітують, а іноді й реалізують науковий пошук.

11. Форми контролю

Контроль знань і умінь студентів (поточний і підсумковий) з дисципліни здійснюється за допомогою поточного контролю, проміжної та підсумкової атестації. Поточний контроль здійснюється під час проведення семінарських занять і має на меті перевірку рівня підготовленості студента до виконання конкретної роботи. Проміжна атестація проводиться після вивчення програмного матеріалу кожного змістового модуля і визначає рівень знань студента з програмного матеріалу змістового модуля, отриманих під час лекцій, семінарської та самостійної роботи. Проміжна атестація може проводитися у формі тестування, письмової контрольної роботи, колоквиуму, результату експерименту, індивідуально-дослідної роботи, оформленої належним чином.

Рейтинг студента із засвоєння дисципліни визначається за 100 бальною шкалою. Він складається з рейтингу з навчальної роботи, для оцінювання якої призначається 70 балів, і рейтингу з атестації (екзамену) – 30 балів.

Критерії оцінки рівня знань на семінарських заняттях. Рівень знань оцінюється: «відмінно» – студент дає вичерпні, обгрунтовані, теоретично і практично вірні відповіді не менш ніж на 90 % запитань, рішення задач та практичні справи вірні, демонструє знання підручників, посібників, інструкцій, проводить узагальнення і висновки, акуратно оформляє завдання, був присутній на лекціях, має конспект лекцій чи реферати з основних тем курсу; «добре» – коли студент володіє знаннями матеріалу, але допускає незначні помилки у формуванні термінів, категорій, проте за допомогою викладача швидко орієнтується і знаходить правильні відповіді, був присутній на лекціях, має конспект лекцій чи реферати з основних тем курсу; «задовільно» – коли студент дає правильну відповідь не менше ніж на 60 % питань, або на всі запитання дає недостатньо обгрунтовані, невичерпні відповіді, допускає грубі помилки, які виправляє за допомогою викладача. При цьому враховується наявність конспекту за темою завдань та самостійність; «незадовільно з можливістю повторного складання» – коли студент дає правильну відповідь не менше ніж на 35 % питань, або на всі

запитання дає необгрунтовані, невичерпні відповіді, допускає грубі помилки. Має неповний конспект лекцій.

Підсумкова (загальна оцінка) курсу навчальної дисципліни є сумою рейтингових оцінок (балів), одержаних за окремі оцінювані форми навчальної діяльності: поточне та підсумкове тестування рівня засвоєності теоретичного матеріалу під час аудиторних занять та самостійної роботи (модульний контроль); оцінка (бали) за виконання соціально-педагогічних досліджень. Підсумкова оцінка виставляється після повного вивчення навчальної дисципліни, яка виводиться як сума проміжних оцінок за змістовні модулі. Остаточна оцінка рівня знань складається з рейтингу з навчальної роботи, для оцінювання якої призначається 70 балів, і рейтингу з атестації (заліку) – 30 балів.

12. Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою	
	для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90–100	відмінно	зараховано
82–89	добре	
75–81		
69–74		
60–68	задовільно	не зараховано з можливістю повторного складання
35–59	незадовільно з можливістю повторного складання	
1–35	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

13. Методичне забезпечення

Науково-методичне забезпечення навчального процесу передбачає: державні стандарти освіти, навчальні плани, навчальні програми з усіх нормативних і вибіркового навчальних дисциплін; підручники і навчальні посібники; інструктивно-методичні матеріали до семінарських занять; індивідуальні навчально-дослідні завдання; контрольні роботи; текстові та електронні варіанти тестів для поточного і підсумкового контролю, методичні матеріали для організації самостійної роботи студентів.

14. Рекомендована література

Основна

1. Авер'янова Г. М., Дембицька Н. М., Москаленко В. В. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства. – Київ : ППП, 2015. – 307 с.
2. Гендерна парадигма освітнього простору / за заг. ред. Дороніної Т. О. – Кривий Ріг : КНУ, 2015. – Вип. 1. – 150 с.
3. Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями вдосконалення. Запоріжжя : Друкарський світ, 2016. – 192 с.
4. Гендерний аналіз українського суспільства. Інтеграція гендеру у національні державні програми. – К., 2016. – 127 с.
5. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – 2-е вид., допов., уточ. – К. : Український інт. соціальних досліджень, 2015. – 129 с.
6. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Частина 3. 2012. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2016. – 282 с.
7. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія: навч. посіб. – К. : Академія, 2016. – 308 с.
8. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експертом аналітичних центрів. – К., 2015. – 65 с.
9. Навчально-методичні матеріали до уроків гендерної грамотності: «Ми – різні, ми – рівні» / за заг. ред. О. Семиколенової. – Запоріжжя : Друкарський світ, 2016. – 128 с.
10. Основи теорії гендеру: навч. посіб. – К. : К.І.С., 2014. – 342 с.

Додаткова

1. Василенко М. Менеджмент інноваційної моделі розвитку / М. Василенко. Політичний менеджмент. – 2013. – 656 с.
2. Ворона П. Деякі гендерні особливості в діяльності та формуванні органів місцевої влади [Електронний ресурс] / П. Ворона // Публічне

- управління: теорія і практика. – 2015. – № 1. – Режим доступу : www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pubupr/2010/2010-1/doc/4/05.pdf.
3. Впровадження гендерних підходів в діяльність державних органів влади, місцевого самоврядування та громадських організацій : навч.-метод. посібник) / уклад.: Артеменко Л. М. – Чернігів, 2014. – 148 с.
 4. Гендерні паритети в умовах трансформації суспільства / Шемшученко Ю. С., Оніщенко Н. М., Шевченко Я. М. [та ін.] ; заг. ред. Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2016. – 371 с.
 5. Енциклопедія освіти / акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 198 с.
 6. Про громадські об'єднання : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=24602&p=1220600811257473>.
 7. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2866-15>.
 8. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України (1997) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280%2F97-%E2%F0>.
 9. Про місцеві державні адміністрації : Закон України (1999) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=58614&p=122060081125747>.
 10. Про молодіжні та дитячі громадські організації : Закон України (1999) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://planeta.univ.kiev.ua/files/Doc/lawukr_mgo.htm.
 11. Про освіту : Закон України // Державне управління освітою в Україні: тенденції і законодавство. – К. : Нічлава, 2003. – 239 с.
 12. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України (1993) [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

[<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=299812&p=1220600811257473>].

13. Крисюк С. Удосконалення управління освітою в умовах формування громадського суспільства / С. Кисюк, В. Луговий, В. Майборода // Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи : зб. наук. праць Української академії державного управління при Президентові України / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К. : вид-во УАДУ, 2011. – 211 с.
14. Кутова Н. А. Вища освіта жінок у США в 70-х роках ХХ – на початку ХХІ ст. : гендерний підхід / Надія Андріївна Кутова. – К. : Пульсари, 2016. – 312 с.
15. Левченко К. Державне управління процесами формування гендерної політики в Україні: теоретичні проблеми [Електронний ресурс] // Український соціум. – 2014. – 123 с. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=53&c=1134>.
16. Ляковська О. Про попередження насильства в сім'ї [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://familytimes.com.ua/content/view/211/9/>
17. Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту : Наказ Міністерства освіти і науки України від 10.09.2009 № 839.
18. Організаційні та правові елементи інституційного механізму забезпечення гендерної рівності в Україні. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2014. – 140 с.
19. Основи теорії гендеру : навч. посіб. – К. : К.І.С., 2014. – 536 с.
20. Попова Л. В. Что нужно знать воспитателю о том, как мальчики и девочки научаются быть мужчинами и женщинами / Л. В. Попова // Гендерный подход в дошкольной педагогике: теория и практика. – 2011. – 448 с.
21. Правовий тиждень [Електронний ресурс] / Рябошапка С. // Засади створення інституту радників з гендерних питань. – Режим доступу :

http://www.legalweekly.com.ua/article/?uid=1052_.

22. Проненко Л. Механізм залучення громадських організацій до розвитку освітньої сфери / Л. Проненко // Вісник НАДУ. – 2015. – 226 с.
23. Постанова Верховної Ради України від 27 червня 2007 р. № 1241-V «Про рекомендації парламентських слухань на тему: “Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи”» // Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Постанова Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань на тему: «рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи». – 2007. – № 45. – С. 522. – Режим доступу : [http:// zakon.nau.ua/doc/?uid=1132.927.0](http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1132.927.0).
24. Про попередження насильства в сім’ї : Закон України від 15.11.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – 70 с.
25. Прямуючи до партнерської сім’ї або «ні!» – насильству над жінками / Київська міська державна адміністрація. київський міський Центр роботи з жінками [Інформаційний бюлетень № 3]. – К., 2010. – 16 с.
26. Смоляр Л. Жіночий рух України як чинник гендерної рівноваги та гендерної демократії в українському соціумі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://party.civicua.org/women/zhruh.htm#_ftn1.
27. Трикутник // З досвіду співпраці адміністрації, батьківської та учнівської громадськості: серія столична освіта / за заг. ред. Б. Жебровського. – К. : ГУОН, 2011. – Вип. 6. – 188 с.
28. Цокур О. Гендерна педагогіка – нова освітня технологія [Електронний ресурс] / Освіта.ua / О. Цокур, І. Іванова. – Режим доступу : <http://osvita.ua/school/upbring/1657>.
29. Гендерні паритети в умовах трансформації суспільства / [Ю. С. Шемшученко, Н. М. Оніщенко, Я. М. Шевченко та ін.] ; заг. ред. Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2015. – 371 с.

Ресурси

1. Гендерный маршрут – интерактивное путешествие. URL: <http://gender-route.org>
2. Електронна бібліотека Української асоціації жіночої історії. URL: <http://www.womenhistory.org.ua/index.php/elektronni-resursi/16-elektronna-biblioteka>
3. Инициативная группа «За феминизм». URL: <http://www.zafeminizm.ru>
4. Музей історії жіноцтва, жіночого і гендерного руху. URL: <http://gender.at.ua>
5. Харьковский центр гендерных исследований. URL: <http://www.gender.univer.kharkov.ua/>
6. Бібліотека Гендерного центру «Крона». URL: <http://www.krona.org.ua/nash.html>
7. Гендер для чайников-1. URL: http://www.ua.boell.org/downloads/gender_chaynik.pdf
8. Гендер для чайников-2. URL: <http://www.ua.boell.org/downloads/chaynik2.pdf>
9. Видання Фонду Г. Бьойля. URL: <http://www.ua.boell.org/web/35.html>
10. Жінки у політиці: вибори 2012. URL: <http://vybory2012.wcu-network.org.ua/>
11. Гендерна мапа України. URL: <http://gendermap.org.ua>
12. Повага: сайт кампанії проти сексизму у політиці та ЗМІ. URL: <http://povaha.org.ua/>
13. Проект «Рівні можливості для здобуття професії молодими матерями-студентками у вищих навчальних закладах». URL: <http://www.leleka.sumdu.edu.ua/uk/>
14. Центр інформації про права людини. URL: <http://humanrights.com.ua/>
15. Правозахисні організації України: перелік. URL: <http://humanrights.com.ua/useful/pravozakhysni-orhanizatsii>
16. Коаліція з протидії дискримінації в Україні. URL: <http://antidi.org.ua/>

ua/coalition

17. Онлайн бібліотека Харківської правозахисної групи. URL: <http://library.khpg.org/>
18. Публікації Ініціативи розмаїття в Україні. URL: <http://diversipedia.org.ua/ukr/yourrights/publications.html>
19. Мережа активістів правозахисного руху. URL: <http://hr-activists.net/>
20. Всеукраїнська освітня програма «Розуміємо права людини». URL: <http://www.edu.helsinki.org.ua/>
21. Всеукраїнська мережа осередків гендерної освіти. URL: <http://gendercenter.sumdu.edu.ua/>
22. «Ініціатива розмаїття». URL: <http://www.diversipedia.org.ua/>
23. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. URL: <http://www.khpg.org.ua/>
24. Информационно-аналитический центр «Сова», раздел «Национализм и ксенофобия». URL: <http://xeno.sova-center.ru/>
25. Amnesty International. URL: <http://www.amnesty.org/>
26. Amnesty International в Україні. URL: <http://www.amnesty.org.ua>
27. Мережі центрів європейської інформації у рамках Всеукраїнської акції з толерантності. URL: <http://tolerant.org.ua>

Додаток Е

**Модель гендерної соціалізації студентської молоді
з інвалідністю в умовах ЗВО**

